

Een blik op de vaderlandse geschiedenis

Het beeld van de vroegmoderne tijd in negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse handleidingen bij schoolplaten tegen de achtergrond van de contemporaine, historiografische en didactische ontwikkelingen.

M.H. Burgers

3033759

Geschiedenis: educatie en communicatie

Masterthese-geschiedenis 200400645

Titel: Een blik op de vaderlandse geschiedenis. *Het beeld van de vroegmoderne tijd in negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse handleidingen bij schoolplaten tegen de achtergrond van de contemporaine, historiografische en didactische ontwikkelingen.*

Eerste begeleider: dhr. prof. dr. J.F.A. Braster

Tweede begeleider: dr. G. de Bruin

1 juni 2011

Voorwoord

Toen ik september 2009 met mijn master *Geschiedenis: educatie en communicatie* begon, wilde ik niets liever dan voor de klas staan en mijn kennis overdragen. Nu twee jaar later kan ik u zeggen: dit is zo! Het geeft mij veel voldoening om als docente geschiedenis mijn historische kennis over te dragen aan leerlingen. Hoewel ik in mijn eerste masterjaar ontzettend veel geleerd heb en mijn masterthese een grote uitdaging en mooie afsluiting daarvan is, ben ik blij dat het achter de rug is. Het is namelijk een grootschalig project geworden, waar ik soms met een zucht maar vooral met trots op terugkijk. Mijn tutorial Vroegmoderne Tijd, onder leiding van Guido de Bruin, heb ik uitgebreid tot deze masterthese. Het onderzoek vond ik leuk om te doen: het was veelzijdig, interessant en meeslepend. Gedreven door nieuwsgierigheid bleef ik gemotiveerd om door te gaan.

Voor u ligt mijn masterthese 'Een blik op de vaderlandse geschiedenis. *Het beeld van de vroegmoderne tijd in negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse handleidingen bij schoolplaten tegen de achtergrond van de contemporaine, historiografische en didactische ontwikkelingen*', geschreven ter afsluiting van mijn master *Geschiedenis: educatie en communicatie*. Een tweejarige master waarbij de nadruk in het eerste jaar lag op de verdieping van historische kennis en het schrijven van een masterthese. Het tweede jaar stond in het teken van onderwijs en stage. Vanuit mijn opleiding en interesse wilde ik graag de elementen geschiedenis en onderwijs met elkaar verbinden. De schoolplatenseries, geplaatst tegen de achtergrond van de contemporaine, historiografische en didactische ontwikkelingen, maken mijn these tot een samenhangend geheel dat het theoretische met het tastbare verenigde. De grootste uitdaging blijft echter om mijn kennis toe te passen in het onderwijs. Dat is waar ik mij de komende jaren mee bezig ga houden als docente geschiedenis.

Tot slot wil ik graag mijn dankwoord uitspreken voor de begeleiding, hulp en steun die ik heb gekregen gedurende het schrijven van mijn masterthese. Allereerst wil ik mijn begeleiders bedanken. Sjaak Braster, bedankt voor het op de rails krijgen van mijn onderzoek; de verschillende overleggen en discussies waren zeer nuttig voor de voortgang van mijn these. Zijn vakkennis en feedback hebben mijn onderzoek beter gemaakt. Vooral voor de vrijheid en het vertrouwen dat ik de afgelopen tijd kreeg, ben ik erg dankbaar. Ook mijn tweede begeleider Guido de Bruin wil ik bedanken voor zijn onuitputtelijke historische kennis. Inhoudelijk gezien heeft dit mijn onderzoek veel sterker gemaakt. Daarnaast wil ik de medewerkers van het Nationaal Onderwijsmuseum bedanken voor hun gastvrijheid en het ter beschikking stellen van het materiaal. Elke keer weer werd ik vriendelijk ontvangen, en waren ze zeer behulpzaam en geïnteresseerd. Ook de steun van familie en vrienden was onmisbaar.

Miranda Burgers
Nieuwegein, 1 juni 2011

Samenvatting

Dit onderzoek werpt een blik op de vaderlandse geschiedenis van de negentiende en vroeg twintigste eeuw. 'Welk vroegmodern geschiedbeeld gaven de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse handleidingen bij schoolplaten tegen de achtergrond van de contemporaine, historiografische en didactische ontwikkelingen in deze eeuwen, en is het geschiedbeeld veranderd?' Uit mijn onderzoek blijkt dat de handleidingen hetzelfde geestesklimaat uitademen; het perspectief van de auteurs van beide series is protestants-nationaal en -orangistisch.

In het negentiende-eeuwse geschiedbeeld is Nederland een natie in wording; in het vroeg twintigste-eeuwse geschiedbeeld is Nederland een gevestigde en gearriveerde entiteit. Het uitgangspunt is het protestants-nationalisme, soms met orangistische inslag. Zowel de negentiende als de vroege twintigste eeuw werd beheerst door het nationalisme, de zoektocht naar een gemeenschappelijk nationaal verleden. Dit nationale verleden werd gezocht in de Opstand, de Gouden Eeuw en in helden als Willem van Oranje en Michiel de Ruyter. Het protestantisme dat onvermakelijk verbonden was met het nationalisme komt ook duidelijk naar voren in onderwerpen als de Reformatie. Daarnaast is de voorliefde voor het huis van Oranje een rode lijn in het geschiedbeeld. De grootheid van het Nederlandse verleden werd verbeeld. Bovendien is de didactische achtergrond van het aanschouwingsonderwijs in beide series hetzelfde: het zelf laten ontdekken van kennis door leerlingen, het verrijken van kennis en de opvoedende boodschap zijn kenmerkend.

Geconcludeerd wordt dat het vroegmoderne geschiedbeeld in de negentiende en vroeg twintigste eeuw niet is veranderd, wat betekent dat leerlingen in beide eeuwen hetzelfde geschiedenisonderwijs genoten. Dit werd mede bepaald doordat de series qua tijd en benadering dichtbij elkaar liggen; ze ademen hetzelfde geestesklimaat. Toch hebben de auteurs van de vroeg twintigste-eeuwse handleidingen meer aandacht voor sociaaleconomische, culturele en religieuze gebeurtenissen. Dat neemt niet weg dat het perspectief van de auteurs van beide series protestants-nationaal en -orangistisch is.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Samenvatting	3
Inhoudsopgave	4
1. Inleiding	5
2. Opzet van het onderzoek	7
3. Geschiedenis van het onderwijs	10
3.1 Aanschouwingsonderwijs	10
3.2 Geschiedenis van het geschiedenisonderwijs in Nederland	11
4. De historische context en historiografie	14
4.1 De historische context en historiografie van de negentiende eeuw	14
4.2 De historische context en historiografie van de twintigste eeuw	23
5. Beschrijving van de schoolplatenseries	34
6. Analyse van de handleidingen bij schoolplaten	36
6.1 Analyse van de negentiende-eeuwse handleiding	36
6.2 Analyse van de vroeg twintigste-eeuwse handleidingen	41
6.3 Vergelijkende analyse van de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse handleidingen	45
7. Conclusie	51
Bijlage 1 – uitwerking van de negentiende-eeuwse handleiding	53
Bijlage 2 – uitwerking van de vroeg twintigste-eeuwse handleidingen	80
Literatuurlijst	142

1. Inleiding

Nog niet zo lang geleden maakten schoolplaten deel uit van het geschiedenisonderwijs. Anno 2011 kunnen we ons hier haast geen voorstelling meer van maken. Naast de normale schoolboeken spelen het internet en andere digitale mogelijkheden een steeds grotere rol in het onderwijs. Geschiedenis wordt ons op vele manieren voorgeschoteld: via illustraties in boeken, schilderijen in musea, spannende verhalen en via schoolplaten. Vooral deze schoolplaten hebben het geschiedbeeld van vele generaties in de negentiende en twintigste eeuw bepaald. Ze werden gebruikt ter illustratie bij de geschiedenisles. Pas met de komst van audiovisuele leermiddelen en schooltelevisie in de jaren vijftig viel het doek voor de schoolplaten. De platen verdwenen naar kelders en zolders, en zijn nu zelf geschiedenis geworden.

Mijn onderzoek naar het vroegmoderne geschiedbeeld in de negentiende en vroeg twintigste eeuw sluit aan bij de huidige discussie over de canon. Hierin wordt opnieuw gezocht naar een historisch overzicht van onze vaderlandse geschiedenis voor de geschiedenisles. De samenstellers houden zich onder andere bezig met welke onderwerpen wel of niet worden opgenomen in de canon. Wat willen we dat de leerlingen kennen van de geschiedenis? Wordt de nadruk gelegd op een vaderlandse of mondiale geschiedenis? De keuzes die gemaakt worden voor een dergelijke canon hebben invloed op het geschiedbeeld: het beeld dat leerlingen wordt voorgeschoteld in de geschiedenisles. Het beeld dat de leerlingen hebben van de geschiedenis wordt voor ze gevormd, zoals de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse schoolplatenreeksen dat ook deden. Dit onderzoek is dan ook relevant voor de huidige discussie in het geschiedenisonderwijs.

Daarnaast is het onderwerp maatschappelijk relevant. Onderwijs behoort tot de basisvoorziening van elk kind. Het onderwijs heeft zich op verschillende manieren ontwikkeld. In 1801, 1803 en 1806 werden onder Franse invloed nationale onderwijswetten ingevoerd waarin het onderscheid tussen openbaar en bijzonder onderwijs werd vastgelegd. Dit werd de nationale onderwijswet voor Lager Onderwijs genoemd. Door de verschillende religieuze opvattingen over onderwijs rond 1840 barstte de schoolstrijd los. In 1848 werd deze strijd met een nieuwe grondwet en in 1857 met herziene onderwijswetten opgelost. Bij wet werd het karakter van het openbaar onderwijs en de onderwijsvrijheid vastgelegd. De tweede strijd over de financiering van het bijzonder onderwijs eindigde in 1917 met de financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs. Uit deze discussie ontstond uiteindelijk het huidige onderwijsbestel. Het onderwijs ontwikkelde zich verder: verschillende onderwijsstromingen kwamen op, zoals het Montessori en Daltononderwijs.

Wat in de scholen gebeurde, werd ook steeds meer van belang in de onderwijsgeschiedenis die zich ontwikkelde van pedagogische ideeëngeschiedenis via sociale geschiedenis naar culturele geschiedenis. Maatschappelijke ontwikkelingen werden als belangrijk gezien om te beschrijven en interpreteren. Binnen de pedagogisering ging de aandacht uit naar sociaalhistorische theorievorming.¹ De sociale geschiedenis van het onderwijs legde de nadruk op de ervaringen van leerlingen, docenten en ouders. Het richtte zich meer op de school en het klaslokaal dan op instituties, schoolbeleid of intellectuele onderwijskundige stromingen.² Vervolgens was met de culturele geschiedenis meer aandacht voor de culturele processen zoals de schoolcultuur, de relatie tussen leerlingen en docenten, en het werk van deze leerlingen en docenten.³ De 'gewone' mens kwam steeds meer in beeld. We spreken nu ook wel van de materiële cultuur van de school.

Een van de meest recente ontwikkelingen in het onderwijs uit de negentiende en twintigste eeuw is het aanschouwingsonderwijs met haar bekende schoolplatenreeksen. Naar de beeldvorming van deze negentiende-eeuwse en vroeg twintigste-eeuwse schoolplatenreeksen is onderzoek gedaan door onder andere drs. Lenja Crins. Zij heeft onderzoek gedaan naar de koloniale beeldvorming op schoolplaten. Mijn onderzoek sluit aan bij deze recente ontwikkelingen in de onderwijshistorische geschiedschrijving. Ik ben vooral geïnteresseerd in de

¹ M. Depaep, *De pedagogisering achterna: aanzet tot een genealogie van de pedagogische mentaliteit in de voorbije 250 jaar* (Acco; Leuven 1998) 27.

² K. Rousmaniere, 'Historical research' (Miami 2004) 13.

³ Rousmaniere, 'Historical research', 13.

handleidingen die werden uitgegeven bij de schoolplaten en niet in de schoolplaten zelf. De handleidingen vertellen je meer over het geschiedbeeld dat werd geschetst. Wat men op de schoolplaat ziet, is een interpretatie. Dit is moeilijk te onderzoeken. In de handleiding daarentegen staat precies wat er te zien is of wat men met de afbeelding de leerlingen wil leren. Op deze manier kom je dichterbij het 'objectieve' geschiedbeeld van een bepaalde periode. In mijn onderzoek naar negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse handleidingen ga ik op zoek naar het geschiedbeeld van de vroegmoderne tijd. Wat vertellen de handleidingen bij schoolplaten ons over het geschiedbeeld in deze tijd? Wat is de invloed van de historische context en historiografie op het geschiedbeeld? Welk geschiedenisonderwijs genoten de negentiende- en twintigste-eeuwse leerlingen? Het is vooral interessant om te kijken of het negentiende-eeuwse geschiedbeeld anders is in vergelijking met het vroeg twintigste-eeuwse geschiedbeeld en zo ja, hoe komt dit? Het veranderende geschiedbeeld toont aan hoe het curriculum, de informatievoorziening en de beeldvorming van het geschiedenisonderwijs zich in de afgelopen eeuwen ontwikkelden.

2. Opzet van het onderzoek

De bedoeling is een beschouwing te schrijven over de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse handleidingen bij schoolplaten die betrekking hebben op de vroegmoderne tijd. Ik heb gekozen voor deze periode omdat ik mij hier de afgelopen jaren inhoudelijk in heb gespecialiseerd. Daarnaast is deze keuze interessant omdat nu opnieuw aandacht is voor Nederland en het vaderland. De Nederlandse identiteit wordt opnieuw ter discussie gesteld te midden van allerlei invloeden van buitenaf. De ontwikkeling van een nieuwe canon is hier een voorbeeld van. Deze nieuwe interesse voor het vaderland en het nationalisme bepalen de ontwikkelingen in de samenleving en zo ook het beeld van de geschiedenis.

Het resultaat van mijn onderzoek is een vergelijkende studie over het beeld van de vroegmoderne tijd in de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse handleidingen bij schoolplaten. ‘Welk vroegmodern geschiedbeeld gaven de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse handleidingen bij schoolplaten tegen de achtergrond van de contemporaine, historiografische en didactische ontwikkelingen in deze eeuwen, en is het geschiedbeeld veranderd?’

Kernconcepten

Voordat het onderzoek verder uiteen wordt gezet, dient een aantal kernconcepten gedefinieerd te worden.

Het *geschiedbeeld* is de weergave van de geschiedenis van een bepaalde periode door historici, die beïnvloed werden door de heersende ideeën en stromingen in de beoefening en vorming van de geschiedenis van hun tijd.

De *historische context* is de contemporaine geschiedenis en het geestelijk klimaat dat daaruit voortvloeit. Een beschrijvend historisch overzicht van de hoofdlijnen met belangrijke gebeurtenissen en personen op economisch, politiek, sociaal, cultureel en religieus gebied wordt gegeven. In de context krijgen de schoolplaten en handleidingen betekenis.

De *historiografie* of geschiedschrijving is de veranderende wijze waarop geschiedschrijvers het verleden beschouwen en beschrijven onder invloed van de eigen tijd en de eigentijdse geesteswereld. Het is de studie naar technieken van historisch onderzoek, historische werken en historici. Het toont de standplaatsgebondenheid van historici aan waarmee bronnen in perspectief geplaatst kunnen worden.

De *didactische doelen* van het aanschouwingsonderwijs gaan over de methoden die gebruikt werden in het onderwijs aan het einde van de negentiende en in de eerste helft van de twintigste eeuw. Het aanschouwen en de opvoedende boodschap zijn de belangrijkste didactische principes.⁴

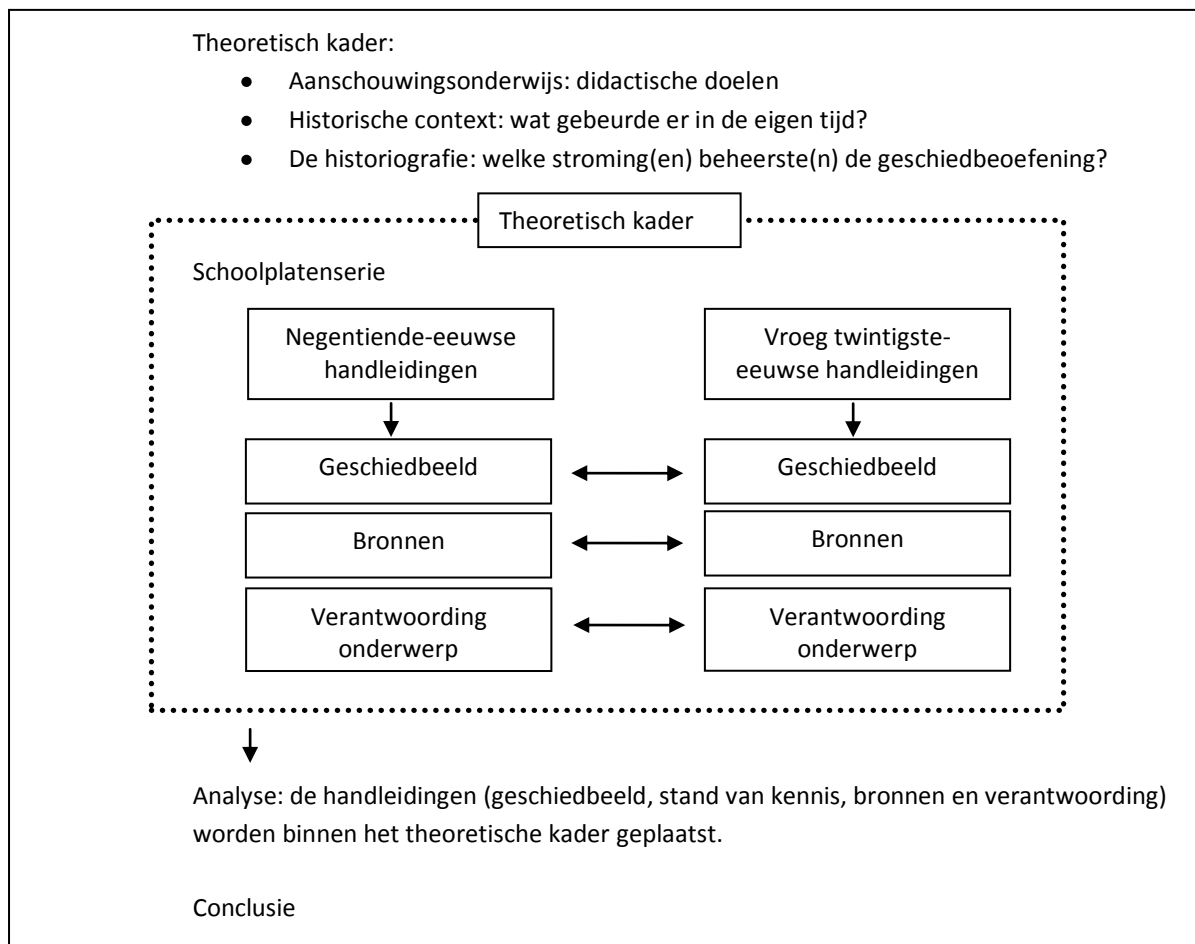
De opzet van het onderzoek

De aanpak van mijn onderzoek, schematisch weergegeven in figuur 1, ziet er als volgt uit. Allereerst is het van belang een theoretisch kader te schetsen waarin de handleidingen geplaatst kunnen worden: het aanschouwingsonderwijs, de historische context en de historiografie van de negentiende en twintigste eeuw.

Het aanschouwingsonderwijs is gebaseerd op het didactische principe dat terug gaat naar J.A. Comenius en J. Pestalozzi. De methoden die werden gebruikt waren schoolplatenseries, bestaande uit schoolplaten en handleidingen. In hoofdstuk drie volgt een uitgebreide beschrijving. In mijn onderzoek wordt de invloed van het aanschouwingsonderwijs op de leerlingen en leraren buiten beschouwing gelaten. Niettemin is het wel belangrijk om dit te noemen omdat de platen de positie in het onderwijs ten opzichte van docenten en leerlingen bepaalden.

⁴ J. Burgers, *Helden aan de wand. Historische schoolplaten* (Fibula-Van Dishoeck; Haarlem 1979) 31.

Figuur 1 – Schematische weergave opzet van het onderzoek

In hoofdstuk vier worden de historische context en historiografie van de negentiende en twintigste eeuw uiteengezet om een goed overzicht te geven van de belangrijkste gebeurtenissen en stromingen. Met deze kennis wordt de basis gelegd voor het onderwerp van mijn these.

In hoofdstuk vijf wordt een beknopte toelichting gegeven van de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse handleidingen; in de bijlagen volgen uitgebreide uitwerkingen van de handleidingen. Om het geschiedbeeld helder te krijgen, dient in de eerste plaats gekeken te worden naar wat er in de handleidingen staat: waar besteden de auteurs van de handleiding wel of geen aandacht aan? In de tweede plaats dient gekeken te worden naar de bronnen die zijn gebruikt en waar de auteurs zich op hebben gebaseerd. Hoe zat het met de wetenschappelijke onderbouwing van de handleidingen? Op welke studies en/of bronnen baseerden de (inhoudelijke) samenstellers en illustratoren zich? Waarom is er gekozen voor de gebruikte bronnen? Met deze informatie over de inhoud en de bronnen van de handleiding kan bedacht worden waarom deze keuze voor thema's of personen is gemaakt. Hieruit wordt geconcludeerd vanuit welk perspectief de handleidingen zijn geschreven.

Vervolgens worden de uitwerkingen van de handleidingen in hoofdstuk zes aan een analyse onderworpen. De uitwerkingen van de handleidingen worden in het theoretische kader geplaatst. Het gaat niet om een visuele maar om een tekstuele analyse. In de analyse wordt de invloed van de historische context en historiografie gekoppeld aan het geschiedbeeld, de stand van kennis en het gebruikte bronnenmateriaal. Centraal staat of de auteurs van de handleidingen werden beïnvloed door de eigen tijd.

Tot slot geef ik in hoofdstuk zeven, de conclusie, antwoord op mijn hoofdvraag: 'welk vroegmodern geschiedbeeld gaven de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse handleidingen bij schoolplaten tegen de

achtergrond van de contemporaine, historiografische en didactische ontwikkelingen in deze eeuwen, en is het geschiedbeeld veranderd?’

Het bronnenmateriaal

Joh. Ykema en J.B. Wolters zijn bekende uitgevers van vaderlandse schoolplatenseries. Naast de schoolplaten werd een handleiding uitgegeven om het gebruik van de schoolplaten te vergemakkelijken. De bedoeling was dat de handleiding de docent informatie kon geven bij de plaat of zijn kennis over een onderwerp kon ophalen. In de handleiding werd een toelichting van personen, zaken en toestanden gegeven bij de plaat. Behalve een verklarende tekst, bevatte deze de nodige historische feiten en aanwijzingen voor verdere informatie. Naast de schoolplaten en handleiding bestaan ook leesboekjes bestemd voor de leerlingen. Ik heb deze leesboekjes niet gebruikt aangezien deze niet compleet waren. Daarnaast zijn de leesboekjes ook niet relevant voor mijn onderzoek omdat het gaat om de weergave van het geschiedbeeld in de handleidingen. De invloed van het onderwijs en de vorming van het geschiedbeeld bij de leerlingen en leraren blijven buiten beschouwing. Mijn onderzoek wordt anders te omvangrijk.

Voor mijn onderzoek heb ik gekozen voor de negentiende-eeuwse platenserie ‘Woord naast beeld. Vaderlandsche Historieplaten’ van Joh. Ykema verschenen in 1877 die daarna meerdere malen is herdrukt. De handleiding die bij deze platenserie hoort is *Uit onze Geschiedenis. Schetsen ten gebruike bij de Historische Schoolplaten* van J.C. Sander en J. Wijma uitgegeven door Joh. Ykema in 1888 (eerste druk 1879). Aangezien deze versie niet compleet is, heb ik voor mijn onderzoek gekozen om de herdruk van J.W. de Jongh *Woord naast beeld. Toelichting bij de Nederlandsche Historieplaten* uitgegeven door Joh. Ykema in 1906 te gebruiken voor een volledig beeld van de schoolplatenserie en het geschiedbeeld. Aangezien het Nationaal Onderwijsmuseum in Rotterdam veel bronnen tot zijn beschikking heeft met betrekking tot schoolplaten en handleidingen, heb ik gekozen voor een serie die het onderwijsmuseum als enige negentiende-eeuwse platenserie met handleiding compleet had.

Voor de vroeg twintigste-eeuwse platenserie heb ik gekozen voor ‘Schoolplaten voor de Vaderlandsche Geschiedenis’ van J.W. de Jongh en H. Wagenvoort, uitgegeven door J.B. Wolters. Deze serie is aan het begin van de twintigste eeuw in 1911 uitgegeven en daarna meerdere malen herzien en gewijzigd. Niet alleen de handleidingen werden herzien maar soms werden ook nieuwe platen en handleidingen toegevoegd, en oude verwijderd. De handleidingen zijn losse boekjes. In de uitwerking van de handleidingen zijn de gegevens van auteur, titel, uitgever en jaar van uitgave te vinden omdat deze per handleiding verschillen. Wederom heb ik voor deze platenserie gekozen omdat de serie met handleidingen compleet was te raadplegen in het Nationaal Onderwijsmuseum te Rotterdam.

Ik ben mij ervan bewust dat ik gekozen heb voor twee schoolplatenseries die zowel qua tijd (1906 en 1911) als qua benadering en beschouwing (dezelfde auteur J.W. de Jongh) zeer dicht bij elkaar staan en waarschijnlijk dezelfde tijdsgeest ademen. Toch heb ik voor deze twee series gekozen omdat ze compleet te raadplegen waren in het Nationaal Onderwijsmuseum, maar vooral om te onderzoeken of de negentiende- en twintigste-eeuwse sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen invloed hebben gehad op de weergave van het vroegmoderne geschiedbeeld.

Status questionis

De stand van kennis en inzichten met betrekking tot het gestelde probleem zijn gering. De ontwikkelingen van het aanschouwingsonderwijs uit de negentiende en twintigste eeuw is zeer recent. Mijn onderzoek naar de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse schoolplatenseries sluit aan bij deze recente ontwikkelingen in de onderwijshistorische geschiedschrijving. In mijn onderzoek naar negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse handleidingen ga ik op zoek naar het geschiedbeeld van de vroegmoderne tijd in de handleidingen. Naar beeldvorming van de schoolplaten is al een begin gemaakt maar naar het geschiedbeeld uit de handleidingen is nog weinig tot geen onderzoek gedaan. Het is dus een nieuw onderwerp en een grote uitdaging.

3. Geschiedenis van het onderwijs

Aan het begin van de negentiende eeuw doken schoolplaten op in het onderwijs. Het was een van de leermiddelen van een nieuwe onderwijsstroming. Het zogenoemde aanschouwingsonderwijs is de didactische stroming die gebruik maakt van de schoolplatenseries. Voordat ingegaan wordt op de schoolplaten, volgt eerst een korte omschrijving van het aanschouwingsonderwijs. Ook is aandacht voor het grotere perspectief: de geschiedenis van het geschiedenisonderwijs in Nederland.

3.1 Aanschouwingsonderwijs

Al in de zestiende eeuw zijn sporen van aanschouwingsonderwijs terug te vinden. François Rabelais (1483-1553) had bijvoorbeeld nieuwe opvattingen over het onderwijs van zijn tijd, zoals het belang van voorwerpen en verschijnselen uit het dagelijks leven. Evenals Rabelais verdedigde ook Johan Amos Comenius (1559-1670) het belang van zintuiglijke waarneming. Comenius wordt wel de vader van het aanschouwingsonderwijs genoemd omdat hij de eerste was die schoolboeken van illustraties voorzag.⁵ In de eeuwen erna borduurden John Locke (1632-1704), Jean Jacques Rousseau (1712-1778), Johann Pestalozzi (1746-1827), Johann Friedrich Herbart (1776-1841) en Friedrich Wilhelm August Fröbel (1782-1852) voort op deze uitgangspunten.⁶ In Nederland hield Jan Ligthart zich bezig met deze onderwijsvernieuwing.⁷ Ligthart is bijvoorbeeld bekend geworden door zijn samenwerking met C. Jetses van aap-noot-mies.⁸ In de tweede helft van de negentiende eeuw werd op veel Nederlandse scholen aanschouwingsonderwijs gegeven.⁹ Beeld naast woord werd steeds belangrijker in het lager onderwijs. Rond 1900 voerde deze opvatting over de functie van het aanschouwingsonderwijs, later ook wel het zaakonderwijs genoemd, de boventoon in Nederland.¹⁰

In Nederland werd het zaakonderwijs geïntroduceerd door Jan Ligthart. Hij trachtte zich zoveel mogelijk in te leven in de ontwikkeling van de bewustwording van het kind. Bij het ontwerpen van nieuwe leerplannen volgde hij de ontwikkeling van het kind op de voet en deelde die als volgt in: het kind moest eerst de directe omgeving van de kamer leren kennen, vervolgens de nabije omgeving en tenslotte de rest van de wereld. Ligthart schreef geen sprookjes maar zijn verhalen waren doordrongen van de realiteit. Het werk, de omgeving en de menselijke relaties werden bijvoorbeeld besproken.¹¹ Deze methode van het zaakonderwijs beschreef Ligthart in zijn werk *Het volle leven*. Hij wilde de 'werkelijkheid' van buiten in de klas halen en de leerlingen daaraan zoveel mogelijk laten deelnemen. Hij nam zijn leerlingen ook mee naar de werkplaatsen om ze daar zelf aan het werk te zetten.¹² Het ging niet om de feiten en begrippen maar om de zaken waarin die feiten en begrippen tot uitdrukking kwamen.¹³ De zaken waren de levende werkelijkheden achter de woorden en begrippen. Het levensverband van verschijnselen en gebeurtenissen stond daarbij centraal. Hij bedoelde daarmee dat niet losse dieren, planten en dingen aan de orde gesteld werden, maar dat voortdurend de onderlinge samenhang centraal stond. De schoolplaten waren de belangrijkste bron van lesgeven.¹⁴ Het waarnemingsvermogen van een leerling was hierbij erg belangrijk.

In het aanschouwingsonderwijs werd naast het oefenen van het waarnemingsvermogen vooral gestreefd naar vermeerdering van kennis over de meest uiteenlopende onderwerpen. Volgens de voorstanders was het

⁵ Burgers, *Helden aan de wand*, 23.

⁶ Burgers, 24.

⁷ Idem, 27.

⁸ Ibidem.

⁹ S. Noordoven, 'De geschiedenis van het onderwijs in Nederland tot en met de huidige basisschool' (Rotterdam 1999) 30.

¹⁰ Noordoven, 'De geschiedenis van het onderwijs in Nederland tot en met de huidige basisschool', 31.

¹¹ Burgers, 26.

¹² Idem, 27.

¹³ C. van der Kooij en M. de Groot-Reuvekamp, *Geschiedenis en samenleving. Kennisbasis, inhoud en didactiek* (Noordhoff Uitgevers; Groningen 2009) 290.

¹⁴ Burgers, 31.

nut van het aanschouwingsonderwijs dat de leerlingen de schoolstof beter konden onthouden als zij die konden associëren met een bepaald voorwerp of een bepaalde schoolplaat die bij de uitleg was vertoond. Verschillende leermiddelen werden gebruikt: ten eerste de voorwerpen in de natuur, ten tweede modellen van de natuur zoals opgezette vogels en tot slot de schoolplaten.¹⁵ Leerlingen gingen actief te werk en ontwikkelden op deze manier hun waarnemings- en denkvermogen. Naar aanleiding van bijvoorbeeld een simpel onderwerp uit de directe omgeving van de kinderen, zoals een stoel of kandelaar, stelde de onderwijzer een eindeloze reeks vragen die de leerlingen nauwkeurig moesten beantwoorden. Door goed te kijken (het aanschouwen) en te luisteren, leerden zij de verschillende kleuren, onderdelen, materialen en functies van allerlei onderwerpen te onderscheiden en benoemen. Het was een voorbereiding op het hogere onderwijs.

Binnen het aanschouwingsonderwijs is het lastig om het vak geschiedenis aanschouwelijk te maken; een gebeurtenis is inmiddels al jaren achter de rug en sporen zijn nauwelijks in de directe omgeving terug te vinden. Geschiedenis gaat om iets uit het verleden, wat moeilijk te aanschouwen is omdat je er zelf niet bij aanwezig was. Bovendien worden in de les vaak abstracte begrippen gebruikt waarvan kinderen zich geen voorstelling kunnen maken. Ook het tijdsbesef is voor leerlingen moeilijk. Veel docenten speelden dan ook in op de nieuwsgierigheid van het kind en zijn eigen leefwereld. Avontuurlijke verhalen sloten bijvoorbeeld aan bij de belevingswereld, interesse en fantasie van het kind. Geschiedisonderwijs werd vooral aanschouwelijk gemaakt met behulp van platen en modellen. Ook overblijfselen uit het verleden als munten, oude gebruiksvoorwerpen of straatnamen maakten de geschiedenis tastbaar. Daarnaast behoorde een museumbezoek tot de mogelijkheden. Toch bleven de schoolplaten het belangrijkste hulpmiddel.¹⁶ Dit leidde tot een groeiende vraag naar geschikte platen aan het einde van de negentiende eeuw. Bovendien ontstond een apart vak van illustrator van schoolboeken en schilder van schoolplaten.¹⁷

De schoolplaten

Schoolplaten zijn moeilijk te dateren en het gebruik is nog minder te traceren. Veel archieven zijn verdwenen en het materiaal werd relatief weinig gecatalogeerd. Bovendien bleven schoolplaten lang te koop en in gebruik.¹⁸ Tegenwoordig zijn het vooral verzamelaars die ze nog hebben. Soms zijn ze nog terug te vinden op scholen, maar ze worden vooral in musea tentoongesteld. In het algemeen wordt aangenomen dat de schoolplaten vanaf 1840 werden verspreid. In 1857 werd geschiedenis een van de nieuwe vakken in het lager onderwijs bepaald door de onderwijswet van 1857. In het geschiedisonderwijs doken na 1857 dan ook snel de schoolplaten op. Al snel groeide de vraag en de schoolplaten kenden een bloeitijd tussen ongeveer 1900 en 1940. Ze verdwenen grotendeels uit de klassen na 1960 vanwege de concurrentie met audiovisuele leermiddelen en schooltelevisie.¹⁹

De schoolplaten werden voornamelijk gebruikt in het aanschouwingsonderwijs als illustratie bij de verhalen die de docent vertelde op de lagere school. Een andere belangrijke reden voor het gebruik van schoolplaten was het klassikale of simultaan onderwijs en de uitbreiding van het onderwijssysteem.²⁰ Het materiaal dat de docent gebruikte moest zichtbaar zijn voor de hele groep; een schoolplaat was bijvoorbeeld groot genoeg.

3.2 Geschiedenis van het geschiedisonderwijs in Nederland

Het vak geschiedenis is een tamelijk recent schoolvak. Geleerden schreven en bestudeerden de geschiedenis al enige tijd, maar nooit werd het als kennis beschouwd voor een breder publiek en al helemaal niet voor

¹⁵ Burgers, 26.

¹⁶ D.P. Snoep, *De geschiedenis gekleurd* (Centraal Museum; Utrecht 1982) 96-97.

¹⁷ Burgers, 32.

¹⁸ K. Catteeuw, 'Als de muren konden spreken. Schoolwandplaten en de geschiedenis van het Belgisch lager onderwijs.' Dissertatie (Universiteit Leuven; 2005) 37.

¹⁹ Catteeuw, 'Als de muren konden spreken. Schoolwandplaten en de geschiedenis van het Belgisch lager onderwijs', 37.

²⁰ Catteeuw, 45.

kinderen. In de zestiende eeuw raakte het geschiedenisonderwijs in Europa verspreid en begon men geschiedenisboeken ten behoeve van het onderwijs te schrijven.²¹ Pas in de onderwijswet van 1857 werd geschiedenis voor het eerst als schoolvak genoemd.

In de tweede helft van de negentiende eeuw kwam dus aandacht voor het geschiedenisonderwijs in Nederland. In het begin bestond een geschiedenisles uit het zelfstandig doorlezen van leerleesboeken. Daarna kwam steeds meer aandacht voor het eigen verleden. Het geschiedenisonderwijs in de negentiende eeuw werd dan ook gekenmerkt door een sterke ontwikkeling van het nationale gevoel in Nederland. Het ging niet om een juist beeld van de geschiedenis. Men wilde vooral het nationale gevoel stimuleren, dat had geleden onder de Belgische Opstand en een economische crisis. Het gebruik van schoolplaten was hierbij een uitstekend hulpmiddel.²² Deze gaven de belangrijkste historische gebeurtenissen weer. De platen moesten de leerlingen confronteren met situaties uit het verleden, beroemde personages moesten bijvoorbeeld duidelijk herkenbaar zijn. Dit betekende dat men het niet nodig vond om executies, uitgemergelde vluchtelingen en lijken van martelaren af te beelden.²³

Het onderwijs aan het begin van de twintigste eeuw stond in het teken van de schoolstrijd. Deze strijd ging tot 1848 en 1857 over het karakter van het openbaar onderwijs, en vanaf dat moment over de staatsbekostiging voor bijzonder onderwijs. In 1917 mondde dit uit in de grondwettelijke gelijkschakeling tussen openbaar en bijzonder onderwijs. Voor het geschiedenisonderwijs betekende dit dat de invulling van het onderwijs werd bepaald door de religieuze achtergrond; geschiedenisonderwijs op de openbare, katholieke en protestantse school was niet hetzelfde. Op de openbare en protestantse school viel het verhaal van Willem van Oranje beter; de katholieken keken anders naar de protestantse helden van de Opstand. Deze kijk op de geschiedenis hangt ook samen met de verzuiling en later de ontzuiling. De gebruikte schoolplaten in dit onderzoek passen goed in dit plaatje. Het schoolvak ontwikkelde zich verder en naast de schoolplaten kwamen ook geschiedenisboekjes die dienst deden in de geschiedenisles. De nadruk lag in het begin van de twintigste eeuw nog steeds op de vaderlandse geschiedenis. Dit betekende dat in de geschiedenisles aandacht werd besteed aan de vaderlandse geschiedenis en de geschiedenis van de plaatselijke omgeving. Toch werd langzamerhand minder waarde gehecht aan het opbouwen van parate kennis. Daarentegen kwam het accent te liggen op morele lessen die uit de geschiedenis waren te trekken en die de leerling kon ondersteunen in zijn/haar persoonlijke ontwikkeling.

Daarnaast ontwikkelde zich aan het begin van de twintigste eeuw, ruwweg tussen 1890 en 1930, allerlei onderwijsvernieuwingen. In deze periode is vooral de opkomst van de verzuiling interessant in verband met de weergave van de geschiedenis. De vier zuilen gingen op basis van hun politieke en religieuze opvattingen de inhoud van het geschiedenisonderwijs beïnvloeden. Dit betekende dat men in de protestantse zuil meer de nadruk legde op Luther en de Reformatie dan in de katholieke zuil. Dit verschil zien we terug in het geschiedenisonderwijs. Hoewel een aantal verschillen te zien is in de geschiedenisboeken van de negentiende en twintigste eeuw, was de strekking van het geschiedenisonderwijs min of meer hetzelfde: *'Leve onze helden en leve het vaderland.'*²⁴

De verzuiling hield aan tot de jaren zestig, daarna vond de ontzuiling plaats. Dit hing samen met de maatschappelijk sociaal-culturele veranderingen. Deze veranderingen hadden ook hun weerslag op het geschiedenisonderwijs. Typerend was dat vanaf de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw steeds meer de nadruk werd gelegd op het ontwikkelen van vaardigheden, zoals beargumenteren, bronnen lezen en verbanden leggen, en er werd meer gewerkt met thema's. De vertelling werd vervangen door de leesles waaraan verwerkingsopdrachten waren gekoppeld.²⁵ Daarnaast werd, met de invoering van de Mammoetwet in het voortgezet onderwijs in 1968, geschiedenis een keuzevak in de bovenbouw van mavo, havo en vwo,

²¹ J. Zegers, 'De geschiedenis van het geschiedenisonderwijs en de toekomst. Helden aan de wand.' (2006). <<http://www.hpveluwe.nl/Broeklanden/lezingzegers.html>>

²² Zegers, 'De geschiedenis van het geschiedenisonderwijs en de toekomst. Helden aan de wand.'

²³ Zegers.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

waardoor het gros van de leerlingen vanaf hun vijftiende jaar in het geheel geen geschiedenisonderwijs meer volgde.²⁶

In de loop van de jaren negentig leidden deze vernieuwingen in het onderwijs dan ook tot onvrede in de publieke discussie. De steeds grotere invloed van de sociale wetenschappen kreeg haar weerslag op de geschiedbeoefening. *'De politiek-institutionele geschiedenis van de afgelopen decennia, op chronologische wijze aangeboden, vanuit een traditionele Europacentrische invalshoek, masculien en chauvinistisch van aard, voldeed niet meer. Er moest meer ruimte komen voor onder andere sociaaleconomische geschiedenis en voor mentaliteitsgeschiedenis.'*²⁷ De nadruk werd steeds meer gelegd op de sociale geschiedenis. Schoolboekenschrijvers gingen zich, in navolging van historici, losmaken van politieke en militaire geschiedenis. De levensomstandigheden van alle dag van Jan met de pet (sociale geschiedenis), dat moest het voortaan zijn.²⁸

Inmiddels zijn al deze ideeën van schoolplaten tot sociale geschiedenis achterhaald. In het begin van de eenentwintigste eeuw begon het accent namelijk steeds meer te liggen op historisch besef en oriëntatiekennis. Naast thematisch geschiedenisonderwijs waren historische vaardigheden van belang. *'Kennis alléén was niet genoeg. Historische kennis moest in combinatie met historische vaardigheden maatschappelijk relevant en betekenisvol zijn en bij voorkeur ook toepasbaar bij andere vakken.'*²⁹ Op basis van deze gegevens ontwikkelde de Commissie Historisch en Maatschappelijke Vorming, onder leiding van hoogleraar Piet de Rooy, de Nederlandse canon: een chronologie van tien tijdvakken. Dit was een poging om het historisch besef in Nederland op hoger peil te brengen. *'Daar kwam bij dat in ons gesecculariseerde, geïndividualiseerde en ontzuilde land met zijn heterogene bevolkingssamenstelling het zicht op een gemeenschappelijke identiteit steeds meer verloren dreigde te gaan.'*³⁰ Oftewel, men was op zoek naar een oplossing voor de identiteitscrisis. Historische overzichtskennis tijdens de geschiedenisles moest opnieuw het bindmiddel worden in een heterogene samenleving. We keren terug naar een vaderlandse geschiedenis; het nationalisme is de rode lijn in ons geschiedenisonderwijs.

²⁶ Wet op het voortgezet onderwijs. Uit: Nederlandse overheid/wetgeving (1963).

²⁷ Drs. H.K.J. Kurstjens, 'Nederlandse geschiedenis canon: een discussie zonder eind?!' (Arnhem) <<http://www.digischool.nl/gs/community/canonartikel.htm>>

²⁸ Zegers.

²⁹ Kurstjens, 'Nederlandse geschiedenis canon: een discussie zonder eind?!'.

³⁰ Kurstjens.

4. De historische context en historiografie

De historische context en historiografie van de negentiende en twintigste eeuw scheppen een achtergrond voor de uitwerking van de handleidingen en de analyse. Door middel van de historische context kan worden nagegaan of auteurs en historici door de tijd werden beïnvloed. Daarnaast is de historiografie van de negentiende en twintigste eeuw van belang voor het gebruikte bronnenmateriaal. De historische context heeft invloed op de historiografie. *'Het heden wordt met het verleden en de toekomst verbonden in een zinvol raamwerk.'*³¹ Op deze manier wordt duidelijk hoe het geschiedbeeld tot stand is gekomen. De negentiende- en twintigste-eeuwse historische context en historiografie bepaalden hoe auteurs en historici in deze eeuwen naar het verleden keken, in dit geval naar de vroegmoderne tijd. Om een goed beeld te geven van de historische context en historiografie is gekozen voor de periode 1800-1960. Deze periode had invloed op de periode waarin de schoolplatenreeksen werden uitgegeven. In het onderstaande overzicht worden de historische context en historiografie met elkaar afgewisseld zodat een geïntegreerd geheel ontstaat.

4.1 De historische context en historiografie van de negentiende eeuw

1795-1815: Het revolutietijdperk en de aanvang van de eenheidsstaat

Vanaf 1795 tot en met 1813 ontstond de Bataafse Republiek onder sterke Franse invloed. Een aantal vernieuwingen werd doorgevoerd, zoals de staatkundige eenheid, de nationale vertegenwoordiging en de wetgeving (Code Napoleon). In 1806 werd de Bataafse Republiek omgedoopt tot het Koninkrijk Holland onder leiding van Lodewijk Bonaparte. De Franse invloed in de Nederlanden bleef groot. In 1813 eindigden de Napoleontische oorlogen en in 1814 werd Willem I koning van Nederland. Na het Congres van Wenen in 1815 ontstond het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

1800-1815: De historiografie aan het begin van de negentiende eeuw

De geschiedschrijving in de eerste decennia van de negentiende eeuw miste eenheid. De eeuwwisseling zorgde voor een wirwar aan ideeën. Aan de ene kant heersten nog de gedachten van de Verlichting en Romantiek en aan de andere kant waren nationalistische en orangistische gevoelens waar te nemen.

De Verlichting en Romantiek, sterk vertegenwoordigd in Frankrijk, hadden in Nederland maar geringe invloed op de geschiedschrijving. Bij een aantal historici zijn sporen terug te vinden zoals bij Willem Bilderdijk en Jacob van Lennep die zich verbonden met de Romantiek.³² Toch werd de Nederlandse geschiedschrijving meer gekenmerkt door de Verlichting dan door de Romantiek. Deze geschiedschrijving was gebaseerd op bronnen. Het was voornamelijk politieke geschiedschrijving die gekenmerkt werd door causale analyses met aandacht voor de ontwikkeling van regeringsvormen, beschaving, en handel en nijverheid.³³

Aan de andere kant was een gevoel van nationalisme en orangisme waar te nemen. 1813 wordt gezien als een breuk in de politieke sfeer. Er kwam een einde aan de Franse tijd en het huis van Oranje werd in ere hersteld: Oranje werd het symbool van een nieuwe staatseenheid. De historische context had invloed op de geschiedschrijving. Het beeld van de geschiedenis werd in toenemende mate orangistisch. Toch kwam pas tegen het midden van de negentiende eeuw het orangisme tot bloei. Dit liep gelijk aan het groeiend natiebeseft. *'Staat en natie vonden elkaar in een nieuwe nationale eenheid en een nieuw vaderlands gevoel.'*³⁴ Hier kom ik later op terug. Aan het begin van de negentiende eeuw waren de geschiedschrijving en historische belangstelling noch romantisch noch extreem nationalistisch gekleurd. *'Nationalisme, het aankweken van*

³¹ E. Jonker, *Historie. Over de blijvende behoefte aan geschiedenis* (Van Gorcum; Assen 2007) 12.

³² P.B.M. Blaas, *Geschiedenis en nostalgie. De historiografie van een kleine natie met een groot verleden. Verspreide historiografische opstellen* (Uitgeverij Verloren; Hilversum 2000) 16-17.

³³ Blaas, *Geschiedenis en nostalgie*, 18.

³⁴ N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland: van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam University Press; Amsterdam 2004) 31.

vaderlandsliefde, was eerder doelstelling dan voedingsbodem voor de geschiedschrijving die men wenste.³⁵ Het was noodzaak om het volk te verenigen in een nieuwe natie, het nationalisme was hierbij een handig hulpmiddel. De gevolgen zouden later in de negentiende eeuw pas zichtbaar worden in de historiografie.

1815-1830: De mislukking van het Verenigde Koninkrijk

Nadat de Fransen waren verdwenen uit de Nederlanden werd door Willem I al snel begonnen met de eenwording van een nieuwe staat. Dit betekende dat de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden in één staat werden verenigd met één grondwet. De nieuwe grondwet gaf de koning veel macht, in vergelijking met de Eerste en Tweede Kamer. De koning had namelijk altijd het laatste woord.

Willem I hield zich vooral bezig met het herstellen van het land na de Franse overheersing. Economisch gezien ging het goed met het nieuwe koninkrijk: het zuiden concentreerde zich op de industrie en in het noorden lag de nadruk op de handel en scheepvaart.³⁶ Naast economische eenheid, stuurde Willem ook aan op politieke, staatkundige en nationale eenheid. Het beleid van de koning was dan ook sterk gericht op het voeren van een eenheidspolitiek. Een collectief besef tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden kwam, ondanks het verenigingsbeleid van Willem met zijn economische, taal-, onderwijs- en kerkpolitiek, niet tot stand.³⁷ De twee Nederlanden verschilden teveel en Willem kon niet voorkomen dat de Zuidelijke Nederlanden zich in 1830 afscheidden; Nederland erkende de onafhankelijkheid pas in 1839 na de volhardingspolitiek. De katholieke Zuidelijke Nederlanden waren het onder andere niet eens met de kerkpolitiek van de calvinistische Willem, die vooral gericht was op het protestantisme. Door de tegenstellingen kwam een nationale eenheid, opgelegd van bovenaf, niet tot ontwikkeling tussen Noord en Zuid.³⁸ Vanaf 1839 waren de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden definitief gescheiden. Het Noordelijke deel zou het nieuwe koninkrijk vormen.

1815-1830: Conciliante geschiedschrijving

In de periode 1815-1830 domineerde de conciliante geschiedschrijving. Deze hield in dat er gestreefd werd *'naar verzoening in de behandeling van politieke thema's uit het verleden, die kortweg met de "partij twisten" werden aangeduid.*³⁹ De geschiedschrijving over de Republiek draaide al heel lang om de strijd tussen orangisten en staatsgezinden. De orangisten stonden op de bres voor de Oranjes aan het hoofd van de Nederlanden; de staatsgezinden zagen liever de regenten het land besturen. De zogenoemde conciliante opstelling was het logische gevolg van het in 1813 opgerichte Nieuwe Koninkrijk: men streefde naar eenheid. *'1813 dwong tot een nieuwe past-relationship, vroeg om een nieuwe geschiedschrijving, waarbinnen dat nieuwe monarchale element, belichaamd in het oude huis van Oranje, een steeds centralere plaats toebedeeld kreeg.*⁴⁰ Orangisten en staatsgezinden werden tot verzoening gedwongen: de geschiedschrijving diende de eenheid te bevorderen in plaats van verdeeldheid te creëren. De verschillende opvattingen van historici werden aan de kant gezet en men streefde naar een nationale geschiedschrijving die voor iedereen aanvaardbaar was, waarbij *'het partijbelang ondergeschikt werd en dat het nationale belang werd nagestreefd.*⁴¹ Dit betekende ook dat de religieuze verschillen overbrugd moesten worden. De conciliantie was dus een bindmiddel tussen de verschillende partijen. Vooral in de jaren dertig overheerste deze conciliante geschiedschrijving. Het werk van J. de Bosch Kemper (1808-1878) wordt hier onder andere toe gerekend. Deze conciliante houding is later ook in het werk van R. Fruin terug te vinden; ook hij streefde naar een nationalistische en monarchale vaderlandse geschiedenis die onpartijdig was.

³⁵ Blaas, 18.

³⁶ R. Aerts e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Uitgeverij SUN; Nijmegen/Amsterdam 2004) 73-74.

³⁷ Aerts, *Land van kleine gebaren*, 73.

³⁸ Blaas, 16.

³⁹ Idem, 18.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ J. Tollebeek, *De toga van Fruin: denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam 1990) 34.

Het historisme

In de eerste helft van de negentiende eeuw ontwikkelde de historiografie zich. In verschillende Europese landen ontstond het historisme in reactie op de Franse Revolutie. '...bloss zeigen, wie es eigentlich gewesen' is het beroemde statement uit 1832 van Leopold von Ranke (1795-1886) tijdens de opening van een belangrijk manifest voor een politieke krant. Het was een protest tegen de ideologieën van de Franse Revolutie en de revoluties van 1830 in Frankrijk. Ranke was dan ook een tegenstander van de grote ideologieën. Hij was van mening dat men de geschiedenis op moest schrijven zoals het eigenlijk geweest was: niet meer en niet minder. Deze gedachte bracht hem bij het gebruik van primaire bronnen. Alleen met primaire bronnen kon achterhaald worden wat feitelijk was gebeurd op een bepaald tijdstip in de geschiedenis. Een gedegen archiefstudie was dan ook gewenst. In de geschiedbeoefening noemt men dit denken het historisme.

Het historisme zette zich af tegen de geschiedbeoefening van de achttiende eeuw. In deze periode richtten historici zich op vooruitgang, generalisaties en grote verhaallijnen. Men vond de toekomst belangrijker dan het verleden, algemene modellen waren in trek en bronnenonderzoek was niet van groot belang. De historici uit de achttiende eeuw vonden niet de historische kennis uit het verleden belangrijk, maar de tijd waarin zij leefden was van historisch belang. De maatschappelijke relevantie van de geschiedbeoefening lag dus in het vertellen van verhalen over de eigen tijd. Dit in tegenstelling tot het historisme.

Door de onvrede met de samenleving, gevoed door de revoluties, ontstonden nieuwe denkbeelden en veranderde ook de gedachte van historici over de maatschappelijke relevantie van de geschiedbeoefening. Geschiedenis was niet langer een algemeen verhaal over de eigen tijd; geschiedenis en de geschiedbeoefening moesten gaan over het verleden dat gebaseerd was op primaire bronnen. Men historiseerde het wereldbeeld en beseftte dat je de wereld en het heden pas begreep als je deze kon plaatsen in de historische context.⁴² Historici gingen ervan uit dat als je de wereld beter wilde leren kennen, je de geschiedenis moest kennen. Op deze manier werd de geschiedenis de kennis van de samenleving en ontwikkelde zij zich als vak (pas in 1860 officieel). Daarnaast ging men in tegen de gedachte van de Verlichting, dat de geschiedenis te generaliseren viel. De geschiedenis herhaalde zich niet, maar bestond uit onvergelykbare, unieke en eenmalige situaties. Zowel Herder als Ranke was van mening dat uniciteit en eigenheid van de geschiedenis maatschappelijk relevant waren. Vergelijkingen waren in hun ogen onmogelijk. Hieruit vloeide voort dat men geen oordeel mag vellen over het verleden, zoals het citaat van Ranke weergeeft: '...bloss zeigen, wie es eigentlich gewesen'. Wie zijn wij om te oordelen over het verleden? We redeneren namelijk vanuit ons eigen standpunt en oordelen kunnen dus nooit overeenkomen met die van bijvoorbeeld middeleeuwse geschiedschrijvers. Het ging Ranke erom te laten zien hoe het was in het verleden. Met behulp van specifieke methoden als bronnenkritiek en hermeneutiek, contextualiseren, en 'verstehen', leefde men zich in, in de personen van een bepaalde periode die bestudeerd werd.

Het historisme vond voornamelijk veel aanhang in Duitsland. In Nederland in mindere mate: het werk van R. Fruin wordt hier onder andere toe gerekend, als grondlegger van de Nederlandse geschiedschrijving. Gezien het vak geschiedenis zich pas rond 1860 professionaliseert, kom ik dan terug op het werk en de ideeën van Fruin.

De opkomst van het protestants-nationalisme in de eerste helft van de negentiende eeuw

Hoewel de Verlichting en de Romantiek geen directe invloed hadden op de Nederlandse geschiedschrijving, speelden deze samen met de erfenis van de Franse Revolutie wel een rol in een zoektocht naar de eigen identiteit.⁴³ Deze werd in de eerste helft van de negentiende eeuw gevonden in een christelijke nationale identiteit, die in brede lagen van de bevolking weerklank vond.⁴⁴ De stroming van het Réveil (1815-1865) was een internationale opleving van het christelijk denken in het negentiende-eeuwse Europa. *'Ze keerden zich tegen Verlichting en revolutie en stonden op de barricaden voor behoud, traditie en restauratie. Voor hen hing*

⁴² Jonker, *Historie*, 22.

⁴³ L. Kramer en S. Maza, *A companion to western historical thought* (Blackwell publishing; Massachusetts 2002) 138.

⁴⁴ G.J. KleinJan, 'Een tweede Israël' Orthodox-protestants nationaal denken in Nederland en Pruisen in de eerste helft van de negentiende eeuw' (Utrecht 2009) 6.

de juiste religieuze kleur van de natie samen met het historische lot van het eigen volk. De opvatting dat het welbevinden van het land alleen gewaarborgd werd door een herstel van de orthodox-protestantse leer vertaalde zich in een vorm van een actief gepredikt religieus nationaal denken.⁴⁵ In Nederland is W. Bilderdijk (1756-1831) de vader van het Réveil. Hij schreef vanuit een sterk calvinistisch en monarchaal-orangistisch perspectief. Dit hield in dat hij de rol van de regenten negeerde en de nadruk legde op de stadhouders omdat dat de Oranjes waren. In zijn *Geschiedenis des Vaderlands* blijkt overduidelijk zijn calvinistische en monarchaal-orangistisch perspectief op de vaderlandse geschiedenis.⁴⁶ Het calvinisme vormde de basis van de Nederlandse natie en identiteit. I. da Costa (1798-1860), S.I. Wiselius (1769-1845), W. de Clercq (1795-1844) en G. Groen van Prinsterer (1801-1876) waren onder andere zijn leerlingen. Het Réveil heeft invloed gehad op staatkundig terrein. Mede door zijn toedoen zijn aan het einde van de negentiende eeuw de antirevolutionaire en christelijke historische partijen ontstaan. Zo ontstond het protestants-nationale karakter van Nederland.

Door de revolutionaire omwenteling in de politieke mentaliteit, cultuur en maatschappij werd men zich ervan bewust dat er een breuk bestond tussen heden en verleden. Mensen beseften dat het verleden voorgoed voorbij was. Hierdoor ontstond een grote belangstelling voor het eigen verleden en begon men zich te interesseren voor monumenten en overblijfselen uit het verleden.⁴⁷ Zo ontstond gedurende de negentiende eeuw een historisch bewustzijn. Dit historisch bewustzijn was van groot belang voor het vormen van de eigen identiteit. Vanaf het begin van de negentiende eeuw werd het verleden in toenemende mate gebruikt om betekenis te geven aan het heden. Dit uitte zich in het opkomend nationalisme. Na de Belgische opstand in 1830 kon het nationalisme groeien in het Noorden. Door de scheuring werd het Noorden gereduceerd tot zijn grenzen uit de tijd van de Republiek, wat betekende dat minder krampachtig dan voorheen, gezocht kon worden naar een gemeenschappelijk glorieus verleden. De nadruk kwam te liggen op de Gouden Eeuw van de Republiek. Deze scheuring is een omslagpunt in de geschiedschrijving, gezien historici zich nu vol konden storten op het eigen, protestants-nationale karakter.

Als politieke stroming ontstond het nationalisme aan het einde van de achttiende eeuw. Het was gedurende de negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw een van de grootste politieke bewegingen. Nationalisme is het gevoel van saamhorigheid van een groep mensen die samen een staat vormen of willen vormen. Voor dat gevoel van saamhorigheid zijn enkele voorwaarden noodzakelijk, namelijk het besef over gemeenschappelijke ervaringen te beschikken en het besef gemeenschappelijke belangen te hebben.⁴⁸ Kenmerkend zijn het werkelijk of vermeend hebben van een gemeenschappelijke taal, godsdienst, dynastie of geschiedenis, zodat een volk zich verbonden voelt met elkaar en met de staat. Het zelfbeschikkingsrecht, het recht van ieder volk een eigen staat te vormen, en de volkssoevereiniteit, het recht van ieder volk zijn eigen bestuur te kiezen, zijn belangrijke elementen binnen het nationalisme.

Het nationalisme groeide sterk in de eerste helft van de negentiende eeuw in Europa. Ook in Nederland kreeg het nationalisme steeds meer aanhang. Dit kwam doordat de Franse overheersing van Napoleon veel Europeanen bewust had gemaakt om tot een volk te behoren met een eigen taal, godsdienst, geschiedenis en cultuur. Voor Nederland gold dat de vorming van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden hier in beperkte mate aan bijdroeg. De verdere groei van het nationalisme vond pas plaats na de afscheiding van de Zuidelijke Nederlanden gedurende de Belgische Revolutie in 1830. Het Congres van Wenen (1814-1815) had namelijk geen rekening gehouden met het nationalisme. Grenzen waren getrokken zonder rekening te houden met de verschillende volkeren die leefden in deze gebieden. Gevolg was dat een volk zich niet verbonden voelde met een staat. In het geval van de Nederlanden, voelden de Zuidelijke Nederlanden zich niet verbonden met de Noordelijke Nederlanden. Ze hadden een gevoel van onderdrukking, wat leidde tot opstand. Aan de ene kant ontstond in het Zuiden een gevoel van nationalisme dat leidde tot onafhankelijkheid; aan de andere kant ontstond in het Noorden ook een gevoel van nationalisme. De scheuring van 1830 is een kentering in de Nederlandse geschiedschrijving. *'De Noordelijke Nederlanden beleefden in 1830 en 1831 een uitbarsting van*

⁴⁵ KleinJan, 'Een tweede Israël' Orthodox-protestants nationaal denken in Nederland en Pruisen in de eerste helft van de negentiende eeuw', 6.

⁴⁶ Blaas, 26.

⁴⁷ P. Fritzsche, *Stranded in the present; modern time and the melancholy of history* (Londen 2004) 6.

⁴⁸ T.F.X. Noble e.a., *Western civilization. Beyond boundaries* (Boston, New York 2008) 655.

nationalisme.⁴⁹ Door de Belgische Revolutie kreeg Nederland weer de grenzen van de oude Republiek terug. De Noordelijke Nederlanden konden nu een meer op het eigen herkenbare protestantse verleden gericht nationalisme ontwikkelen.⁵⁰ De Gouden Eeuw van de Republiek kwam weer centraal te staan. Men was trots op het eigen glorieuze verleden. In de jaren voor de breuk was het bijvoorbeeld lastig om een nationale geschiedenis te creëren. Slechts de Bourgondische tijd kon als gemeenschappelijke historisch verleden worden aangemerkt.⁵¹

1840: Politiek roerige tijden

De jaren veertig van de negentiende eeuw waren politiek roerige tijden. Inmiddels had Willem II in 1840 de troon bestegen en ging het economisch slechter met het land. Ook in andere Europese landen ging het economisch slechter en revoluties braken uit. De impulsen voor veranderingen kwamen van buitenaf. De internationale revolutie, begonnen in Frankrijk en snel overgewaaid naar Duitsland, zorgde ervoor dat koning Willem II, zoals hij zelf zei, binnen 24 uur was veranderd van zeer conservatief naar zeer liberaal. Hij nam hiermee een eventuele revolutionaire dreiging weg.⁵² Willem II besefte dus net op tijd dat hij mee moest gaan met een liberalere politiek: de burger wilde zich emanciperen. Het liberalisme wordt gekenmerkt door individuele vrijheid, recht op economisch initiatief en particulier eigendom, terwijl de staatsmacht zoveel mogelijk beperkt dient te blijven. In Nederland bleef het dus betrekkelijk rustig en een nieuwe grondwet, waartoe Thorbecke opdracht kreeg, werd gerealiseerd. Dit resulteerde in 1848 in een liberale grondwetwijziging. Belangrijke wijzigingen waren dat de macht van de koning ingeperkt werd, dat de ministeriële verantwoordelijkheid werd ingevoerd en dat een aantal vrijheden als vrijheid van onderwijs, vereniging en meningsuiting werd gegarandeerd. De grondwet van Thorbecke maakte van Nederland een constitutionele monarchie, gebaseerd op liberale uitgangspunten. Dit was de basis voor het politieke bestel waarin de politieke verhoudingen duidelijk werden vastgelegd.⁵³

Na 1850 werd Nederland getypeerd door modernisering; de modernisering werd in gang gezet door de Industriële Revolutie, die zorgde voor economische groei. In reactie hierop werd de arbeidersklasse zichtbaar, en ook werden de misstanden zichtbaar. Het is een periode die gekenmerkt werd door de opkomst van politieke partijen, emancipatie, en toenemend nationalisme en orangisme.

1848: Toenemend nationalisme en orangisme

Rond 1840 leken de twee oude richtingen in de geschiedschrijving te herleven. *'Gaf een conciliante houding in de jaren dertig nog de toon aan binnen de Nederlandse geschiedschrijving (...), in de politiek roerige veertiger jaren, voorafgaand aan de liberale grondwetwijziging van 1848, scheen zij te moeten wijken voor een meer uitgesproken politiek gekleurde geschiedschrijving, waarin de oude politieke tweedeling van staats- en Oranjegezind weer in hernieuwde vorm de kop opstak.'*⁵⁴ Aan de ene kant stond de calvinistische en monarchaal-orangistische G. Groen van Prinsterer (1801-1876). Hij was een antirevolutionair politicus en historicus. Groen wilde het volk van Nederland opwekken tot een nationaal besef; hij identificeerde de Nederlandse identiteit meer dan de liberalen met het protestantisme en de rol van Oranje in de geschiedenis.⁵⁵ Het calvinisme speelde een overheersende rol hierin.⁵⁶ In zijn werk *Handboek der geschiedenis van het vaderland* komt dit perspectief duidelijk naar voren. Aan de andere kant ging de staatsgezinde hervormingsgezinde liberaal R.C. Bakhuizen van den Brink (1810-1865) hiertegen in.⁵⁷ Hij streefde naar een moderne, liberale samenleving die gekenmerkt werd door democratie, individuele vrijheid en debat. Een

⁴⁹ Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 408.

⁵⁰ Blaas, 19.

⁵¹ Idem, 17.

⁵² Van Sas, 476.

⁵³ Aerts, 100.

⁵⁴ Blaas, 19.

⁵⁵ A.Th. van Deursen, 'Groen van Prinsterer, Guillaume (1801-1876)', in: Biografisch Woordenboek van Nederland.

<<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn2/groen>>

⁵⁶ Blaas, 49.

⁵⁷ Idem, 19.

koning aan het hoofd van deze staat paste hier niet bij. In zijn werk *Studiën en schetsen over vaderlandsche geschiedenis en letteren* zien we dit perspectief terug, waarin hij juist de rol van de regenten benadrukt. Ook speelde het cultuurhistorische een grote rol in zijn werk.⁵⁸

Toch zette deze tweedeling niet door. *‘Met de aanvaarding in 1848 van de parlementair-constitutionele monarchie leek deze nationale conciliantie meer en meer politieke werkelijkheid te worden, terwijl het Huis van Oranje in plaats van partij meer en meer “bovenpartijdig” symbool kon worden van de nieuwe nationale eenheid. Er groeide zo geleidelijk een conciliante geschiedschrijving “nieuwe stijl”, waarin de Oranjemonarchie, of liever gezegd het monarchistisch perspectief, meer en meer aan betekenis won.’*⁵⁹ Nationale en orangistische geschiedschrijving gingen dus hand in hand: de Belgische opstand had gezorgd voor de versterking van het saamhorigheidsgevoel. Daarnaast werd de geschiedschrijving in reactie op de liberale ontwikkelingen in 1848 ook steeds liberaler. Een nieuw en meer zelfbewust Nederlands natiebesef kwam tot ontplooiing. Dit was belangrijk in de ontwikkeling van een groeiend zelfbewust nationalisme na 1850.⁶⁰

Nationale geschiedschrijving

Het ontstaan van de moderne natiestaat was in de negentiende eeuw een nieuw fenomeen. Het algemeen onderwijs dat van de grond kwam, en vooral het geschiedenisonderwijs, speelde daarbij een belangrijke rol. Nationale geschiedenis had als functie het scheppen van een nationale identiteit, staatsburgerschap en politieke didactiek. De nadruk lag vooral op de politieke geschiedenis: het verwezenlijken van politieke eenheid, het ontstaan van de natie en de groei van deze natie. Vanuit didactisch oogpunt was het een boeiende geschiedenis met beeldende verhalen, om te vertellen en om naar te luisteren.

De historici van de negentiende eeuw waren exponenten van deze nationale geschiedschrijving, soms met een liberale en soms een conservatieve invalshoek.⁶¹ Historici gingen op zoek naar een gemeenschappelijk verleden dat de natie verbond. Voor de Nederlandse geschiedschrijving betekende dit dat de oorsprong van de natie werd gezocht in de Opstand, de hoogtijdagen in de Gouden Eeuw en de ruggengraat in het protestantisme en het huis Oranje.

1860: Fruin en Blok – professionalisering en nationale geschiedschrijving

In de tweede helft van de negentiende eeuw werd de Nederlandse samenleving beheerst door geleidelijke modernisering. Tegelijk vond er professionalisering van de geschiedschrijving plaats: de geschiedbeoefening werd een zelfstandige en autonome discipline. Het professionaliseringsproces was een zeer geleidelijk proces. De historicus R. Fruin (1823-1899) heeft hiertoe bijgedragen.⁶² In 1860 kreeg Fruin het professoraat in Leiden. Deze benoeming was een nieuw begin maar sloot ook aan bij de historiografische traditie. J. Wagenaar en W. Bilderdijk waren Fruins voorgangers maar hij had kritiek op hun werk. Fruin legde nog meer dan zijn voorgangers de nadruk op de traditie van het historisme: gedegen bronnenonderzoek en archiefstudie stonden bij hem centraal. Bovendien had hij kritiek op de partijdigheid van zijn voorgangers. Volgens Fruin moest de geschiedschrijving onpartijdig zijn. Hij wordt dan ook gezien als de *‘...grondlegger van de moderne geschiedbeoefening in Nederland.’*⁶³ De geschiedschrijving diende wetenschap te worden.⁶⁴

Volgens historicus P.J. Blaas was Fruin empirisch, positivistisch en liberaal. Aan het begin van zijn carrière stond hij bekend als een onpartijdige geschiedschrijver. Deze onpartijdigheid was ook het gevolg van de invloed van de conciliante geschiedschrijving, zoals blijkt uit het volgende citaat uit *De toga van Fruin* van J. Tollebeek:

⁵⁸ Blaas, 49.

⁵⁹ Idem, 26.

⁶⁰ Idem, 20.

⁶¹ Jonker, 22.

⁶² Blaas, 15, 21-23.

⁶³ Jonker, 62.

⁶⁴ J. Palm, *De vergeten geschiedenis van Nederland. Waarom Nederlanders hun verleden zouden moeten kennen* (Uitgeverij M. Muntinga; Amsterdam 2005) 97.

*'Fruids onpartijdigheidsleer was slechts de expliciete theoretische legitimatie van een geschiedbeoefening met een zelfde doel: de conciliantie van de verschillende levensbeschouwingen binnen het na 1848 geconsolideerde nationale kader. Om dat kader te verstevigen moest een vorm van geschiedschrijving worden geschapen, waarin het vaderlandse verleden niet meer zou functioneren als een wapenarsenaal, waaruit liberalen en antirevolutionairen konden putten om elkaar te bestrijden, maar als een voorbijgane tijd, waaruit liberalen, calvinisten en katholieken dezelfde lessen konden trekken. Dat veronderstelde een revisie van de traditionele geschiedopvattingen, zoals die in de jaren 1840 bij liberalen en calvinisten leefden. Fruids onpartijdigheidsleer beoogde – door de erkenning van het betrekkelijk goede en ware in alle partijen uit het verleden – de scherpe en aanstootgevende kanten van de door hen ontworpen al te eenzijdige beelden af te vijlen.'*⁶⁵

Fruin streefde zowel naar onpartijdigheid, als naar het bevorderen van de monarchie en de nieuwe nationale eenheid. Nationalisme en orangisme gingen bij hem steeds meer hand in hand, met name in zijn behandeling van de geschiedenis van de Republiek.⁶⁶ Verschillende hedendaagse historici concluderen dat: *'Als negentiende-eeuws historicus beschouwde Fruin de natiestaat als het vanzelfsprekende en zegenrijke einddoel van de vaderlandse geschiedenis'*⁶⁷; *'bij de vorming van Oranje van partijsymbool tot nationaal symbool hebben historici een belangrijke rol gespeeld. Onder auspiciën van R. Fruin werd de vaderlandse geschiedenis zelf min of meer in orangistische zin herschreven.'*⁶⁸ Door de toenemende trend van nationale geschiedschrijving in de negentiende eeuw, werd het perspectief ook steeds monarchaler en orangistischer zodat: *'Oranje meer en meer als symbool van de nationale eenheid ging fungeren.'*⁶⁹ Hoewel de Republiek verleden tijd was, was voor Fruin en vele tijdgenoten juist de grootheid van de Republiek een bron van voortdurende inspiratie in tal van opzichten. Deze gaf een gevoel van nationale eigenwaarde en droeg bij aan de sterk mythische beeldvorming.⁷⁰

P.J. Blok (1855-1929) was een leerling van R. Fruin. In zijn nationalistisch beeld speelde de Republiek ook een belangrijke rol. Hoewel hij geen nieuwe elementen toevoegde, had hij wel meer belangstelling voor economische en sociale verschijnselen.⁷¹ *'Blok werd geïnspireerd door een intens nationaal verlangen het moderne Nederland in opkomst een overzicht van zijn geschiedenis te geven, waarin ondanks alle caesuren toch eenheid en continuïteit te bespeuren viel.'*⁷² Maar door het overheersende nationale perspectief bleef Bloks sociale geschiedenis nauw verbonden met de staatkundige geschiedenis die te combineren viel met een heldenverering.⁷³ De nationale helden van zowel Fruin als Blok waren onder andere Willem van Oranje, De Ruyter en Tromp.

1860-1890: Politieke veranderingen als gevolg van economische, sociale en culturele veranderingen

De jaren 1860-1890 werden gekenmerkt door roerige tijden: politieke crises en politieke debatten stonden centraal als gevolg van economische, sociale en culturele veranderingen.

De politiek werd beheerst door de drie grote kwesties aan het einde van de negentiende eeuw, namelijk de schoolstrijd, de kiesrechtstrijd en de sociale kwestie. Dit gebeurde tegen de achtergrond van heftige tegenstellingen tussen de opkomende politieke partijen. In de jaren 1860 stonden de conservatieven tegenover de liberalen. Ze struikelden over de koers van de buitenlandse en koloniale politiek. Het wel of niet afschaffen van het cultuurstelsel was bijvoorbeeld punt van discussie.⁷⁴ De liberalen wonnen en schaften het cultuurstelsel af. Dit kwam voornamelijk doordat de conservatieven in de jaren 1870 van het politieke toneel

⁶⁵ Tollebeek, *De toga van Fruin*, 33.

⁶⁶ Blaas, 23-25.

⁶⁷ Jonker, 62.

⁶⁸ Van Sas, 586.

⁶⁹ Blaas, 21.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Idem, 28-30.

⁷² Idem, 31-37.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Aerts, 117.

waren verdwenen. De liberalen en confessionelen namen het roer over en voeren een nieuwe koers. Sociale wetgeving werd een belangrijk punt op de agenda. *'De politieke patstelling van de jaren 1880 stond niet op zichzelf. Het was een tijd van sociale onrust, culturele en politieke vernieuwing en economische malaise.'*⁷⁵

Op economisch gebied was sprake van malaise. Vanaf 1870 tot en met 1895 was er een landbouwcrisis, die een groot effect had op de levensomstandigheden van de bevolking. Aan de ene kant *'prikkelde (de crisis) deels tot wegtrekken van het platteland naar de stad of het buitenland.'*⁷⁶ Aan de andere kant werd vanuit de landbouwsector aangestuurd op modernisering wat uiteindelijk leidde tot versterking van de landbouw als exportsector.⁷⁷ Deze versterking werd gestimuleerd door de aanleg van spoorlijnen wat leidde tot toenemende nationale en internationale mobiliteit. Dit was ook een impuls voor de industrialisatie in de jaren 1890. Na 1895 zien we een economische boom door zowel technische veranderingen als schaalvergroting. Deze economische veranderingen hadden invloed op de politiek.

Als reactie op de politieke en economische veranderingen kwamen allerlei sociale bewegingen op die zich keerden tegen de misstanden in de samenleving. Zo ontstond naar aanleiding van de industrialisatie en de misstanden daarbij een arbeidersbeweging.⁷⁸ Ook vrouwen kwamen in beweging en emancipeerden zich ten opzichte van mannen, het feminisme. Hieruit vloeide de kiesrechtstrijd voort. Vrouwen waren ervan overtuigd dat ook zij recht hadden om te stemmen. Pas aan het begin van de twintigste eeuw werd deze kwestie opgelost; in 1917 kregen mannen algemeen kiesrecht en in 1919 kregen vrouwen dit ook.

Deze tijd van veranderingen was een gunstige voedingsbodem voor culturele veranderingen.⁷⁹ De Tachtigers, een beweging van kunstenaars en schrijvers, maakten zich los van de liberaalburgerlijke cultuur. *'De Tachtigers verwierpen de liberale kunst-met-een-boodschap die was opgenomen in het sociaal-culturele leven van de burgerlijke elite. Voor hen was kunst geen bijproduct van een maatschappelijk bestaan, maar de kern van het leven. L'art pour l'art...'*⁸⁰ Ze legden de nadruk op de expressie van emoties en maakten zich los van het nationalisme en de politiek.

Zowel de socialisten als de culturele Tachtigers keerden zich tegen de liberaalburgerlijke cultuur. Dit werd mede mogelijk gemaakt door de veranderingen in de samenleving, zoals de politieke crises en sociale kwesties. *'De maatschappij van de jaren 1880, waarin brede groepen voor het eerst politiek gemobiliseerd werden, vroeg bovendien om nieuwe vormen die uiting konden geven aan nationale verbondenheid. De verbetering van transport en informatievoorziening maakte het ook gemakkelijker grote delen van de bevolking te bereiken.'*⁸¹ Hoewel deze politieke, economische en sociale veranderingen vanaf de jaren 1870 veel onrust brachten, bleef de eenheid van de Nederlandse natie behouden en het gevoel van nationalisme werd zelfs versterkt. In het laatste kwart van de negentiende eeuw ontstonden namelijk het modern imperialisme en het massanationalisme (het nationalisme als een ideologie voor heel het volk).

Nationalisme en imperialisme aan het einde van de negentiende eeuw

Het hoogtepunt van het Nederlands nationalisme hing samen met cultureel mentale veranderingen in de jaren tachtig. Hoewel de Tachtigers braken met de fixatie op het verleden: de liberaalburgerlijke cultuur⁸² en het nationalisme, bleef het nationalisme belangrijk in de geschiedschrijving. Dit werd aangewakkerd door de opleving en herwaardering van de cultuur van de Gouden Eeuw in het algemeen en van Rembrandt in het bijzonder.⁸³

Schrijver en literatuurcriticus Cd. Busken Huet (1826-1886) droeg hier aan bij in zijn studie *Het land van Rembrandt*, waarin hij de cultuurgeschiedenis van de zeventiende eeuw behandelt. *'Het gaat Busken Huet dan*

⁷⁵ Aerts, 127.

⁷⁶ Idem, 128.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Idem, 130.

⁷⁹ Idem, 135.

⁸⁰ Idem, 136-137.

⁸¹ Idem, 145.

⁸² Van Sas, 564.

⁸³ Idem, 565.

ook in de eerste plaats om het land van Rembrandt, om de Republiek in de zeventiende eeuw en zeer bewust schetst hij ter introductie het geestesleven van die tijd, waarvan hij de kern zoekt in het geloof, in het christelijk-bijbelse denken in al zijn variaties.⁸⁴ Geïnspireerd door historicus J. van Vloten baseerde Busken Huet zijn werk ook op het calvinisme. In het werk van Van Vloten komt duidelijk naar voren dat het bij hem draait om het calvinisme 'als drijvende "burgelijke" ideologie.'⁸⁵ Busken Huet was revisionistisch: zijn cultuurhistorische benadering van de Gouden Eeuw combineerde hij met het calvinisme. Dit cultuurhistorische perspectief concentreerde zich op de schilderkunst van de zeventiende eeuw, het werk van Rembrandt. Zowel in het eigen land als op internationaal niveau vond er een herwaardering plaats van de Hollandse schilderkunst. Dit versterkte het zelfbewuste nationalisme.⁸⁶ 'Die internationale herwaardering kwam als een godsgeschenk voor het negentiende-eeuwse Nederlandse nationalisme, dat zo lang een weifelende indruk had gemaakt. Rembrandt gaf dat nationalisme aan het einde van de eeuw een ongekend zelfvertrouwen. Dankzij hem telden we weer mee.'⁸⁷ Het werk van Busken Huet droeg dus bij aan het protestants-nationalisme. Hij kreeg naast veel kritiek, ook bewondering voor zijn werk van onder andere Fruin, Blok, en Kernkamp.

Daarnaast kende Nederland een uitbarsting van fel nationalisme door het modern imperialisme en de Boerenoorlogen in Zuid-Afrika, en een uitbundig oranjementiment bij de inhuldiging van Wilhelmina in 1898. 'De jaren '80 voegden bovendien een betrekkelijk nieuw element toe aan een groeiend meer zelfbewust nationalisme, het bewustzijn een oude imperiale mogendheid te zijn.'⁸⁸ Het besef dat Nederland een koloniale mogendheid was, de erfenis van de Gouden Eeuw, kwam terug door de ontwikkeling van het modern imperialisme. In Nederland, anders dan in de rest van Europa, was men voornamelijk gericht op het in stand houden van koloniën in plaats van op het veroveren ervan. Daarnaast riepen de Boerenoorlogen van 1880-1881 en 1899-1902 nationale sentimenten op. Men voelde zich verbonden met de boeren. Een plaatsvervangend nationalisme speelde hier een rol. Dit was een voedingsbodem voor het nationalisme aan het einde van de negentiende eeuw.

Rond 1890 is een omslag te bespeuren door een meer toekomstgericht natiegevoel en massanationalisme. Dit werd mede mogelijk gemaakt door de industriële take-off en transformatie van de Nederlandse samenleving. Bovendien speelde de benoeming van Wilhelmina als koningin in 1898 ook een grote rol bij het groeiend natiegevoel en massanationalisme. Deze leidde tot uitbundige uitingen van Oranjementimenten.⁸⁹ Dit gevoel van nationalisme en orangisme was gebaseerd op de oude liberaalburgerlijke cultuur. Deze werd gekenmerkt door een protestants-nationale eenheid en identiteit. 'Nederland was in wezen een liberaal land, en de liberale eenheid zou de basis moeten vormen van cultuur en politiek. De negentiende-eeuwse burgercultuur kende een sterke belangstelling voor het nationale verleden, vooral voor de hoogtepunten daaruit, de Tachtigjarige Oorlog en de Gouden Eeuw.'⁹⁰ Hoewel aan het einde van de negentiende eeuw nieuwe culturele stromingen opkwamen, bleef de oude politieke en nationale geschiedschrijving dominant.

1900 als breukvlak?!

Rond 1900 was er een gevoel van optimisme. Een nieuw nationaal elan, waarin een goede verhouding was gevonden tussen historie en actualiteit, ontwikkelde zich. Gekoppeld aan eigentijdse politieke en maatschappelijke ontwikkelingen speelde in ideologisch opzicht het verleden een centrale rol, voornamelijk beelden en mythen van het Nederlands verleden, de Opstand en de Gouden Eeuw. In nationale mythen speelden culturele helden van de Gouden Eeuw een kleine rol naast politieke en militaire helden, al werden zij

⁸⁴ Blaas, 53.

⁸⁵ Idem, 54.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Idem, 59.

⁸⁸ Idem, 37.

⁸⁹ Van Sas, 582.

⁹⁰ Aerts, 144.

op het einde van de negentiende eeuw belangrijker.⁹¹ *'De imagined community die Nederland was, lijkt rond 1900 een zelfbewuster en gelukkiger gemeenschap.'*⁹²

De Nederlandse geschiedschrijving had rond de eeuwwisseling haar eigen protestants-nationale karakter binnen de Europese nationale geschiedschrijving. Het gevoel van vroegere wereldmacht te zijn geweest leidde aan het einde van de negentiende eeuw tot een verlangen op te treden als internationale bemiddelaar. Ook diepe teleurstelling als gevolg van machteloosheid gedurende de Boerenoorlogen deed een nationalistisch gevoel ontvlammen. Een nieuwe generatie historici, zoals J. Huizinga, P. Geyl en J. Romein, borduurden voort op deze ideeën in de twintigste eeuw.

4.2 De historische context en historiografie van de twintigste eeuw

1900-1920: Oplossing van oude tegenstellingen

Rond 1900 richtte de Nederlandse politiek zich op het beschermen van het koloniale bezit: het modern imperialisme had ook Nederland in zijn greep. Verder richtte de Nederlandse politiek zich op het verwerven van een vooraanstaande positie in de internationale handel en het geldverkeer. Nederland bleef echter tussen de grote machtsblokken in Europa strikt neutraal.⁹³

Daarnaast beheersten de drie grote kwesties uit de negentiende eeuw, de schoolstrijd, de kiesrechtstrijd en de sociale kwestie, de eerste jaren van de twintigste eeuw. Alle drie de kwesties werden tussen 1917 en 1919 opgelost. Over de schoolstrijd, de discussie over de vormgeving van het onderwijsbestel tussen de confessionele en seculiere partijen, werd overeenstemming bereikt in 1917. Toen werden openbaar en bijzonder onderwijs financieel aan elkaar gelijkgesteld. Ook de kiesrechtstrijd was een tegenstelling tussen de confessionele en liberale partijen. De confessionelen waren tegen de uitbreiding van kiesrecht, terwijl de liberalen voor waren. *'De kiesrechtuitbreiding was grotendeels het werk van de liberalen'*⁹⁴ en zo werd door de grondwetswijziging van 1917 algemeen mannenkiesrecht gegarandeerd, kort daarop gevolgd door algemeen vrouwenkiesrecht in 1919. De schoolstrijd en kiesrechtstrijd dienen tegen de achtergrond van de Eerste Wereldoorlog geplaatst te worden. De aanhoudende oorlogsdreiging zorgde voor eenheid en eendracht. Op deze manier bonden de politieke partijen makkelijker in; verschillen werden aan de kant gezet. De verzoening van links en rechts over de schoolstrijd en het algemeen kiesrecht werd met de Pacificatie in 1917 bezegeld.⁹⁵

Ook hebben de liberalen belangrijke stappen gezet in de sociale kwestie, het vraagstuk dat door de Industriële Revolutie ontstond. Ze hielden zich bezig met de armoede en de slechte werk- en leefomstandigheden van de arbeiders, en de vraag hoe de arbeiders konden worden geïntegreerd in de samenleving.⁹⁶ De eerste sociale wetgeving was het Kinderwetje (1874) van liberaal S. van Houten naar aanleiding van de misstanden zoals kinderarbeid door de Industriële Revolutie. Later werden ook de rechten van de arbeiders vastgelegd. Dit kreeg in de twintigste eeuw meer vorm: de sociale zekerheid werd door de Nederlandse regering steeds verder uitgebreid met wetten en uitkeringen voor onder andere ouderen en arbeidsongeschikten. Het uitbreiden van de sociale wetgeving in de twintigste eeuw kwam ten aanzien van de koloniën tot uiting in de ethische politiek. *'De ethische politiek betekende een vergroting van de overheidsinspanning in onder meer onderwijs, irrigatie, beschikbaarstelling van krediet en gezondheidszorg in de koloniën.'*⁹⁷ Met deze politiek wilde Nederland haar koloniale beleid moderniseren: de nadruk lag op de morele roeping in plaats van de exploitatie. De buitenlandse politiek werd minder van belang geacht.

⁹¹ Van Sas, 566.

⁹² Idem, 591.

⁹³ 'Het Koninkrijk der Nederlanden: 1813-1914. De Pacificatie.'

<<http://www.inghist.nl/overview/history/nl/1813tot1914,1917.html>>

⁹⁴ Aerts, 153.

⁹⁵ 'Het Koninkrijk der Nederlanden: 1813-1914. De Pacificatie.'

<<http://www.inghist.nl/overview/history/nl/1813tot1914,1917.html>>

⁹⁶ D. Verkuil e.a., *Geschiedeniswerkplaats. Geschiedenis Tweede Fase vwo Handboek historisch overzicht* (Wolters-Noordhoff; 2006) 146.

⁹⁷ Aerts, 166.

In de twintigste eeuw ontwikkelde de politiek zich anders dan in de tweede helft van de negentiende eeuw. In de twintigste eeuw zou *'de nadruk niet langer liggen op ideologische verschillen, op allerhande verdeeldheid, maar verschuiven naar eendrachtige bevordering van "volkswelvaart" en nationale eenheid, kortom naar iets wat misschien nog het beste aangeduid kan worden als het beheer van de modernisering.*⁹⁸ De dreigende oorlog versterkte dit gevoel; deelname aan de oorlog leek namelijk onvermijdelijk. Na de oorlogsverklaringen van 1914 namen in Nederland de spanningen toe. Volledige mobilisatie was het gevolg om de neutraliteit van het land te beschermen. Dit betekende ook dat als gevolg van de Eerste Wereldoorlog, de periode 1914-1918 werd beheerst door overheidsbemoediging.⁹⁹ Hoewel de natie op losse schroeven stond, werden de mensen bijeengehouden in de natie. Troelstra deelde mee dat *'in deze ernstige omstandigheden de nationale gedachte de nationale geschillen overheerscht.*¹⁰⁰ De Duitsers respecteerden uiteindelijk de Nederlandse neutraliteit. De gemeenschappelijke bedreiging zorgde voor een gevoel van eenheid en saamhorigheid. Nationalistische gevoelens werden op deze manier gevoed. Wilhelmina werd de moeder des vaderlands.

1900-1920: Continuïteit en discontinuïteit in de geschiedschrijving

De eeuwwisseling betekende niet dat een einde kwam aan de historiografische stromingen van de negentiende eeuw. Aan het begin van de twintigste eeuw bleven het protestants-nationalisme, de politieke inslag, en de professionalisering kenmerkend voor de geschiedschrijving. Toch ontstond ruimte voor veranderingen. Geleidelijk begonnen historici zich te interesseren voor een nieuwe stroming: maatschappijgeschiedenis.

Versterkt door het modern imperialisme en het massanationalisme bleef de nationale geschiedschrijving dominant. Door de economische modernisering en groei leek Nederland weer mee te gaan tellen. *'Op vele terreinen toonde zich ook een culturele herleving in letteren en beeldende kunst. De visie op het verleden speelde in deze groei naar meer nationaal zelfvertrouwen een allesbehalve onbelangrijke rol.*¹⁰¹ Niet de politieke staatsgrenzen waren de grens; het nationalisme ging over de grenzen heen. De Nederlandse bevolking voelde zich bijvoorbeeld erg betrokken bij de Boerenoorlogen. Dit internationalisme, dat de stam groter was dan de feitelijke politieke natie, bleek onder meer uit het feit dat taal en cultuur mensen met elkaar verbindt.¹⁰²

Daarnaast kreeg het nationalisme in de Eerste Wereldoorlog een impuls door het idee dat voor kleine neutrale naties een bemiddelende en verzoenende taak was weggelegd tussen de grote mogendheden in het tijdperk van gewapende vrede. Geïnspireerd door de grootheid van de Republiek maakte Nederland aanspraak op die rol.¹⁰³ Wederom kwam deze gedachte voort uit het heersende nationalisme. Toch verloor dit internationalisme *'door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog aan geloofwaardigheid zowel in Nederland als in België. Hoewel het na 1918 bleef voorbestaan en de neutraliteitspolitiek in Nederland ideologisch ondersteunde, werd de kritiek erop zeker in de jaren dertig heftiger en feller.*¹⁰⁴ Het regionale nationalisme leefde op als gevolg van de Eerste Wereldoorlog. Een belangrijk kenmerk voor het gevoel van saamhorigheid zijn het besef over gemeenschappelijke ervaringen te beschikken en het besef gemeenschappelijke belangen te hebben. Gedurende de Eerste Wereldoorlog betekende dit dat het Nederlandse volk met elkaar verbonden was omdat het angst had voor een gezamenlijke vijand, de Duitsers. *'Tegenover het internationale getinte nationalisme tekende zich om zo te zeggen een regionaal getint nationalisme af, dat oog had voor het "eigene".*¹⁰⁵ P. Geyl verwoordde de Groot-Nederlandse gedachte in het interbellum.

⁹⁸ Aerts, 179.

⁹⁹ Idem, 187.

¹⁰⁰ Idem, 187-188.

¹⁰¹ Blaas, 157.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Idem, 159.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Ibidem.

P. Geyl (1887-1966) creëerde in het interbellum een nieuw kader voor onze nationale geschiedschrijving.¹⁰⁶ Geyl kwam namelijk tot de conceptie van de Nederlandse stam, *'de verzamelnaam voor allen die met de Nederlandse natie, de Nederlandse cultuur verbonden waren.'*¹⁰⁷ Dit hield in dat de taal een band tussen alle Nederlandssprekenden vormde. Geyl noemt in dit verband de Nederlandstalige Belgen, de Zuid-Afrikaners en de bevolking in de koloniën. Het ging Geyl om de scheuring die was ontstaan tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. *'In de jaren twintig en dertig kregen deze Groot-Nederlandse inzichten vaste vorm. In 1924 al sprak hij over "De Klein-Nederlandsche traditie in onze historiografie". Hierin verzette hij zich tegen het al te gemakkelijke aanvaarden door Noord- en Zuid-Nederlandse historici van de staatkundige grens tussen Nederland en België als een natuurlijke scheidingslijn tussen twee volken.'*¹⁰⁸ Met deze uitgave van de *Geschiedenis van de Nederlandse stam* schokte hij een generatie historici. Men kon het niet ontkennen: Geyls concept van de Nederlandse stam was een keerpunt in de Nederlandse geschiedschrijving. Men spreekt van een periode voor en na Geyl.¹⁰⁹ Dat Geyls stam en de Groot-Nederlandse geschiedschrijving op langere termijn van grote invloed was, blijkt uit het feit dat zowel aandacht voor de internationale, nationale en regionale geschiedenis van Nederland was.¹¹⁰

H. Brugmans (1868-1939) werkte in de traditie van de politieke geschiedenis. Hij was hoogleraar in de algemene geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn werk ging voornamelijk over de geschiedenis van Amsterdam en werd later door de Eerste Wereldoorlog beïnvloed. De oorlog vormde een onderwerp dat hij niet meer zou loslaten. *'Hij werd meer en meer "contemporain" historicus. Zijn laatste Akademie-verhandeling uit 1933 was gewijd aan de schuldvraagkwestie en het bewust Versailles-artikel daaromtrent en in 1936 besteedde hij aan de hand van documenten een "oefen-college" aan de ontstaansgeschiedenis van de oorlog.'*¹¹¹ Dit wijst op zijn voorkeur voor politieke geschiedschrijving, die hij had meegekregen uit de negentiende eeuw. Hij was van mening dat de twee grootste ideologieën, het liberalisme en nationalisme, de negentiende eeuw gedomineerd hadden en hij liet zich hier dan ook door leiden. *'Meer dan het liberalisme leek het nationalisme resultaat van een "logische, natuurlijke en dus te rechtvaardigen" historische ontwikkeling.'*¹¹² Het nationalisme was bepalend voor zijn werk.

Maatschappijgeschiedenis

Aan de andere kant was er ook ruimte voor vernieuwingen op historiografisch gebied. Elders in Europa en in de Verenigde Staten waren deze vernieuwingen aan het begin van de twintigste eeuw al zichtbaar. Aan het begin van de twintigste eeuw trokken historici in zowel Frankrijk en Duitsland als de Verenigde Staten de traditionele geschiedschrijving, het historisme, in twijfel. Een nieuwe generatie intellectuelen trad aan waarin *'positivistische wetenschap, rationele politiek en burgerlijke cultuur één geheel vormden.'*¹¹³ Deze zogenoemde maatschappijgeschiedenis werd gekenmerkt door de integratie van de sociale wetenschappen, als methoden en onderwerpen, in de geschiedbeoefening. Men vond dat de traditionele geschiedbeoefening niet meer voldeed aan de wetenschappelijke en sociale normen van de moderne, democratische en industriële samenleving. Daarom ontstond onder historici interesse voor de sociale wetenschappen die net als de geschiedwetenschap zochten naar verklaring van de samenleving. Het ging om structuren, mentaliteit en het dagelijkse leven en alledaagse gebeurtenissen. Dit kwam op verschillende manieren tot uiting: de historische sociologie, de sociale geschiedenis in de Verenigde Staten (New History), en de sociale wetenschappen in Frankrijk (Annales) en in Duitsland (sociale geschiedenis en Marxisme). Historici gaven de voorkeur aan het integreren van verschillende wetenschapsmethoden in hun werk. De geschiedbeoefening raakte op deze

¹⁰⁶ H. van der Hoeven, 'Geijl, Pieter Catharinus Arie (1887-1966)', in: Biografisch Woordenboek van Nederland.

<<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn1/geijl>>

¹⁰⁷ Van der Hoeven, 'Geijl, Pieter Catharinus Arie (1887-1966)'.

¹⁰⁸ Van der Hoeven.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Blaas, 169.

¹¹¹ Idem, 130.

¹¹² Idem, 131.

¹¹³ Jonker, 26.

manier meer sociaaleconomisch georiënteerd. Dit in tegenstelling tot de politieke geschiedbeoefening van het historisme.

In Nederland kreeg deze ontwikkeling geleidelijk vorm. De sociale kwestie en de toenemende volksinvloed zorgden voor veranderingen in de samenleving. Er was meer ruimte voor vernieuwing en aandacht voor sociaaleconomische en culturele kwesties. Dit had haar weerslag in de historiografie, waar men belangstelling kreeg voor maatschappijgeschiedenis. Nederlandse historici die aan de wieg stonden van deze ontwikkeling waren G.W. Kernkamp en J. Huizinga. De zogenoemde cultural turn, de omslag waarna meer de nadruk werd gelegd op cultuur, vond pas plaats in de jaren zestig.

G.W. Kernkamp (1864-1943) was hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht, en hoofdredacteur van het opinieweekblad *De Groene Amsterdammer*. Kernkamp was een voorloper op het gebied van de economische en sociale geschiedenis, een nieuwe stroming binnen de historiografie die zich in de loop van de twintigste eeuw ontwikkelde. Daarnaast zijn ook sporen van het historisme en de professionalisering in zijn werk en carrière terug te vinden. Hij was bijvoorbeeld een van de eerste hoogleraren die college gaf in archiefonderzoek en hij stuurde zijn studenten ook naar de archieven om daadwerkelijk historisch onderzoek te verrichten. Dit sluit aan bij de gedegen archiefstudie van het historisme. Ook laat dit zien dat archiefonderzoek in die tijd nog niet standaard was binnen een studie geschiedenis. Het werk van Kernkamp is typerend voor deze periode door de combinatie van de oude en nieuwe geschiedschrijving.

J. Huizinga (1872-1945) wordt gezien als de grondlegger van de Nederlandse cultuurgeschiedenis. Hij liet zich in met de sociale wetenschappen. *'Geen Nederlandse historicus heeft zich zo tot de Beweging van Tachtig aangetrokken gevoeld en zich erdoor laten beïnvloeden als Huizinga.'*¹¹⁴ De beweging van Tachtig brak met de liberale cultuur en het nationalisme en legde de nadruk op het uiten van emoties. Huizinga concentreerde zich op cultuurgeschiedenis. Zijn belangrijkste werken zijn *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919), *Erasmus* (1924), *In de schaduwen van morgen* (1935) en *Homo ludens* (1938). Vooral zijn werk *Herfsttij der Middeleeuwen* laat de ontwikkeling van cultuurgeschiedenis zien.¹¹⁵ Dit zijn overigens geen werken die betrekking hebben op de vroegmoderne tijd. Ook speelde bij Huizinga oude constanten een rol. Toch was het werk van Huizinga nauwelijks van invloed.

1918-1939: Het interbellum – toenemende verzuiling

In het interbellum deden zich ingrijpende sociale, economische en politieke ontwikkelingen voor. Hoewel Nederland neutraal was gebleven, waren de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog voelbaar. Aan de sterke economische groei kwam een einde en hongersnood heerste. Men verwachtte na de Eerste Wereldoorlog dat een zekere losbandigheid zou ontstaan, vooral de jeugd zou hier gevoelig voor zijn. *'Er was immers al enige tijd sprake van een oprukkende industrialisatie, urbanisatie en secularisatie, kortom van het verbreken van de traditionele banden.'*¹¹⁶ Toch hield men sterk vast aan de oude situatie en nam de verzuiling toe. De samenleving was verdeeld in verschillende levenbeschouwelijke groepen, de zuilen. Leden van deze verschillende zuilen hadden weinig contact met elkaar omdat ze waren aangesloten bij de verzuilde organisaties zoals scholen en vakbonden. In Nederland bestond een katholieke, protestantse, socialistische en liberaal/neutrale zuil.¹¹⁷ Daarbij vormden de confessionelen een blok tegenover de liberalen en socialisten. De confessionelen beheersten in het interbellum dan ook samen de politiek en samenleving.

De verzuiling had in de jaren dertig haar intrede gedaan. Dit betekende dat vier gemeenschappen naast elkaar bestonden. In hoeverre kan een natie die verdeeld is in vier zuilen nationalistisch zijn? *'In alle zuilen heerste de gedachte dat enkele heroïsche voorlieden in de loop van de negentiende eeuw voor hun belangen in het krijt waren getreden.'*¹¹⁸ Elke zuil had dus haar eigen gemeenschappelijk beeld van het verleden en zo een eigen historie; de verzuiling had haar weerslag op de historiografie. Een gemeenschappelijke geschiedenis van

¹¹⁴ Blaas 151.

¹¹⁵ Idem, 144.

¹¹⁶ Aerts, 196.

¹¹⁷ Verkuil, *Geschiedeniswerkplaats*, 146.

¹¹⁸ Aerts, 200.

Nederland was gefragmenteerd in vier verschillende versies: een katholieke, protestantse, socialistische en liberale. Het lijkt dat er minder aandacht was voor het eigen verleden en de nationale geschiedschrijving.

Op buitenlands gebied was het interbellum een merkwaardige en dramatische periode in de internationale politiek. In 1919 werd de Volkenbond opgericht; een optimistische en idealistische stemming over de toekomst van de internationale betrekkingen voerde de boventoon. Nederland koos dit keer wel partij. Van Karnebeek, toenmalig minister van Buitenlandse Zaken, koos voor een zelfstandigheidspolitiek, waardoor het Nederlandse buitenlandse beleid veranderde van karakter.¹¹⁹ Van een strikte en passieve neutraliteit evolueerde de Nederlandse politiek naar een meer actieve houding. Nederland werd zelfs lid van de Volkenbond.

In de jaren twintig kwam de economische groei weer langzaam op gang. Aan herstel en voorspoed kwam snel een einde in de jaren dertig. De beurskrach in New York in 1929 betekende een terugval voor de Nederlandse economie. De economische crisis raakte Nederland en Nederlands-Indië hard. Banken gingen failliet, de muntwaarden schommelden en de werkloosheid nam toe. Vooral de agrarische sector werd hard geraakt. Ondanks liberaal streven naar vrijhandel en terughoudendheid, werd toch op een aantal terreinen steun verleend.¹²⁰ Om sociaaleconomische problemen in te dammen, nam de regering een aantal steunmaatregelen: bijvoorbeeld het afschermen van de Nederlandse markt en de oprichting van crisisinstellingen. Het herstel van de economie ging langzaam. Toch ontspoorde de Nederlandse samenleving niet. *'Een belangrijk effect van de verzuiling is de grote maatschappelijk stabiliteit. Noch de modernisering van de jaren twintig, nog de ellende van de crisis van de jaren dertig zou al te veel invloed hebben op de Nederlandse samenleving. Stabiliteit van het geheel was niet de reden geweest om de samenleving zo in te richten, maar zo bleek het wel uit te pakken.'*¹²¹ De onveranderlijkheid, de verzuiling, was de kracht van Nederlands herstel.

De jaren dertig: Verzuiling – verdeeld nationalisme

De verzuiling had ook haar weerslag op de Nederlandse geschiedschrijving in de jaren na de oorlog. *'Verzuiling was een politiek moderniseringsverschijnsel, waarvan het ideologisch fundament mede verankerd was in een historisch-traditionalistisch denken.'*¹²² Dit betekent dat de kerkelijk verzuilde historische belangstelling haar eigen onderzoeksterreinen en wijze van benaderingen kende. Het protestantse zestiende-eeuwse geschiedbeeld benadrukte bijvoorbeeld de Reformatie, terwijl de katholieken de nadruk legden op de Contrareformatie.¹²³ De protestanten en katholieken benadrukten de historische onderwerpen die bij hun geloofsovertuiging pasten. Vooral de protestanten hadden veel invloed op de Nederlandse geschiedschrijving; zij bezaten vanaf 1880 al veel universiteiten en verenigingen en liepen voor op de katholieken wat betreft de institutionalisering en professionalisering. De katholieken kwamen later op gang in de verzuiling.¹²⁴ Uiteindelijk was *'de wetenschappelijke verzuiling (uiteindelijk) gericht op een nationaal verleden.'*¹²⁵ Zowel de protestanten als de katholieken waren zich bewust van hun perspectief, maar ze richtten zich wel op het nationale verleden van hun vaderland.

In het werk van J.C.H. de Pater (1887-1971) is de protestantse inslag de rode draad. Hij behandelde zowel politieke, economische als culturele geschiedenis met een voorkeur naar de geschiedenis van de tweede helft van de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw. Hij heeft veel geschreven over onderwerpen als de Tachtigjarige en Dertigjarige Oorlog. Zijn werk kreeg veel kritiek maar hij had ook kritiek op andere historici. Vaak speelde hierbij de verschillende zuilen een rol. De Pater zag bijvoorbeeld niets in de Groot-Nederlandse geschiedschrijving van P. Geyl omdat Geyl taal en cultuur als bindmiddel gebruikte en niet religie. De orthodox-protestantse levensbeschouwing van De Pater stond daarom ook lijnrecht tegenover de historisch-materialist J.

¹¹⁹ Aerts, 200.

¹²⁰ Idem, 210.

¹²¹ Idem, 201.

¹²² Blaas, 190.

¹²³ Idem, 194.

¹²⁴ Idem, 188.

¹²⁵ Idem, 189.

Romein. De protestantse inslag in het werk van De Pater kwam sterk tot uiting na de Tweede Wereldoorlog. *'Hij richtte in 1945 tot het Nederlandse volk de oproep om weer aan te knopen bij het verleden. Daarbij wilde hij vooral stipuleren, dat de kern van onze nationale gedachte moest worden gezocht in de onderlinge verdraagzaamheid en de vrijheidsliefde van ons volk.'*¹²⁶ Volgens De Pater speelden de protestantse kerken een belangrijke rol in de roeping het Nederlandse volk de weg terug naar godsdienst en moraal te doen inslaan. Willem van Oranje, voor wie het tolerantiebeginsel een levensprincipe was geweest, was hierin een centraal figuur omdat hij *'zijn stempel heeft gedrukt op de Nederlandse natie en wie dit beginsel schendt randt de Nederlandse natie aan.'*¹²⁷ Het werd een Nederlandse protestantse geschiedenis met Willem van Oranje als boegbeeld.

L.J. Rogier (1894-1974) bekeek de geschiedenis vanuit een katholiek perspectief. Hij had een grote belangstelling voor de geschiedenis van de kerk, staat en maatschappij en in het bijzonder voor de katholieke aspecten. Vanuit deze interesse groeide het idee een geschiedenis van het Nederlands katholicisme te schrijven in twee monografische studies: een over protestantisering en overleving van het katholicisme in de zestiende en zeventiende eeuw, en een over de herleving in de negentiende en twintigste eeuw. Zijn belangrijkste werk is dan ook *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en 17e eeuw* (1945-1947). Hij beargumenteert in dit werk dat de protestantisering van de Nederlanden een geleidelijk proces was en niet spontaan. Als de continuïteit in de katholieke kerk was blijven bestaan dan waren de Noordelijke Nederlanden nog steeds katholiek geweest. Rogier kreeg veel lof maar ook kritiek voor zijn beschrijving van de geschiedenis van de katholieke emancipatie. Daarnaast vroeg hij zich ook eenmaal af welke rol Willem van Oranje en de andere oranjes hadden gespeeld in de Nederlandse Opstand. Rogier was kritisch ten opzichte van het verzuilde katholicisme: hij vond een *'schijnbare tegenstelling tussen het vaderlandschap en het katholiek-zijn'*¹²⁸ met name in zijn publicaties betreft de verhouding met het protestantisme.

Naast de protestantse en katholieke geschiedschrijving bestond binnen de verzuilde geschiedschrijving ook een liberale en sociale geschiedschrijving. H.A.E. van Gelder (1889-1973) kan worden beschouwd als een bij uitstek deskundig en erudiet cultuurhistoricus voor de voor Nederlandse geschiedenis zo belangrijke zestiende eeuw in het bijzonder, en voor de nieuwe geschiedenis na 1500 in het algemeen.¹²⁹ Hij werd beïnvloed door de liberale en socialistische tijdsgeest van de jaren dertig. Van Gelder liet zich inspireren door Max Weber; zijn interesse ging daarom uit naar de verhouding tussen geloof en sociaaleconomische omstandigheden in de zestiende en zeventiende eeuw.¹³⁰ *'Dit maakte hem binnen Nederland tot een soort "socioloog" onder de Nederlandse geschiedbeoefenaars en tot "cultuurhistoricus" in de nog zo prille kring van Nederlandse aanhangers van de sociale wetenschappen.'*¹³¹ Zijn werk werd gekenmerkt door de ontwikkeling van de vrijheid en verdraagzaamheid in geloof en cultuur. Hij zag de Nederlandse Opstand dan ook als een strijd voor vrijheid en onafhankelijkheid: het begin van de constitutionele monarchie.

J.M. Romein (1893-1962), leerling van J. Huizinga, beschreef de geschiedenis vanuit een marxistische invalshoek. Vanuit dit socialistische perspectief schreef hij veel over de cultuurgeschiedenis. De klassentegenstellingen en de materiële verhoudingen bepaalden in zijn visie de loop van de geschiedenis. Hij heeft met zijn vrouw A. Romein-Verschoor verschillende belangrijke publicaties over de Nederlandse geschiedenis geschreven.¹³² Romein werd beïnvloed door cultuurhistoricus J. Huizinga en de filosoof Karl Marx. Romein past met zijn visie dan ook binnen de nieuwe historiografische stroming maatschappijgeschiedenis; hij droeg bij aan de zogenoemde cultural turn. Bekende werken zijn de *Lage Landen* (1934) en *Erflaters* (1938-

¹²⁶ E.J. Brill, *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1971-1972* (Leiden 1973) 246.

<http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003197201_01/_jaa003197201_01_0019.php>

¹²⁷ E.J. Brill, *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1971-1972*, 246.

¹²⁸ J.H. Roes, 'Rogier, Ludovicus Jacobus (1894-1974)', in: Biografisch Woordenboek van Nederland.

<<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn1/rogier>>

¹²⁹ E.J. Brill, *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1975-1976* (Leiden 1977) 110.

<http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003197601_01/_jaa003197601_01_0009.php>

¹³⁰ E.J. Brill, *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1975-1976*, 110.

¹³¹ E.J. Brill, 110.

¹³² I. Schöffer, 'Romein, Jan Marius (1893-1962)', in: Biografisch Woordenboek van Nederland.

<<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn1/romein>>

1940). Romeins werk kreeg van een aantal Nederlandse vakhistorici, waaronder P. Geyl, kritiek. Zijn werk zou te generaliserend zijn en zijn pogingen om objectiviteit in de geschiedwetenschap te herformuleren werden bestreden.¹³³ Romeins werk was dan ook van geringe betekenis voor de Nederlandse historiografie.

1940-1945: De Tweede Wereldoorlog in Nederland

Op 10 mei 1940 viel het Duitse leger Nederland binnen. Nederland werd overrompeld door de Duitsers; het Nederlandse leger was niet voorbereid en bood maar weinig weerstand. Nederland wilde namelijk net als in de Eerste Wereldoorlog neutraal blijven. Na de bombardementen op Rotterdam gaf de Nederlandse regering zich over om erger te voorkomen. Dit betekende dat Nederland capituleerde en het bestuur in Duitse handen viel. Arthur Seyss-Inquart werd aan het hoofd van het Nederlandse bestuur gezet. Ambtenaren behielden hun posities en stemden in om samen te werken met de Duitsers onder leiding van Seyss-Inquart. Uit het volgende citaat blijkt waarom deze houding werd aangenomen:

‘Deze beslissing was in sterke mate ingegeven door de opvatting dat het sociaal-economische leven zoveel mogelijk in stand gehouden moest worden – een opvatting die sterk bepaald was door de ellende van de crisisjaren. Een weigering tot medewerking zou een politieke daad zijn geweest die na de slopende jaren dertig vrijwel “ondenkbaar” was geworden. (...) Juist deze voortzetting van de economische activiteit werd gepercipieerd als een uiting van vaderlandslievend verantwoordelijkheidsgevoel, wat eens te meer wijst op het in enkele decennia toegenomen belang van de economie ten koste van een oudere, liberale conceptie van “politiek”. Daar kwam uiteraard bij dat men ervan overtuigd was dat Duitsland lange tijd, zo niet definitief, het Europese continent zou beheersen, waardoor het alleen maar verstandig leek zich aan te passen.’¹³⁴

Het beleid van de Duitsers was een politiek van de fluwelen handschoen: een milde bezetting in de hoop dat het volk zou meewerken. Op deze manier werden de politieke, economische en sociale structuren in de samenleving behouden. Het gewone leven voor de gemiddelde Nederlander ging gewoon door. Maar naarmate de oorlog vorderde, werden de maatregelen steeds strenger. Waren de Duitse autoriteiten in het begin nog mild, vanaf 1941 namen de maatregelen toe en werd hard opgetreden tegen overtredingen: de Duitsers hielden bijvoorbeeld razzia's. In reactie hierop kwam een aantal Nederlanders in opstand. Tijdens de zogenoemde Februaristaking kwamen Nederlanders in opstand tegen de razzia's die de Duitsers hielden. De staking behaalde niet het gewenste effect, integendeel, het geweld nam steeds meer toe.

In de Nederlandse samenleving was door de bezetting veel verwarring en grote onzekerheid ontstaan. De economische crisis van de jaren dertig zat nog vers in het geheugen van de meeste Nederlanders en mensen waren op zoek naar betere tijden. Om dit te bereiken, ging men samenwerken om problemen op te lossen. Deze corporatieve instelling was ook terug te zien in de politiek. Hoewel samenwerking tussen politieke partijen voor de oorlog vaak moeizaam ging, was de tendens veranderd in: *‘boven alles diende nu voorkomen te worden dat de NSB aan de macht zou komen. Hij pleitte voor “het behoud ener constitutioneele monarchie onder leiding van Oranje met het daaruit voortvloeiende behoud onzer geestelijke vrijheden”’. Daartoe was het dringend gewenst om een “nationaal front” te vormen van vertegenwoordigers van de grote politieke partijen.’¹³⁵ Nationale eenheid, eendracht en saamhorigheid was opnieuw de hoofdstroming gedurende oorlogstijd. Veel politieke partijen gingen met de ‘vernieuwers’ mee, die bovendien gesteund werden door koningin Wilhelmina. Dit was ook gelijk de basis voor het naoorlogse kabinet.*

1940-1945: Het einde van de Nederlandse geschiedenis

De Duitse bezetting van Nederland was voor veel schrijvers, zoals historici, een moeilijke tijd. Ze konden niet vrij hun visie en standpunten opschrijven. De bezetter duldde namelijk geen tegenspraak. Wat je schreef

¹³³ I. Schöffer, 'Romein, Jan Marius (1893-1962)'.

¹³⁴ Aerts, 248.

¹³⁵ Idem, 235.

diende in lijn te zijn met de ideeën en idealen van het Duitse nationaalsocialisme, anders volgden represailles. Veel intellectuelen waren het hier totaal niet mee eens waardoor ze niet openlijk stukken konden publiceren. Voor historici, die zich bezighielden met de vaderlandse geschiedenis en met de historiografie, was het een extra schok. Zij waren het erover eens: *‘met het verlies van de nationale zelfstandigheid leek ook de Nederlandse geschiedenis tot haar eind gekomen – wat volgde zou een onderdeel van de Duitse geschiedenis zijn.’*¹³⁶ Dit betekende een breuk in de historiografie. Deze breuk was slechts van korte duur; Nederland werd bevrijd van de Duitse overheersers.

Daarnaast vormde de oorlog ook een nieuwe voedingsbodem of inspiratiebron voor de geschiedschrijving zoals de Opstand en de Gouden Eeuw eerder waren geweest. Nederland had lang geen oorlog van zo dichtbij meegemaakt. *“De oorlog” had daarmee de Tachtigjarige Oorlog verdrongen als moreel fundament, als grondslag voor de Nederlandse samenleving. Historische analyse en moreel oordeel werden – en dat zelfs in toenemende mate – vrijwel onscheidbaar. Daarmee werd de periode 1940-1945 een “bruikbaar verleden” dat keer op keer heftig opspeelde, zoals blijkt uit een opeenvolging van kwesties die grote politieke beroering wisten te wekken...*¹³⁷ Wederom was een oorlog bruikbaar voor de geschiedschrijving. Historici wilden laten zien hoe groots Nederland was. Het nationalisme speelde hier een belangrijke rol in. Ook de politieke geschiedenis van Nederland komt hier tot haar recht. De oorlog vormde een breuk; men spreekt van voor en na de oorlog.

1945-1950: De maakbare samenleving en het opkomend nationalisme in de koloniën

Aan het einde van de oorlog, *‘in 1945, was Nederland vrijwel leeggeplunderd, de verbindingen waren gebrekkig, en in het westen van het land kwam ernstige ondervoeding voor.’*¹³⁸ Dit leidde tot een groots wederopbouwplan. Onder de leus ‘herstel en vernieuwing’ zou het nieuwe naoorlogse kabinet de chaos in Nederland aanpakken. De wederopbouw moest de werkloosheid bestrijden, de sociale voorzieningen verbeteren en de economie weer laten groeien. Veel mensen waren bang dat de jeugd na de bevrijding meegesleurd zou worden door ‘een vloedgolf van zucht tot vermaak’, net als na de Eerste Wereldoorlog. De verzuiling had echter nog een sterke invloed op de samenleving: de vooroorlogse opvattingen werden gekoesterd. *‘De gevreesde politieke en sociale desintegratie bleef uit. Eerder het tegendeel was het geval: het nationale kader werd door de verzuiling eerder bevestigd dan bedreigd.’*¹³⁹ De jaren 1945-1950 werden dan ook gekenmerkt als ‘jaren van tucht en ascese’.¹⁴⁰ Mede ondersteund door de overheid zorgde de wederopbouwmentaliteit voor orde en groei.

Bovendien kreeg de Nederlandse economie financieel een impuls door het Marshallplan. In de jaren 1945-1948 waren de fundamenteën gelegd voor economische groei die in de jaren erop zouden volgen. *‘Er zou nagenoeg volledige werkgelegenheid bestaan, een relatief zeer geringe sociale ongelijkheid, een begin van sociale zekerheid en een sterk toegenomen onderwijsdeelname.’*¹⁴¹ De oorlogsschade was rond 1950 voor een groot deel weer hersteld, mede doordat de overheid haar greep op de economie veranderde: zij werd liberaler.¹⁴² Nederland herkreeg een sterke concurrentiepositie en de economie groeide enorm. Dit werd mede mogelijk gemaakt door economische vernieuwingen als massaproductie en op consumptie gerichte industrie, en door de snelle en effectieve herstructurering van de landbouw.¹⁴³ De Nederlandse economie zat rond 1950 weer op het vooroorlogse niveau.

Ook vonden op politiek gebied belangrijke vernieuwingen plaats. De politieke partijen baseerden zich niet langer op beginselen maar maakten programma’s waarin hun politieke ideeën waren uitgewerkt. Dit betekende dat men het religieuze of levensbeschouwelijke fundament van de partij wel belangrijk bleef vinden maar het werd meer een inspiratiebron. Dit was het duidelijkst zichtbaar bij de socialisten en katholieken.

¹³⁶ Aerts, 231.

¹³⁷ Idem, 244.

¹³⁸ Idem, 249.

¹³⁹ Blaas, 188.

¹⁴⁰ Aerts, 252.

¹⁴¹ Idem, 261.

¹⁴² Idem, 265.

¹⁴³ Idem, 266.

Waren de politieke partijen in de jaren dertig vaak nog concurrenten van elkaar, nu wisten politieke partijen elkaar te vinden omdat men ervan overtuigd was dat staatsingrijpen van groot belang was. Deze *'politieke stabiliteit en arbeidsvrede werden tijdens de jaren 1945-1960 gestimuleerd doordat er van hogerhand een dwingend beroep werd gedaan op een algemeen besef van saamhorigheid. Op de gedachte dat in een samenwerking van alle rangen, standen en gezindten de hand aan de ploeg moest worden geslagen, is vooral in de eerste naoorlogse jaren van wederopbouw gehamerd.'*¹⁴⁴ Het algemeen besef van saamhorigheid hangt samen met het nationalisme. Samenwerken, samen een eenheid zijn, was van groot belang voor het slagen van de wederopbouw. Hoewel de verzuiling in stand bleef tot de jaren zestig, was de drang om samen te werken groter dan ooit. De politiek zorgde voor volledige werkgelegenheid, arbeidsrust en sociale zekerheid. De focus lag op de maakbare samenleving: een periode van politieke en maatschappelijke stabiliteit brak aan.

De Nederlandse buitenlandse politiek veranderde. Na 1945 werd de neutraliteitspolitiek opgegeven en het zwaartepunt kwam te liggen op economische en veiligheidsallianties. Door de economische hulp, het Marshallplan, van de Verenigde Staten te aanvaarden en door lid te worden van de Verenigde Naties nam Nederland definitief afscheid van de neutraliteitspolitiek die sinds 1839 de kern van het Nederlands buitenlands beleid vormde. In 1957 behoorde Nederland ook tot een van de oprichters van de Europese Economische Gemeenschap (EEG).¹⁴⁵ Nederland mengde zich in Europese aangelegenheden en wereldzaken door de toenemende Europese integratie en globalisering. De Koude Oorlog deed de wereld in tweeën delen. Het nieuwe Nederlandse buitenlandse en economische beleid werd bepaald door deze nieuwe ontwikkelingen.

Bovendien veranderde de relatie met de koloniën. Gedurende de Tweede Wereldoorlog was Nederlands-Indië bezet door de Japanners en hadden inheemsen gevochten tegen hun bezetter. Dit stimuleerde de gedachte om onafhankelijk te willen zijn. Ook door de ethische politiek uit het begin van de twintigste eeuw groeide de roep om onafhankelijkheid. Na de oorlog riepen Mohammed Hatta en Soekarno in Nederlands-Indië de onafhankelijkheid uit. Voor Nederland kwam dit onverwachts en in eerste instantie wilde men hier niets van weten en werd geprobeerd de kolonie terug te winnen. In 1949 kon de Nederlandse regering niets anders dan toegeven aan de Indonesische onafhankelijkheid.

1945-1950: Nieuwe tijden

Na de Tweede Wereldoorlog braken nieuwe tijden aan, ook voor historici. Eind jaren veertig stond de Nederlandse samenleving in het teken van herrijzenis en wederopbouw. In de gedachte van de wederopbouwmentaliteit paste de eenvoud. De gedachte van eenvoud werd in de geschiedschrijving ontwikkeld als een kleine theorie van de Nederlandse beschaving, de eenvoud als typische Nederlandse deugd.¹⁴⁶ In de geschiedschrijving zien we dan ook een herleving van oudvaderlandse deugden zoals geborgenheid en huiselijkheid gebaseerd op het protestantse karakter van de Nederlandse samenleving.¹⁴⁷

Ook P. Geyl hield na de oorlog vast aan de nationale geschiedbeoefening, maar hij liet zich niet beïnvloeden door een van de zuilen; zijn werk was alleen nationalistisch. Het werk van Geyl uit het interbellum was in deze periode nog steeds van grote invloed. In de jaren vijftig werkte hij intensief aan de voltooiing van het derde deel van zijn *Nederlandse stam*, dat de tweede helft van de achttiende eeuw tot onderwerp heeft. Net als in het interbellum was zijn uitgangspunt overduidelijk nationaal gekleurd. *'Geyl was erop uit het eigen nationale karakter van de Bataafse Republiek in het daglicht te stellen. Dit bracht hem ertoe het belang te beklemtonen van juist die groeperingen, die voor hem de vertegenwoordigers bij uitstek waren van de "nationale geest", van die partijen, die "de ware vrijheid in echt Nederlandse zin" verdedigden.'*¹⁴⁸

Aan de andere kant liet men het nationalisme en de verzuiling langzaam aan los: *'had men voor de oorlog nog in meerdere of mindere mate kunnen vasthouden aan de fictie van Nederlands grootheid en*

¹⁴⁴ Aerts, 275.

¹⁴⁵ Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 'Afscheid neutraliteitspolitiek (1949)'.
<<http://www.inghist.nl/overview/history/nl/1914tot1966,1949.html>>

J.J. Veltjer, *Recent verleden. Nederland in de twintigste eeuw* (Uitgeverij Balans; 2005) 379.

¹⁴⁶ Van Sas, 596.

¹⁴⁷ Idem, 605.

¹⁴⁸ Blaas, 199-200.

*deugdzaamheid, na de bezetting en verlies van Indië, kon dat niet meer. Nederland werd onbeduidend land en verliezer.*¹⁴⁹ Dit besef tekende de naoorlogse geschiedschrijving. Een omslagpunt na de Tweede Wereldoorlog is te markeren: *'het losmaken van verouderd engagement.'*¹⁵⁰ De nationale geschiedschrijving veranderde van karakter: het beginsel een grootheid in het verleden te zijn geweest ging teniet. Van nu af aan richtte men zich op het eigen land, waarbij het regionale karakter centraal kwam te staan. Het regionale karakter was typerend voor de maatschappijgeschiedenis.

De jaren 1960: De verzorgingsstaat ontstaat

Vanaf de jaren zestig veranderde de Nederlandse samenleving; Nederland werd een uitgesproken industrieland met de handel als een van de belangrijkste sectoren. Op allerlei terreinen deden zich vernieuwingen voor. Niet alleen in de industrie maar ook op landbouwgebied. Daarnaast groeide de economie en welvaart door de ontdekking van een enorme gasbel bij Slochteren in 1959. Door de verkoop van dit gas aan het buitenland werd het mogelijk de welvaartsstaat uit te bouwen, zodat iedereen zich van een redelijk bestaan verzekerd wist.¹⁵¹ Nederland werd steeds meer een stedelijke samenleving: de economie groeide enorm en de welvaart steeg.

Op politiek gebied wijzigde ook een aantal dingen. De oude verzuimdheid en de betrokkenheid van burgers met de politiek verdwenen voor lange tijd.¹⁵² De invloed van de confessionelen nam steeds meer af door de opkomst van nieuwe politieke partijen en de ideeën van liberalen en socialisten.¹⁵³ De veranderingen in de Nederlandse samenleving betekende ook veranderingen in het politieke bestel. Daarnaast deed een nieuwe generatie progressieve jongeren in de jaren zestig haar intrede in de politiek. Zij zorgden er mede voor dat in Nederland een van de omvangrijkste en ruimhartige sociale wetgevingen in de wereld tot stand kwam.¹⁵⁴ De afbrokkeling van de confessionele partijen had ook te maken met de toenemende ontzuiling: *'het idee dat de oude tijden voorbij waren en dat nieuwe tijden waren aangebroken.'*¹⁵⁵ Dit vroeg om een nieuwe aanpak: de politieke partijen raakten verdeeld over verschillende kwesties zoals onderwijs, loonpolitiek en abortus. Door deze crisis werden de zuilen ontmanteld. Niet de godsdienstige maar de partijprogramma's werden van belang voor de kiezers en bepaalden de nieuwe richting in de politiek. Het buitenlandse beleid werd bepaald door de Koude Oorlog en was gericht op de communistische dreiging. Daarom steunde men de NAVO en accepteerde men de strategie van wederzijdse afschrikking met atoomwapens.¹⁵⁶

De modernisering ging hand in hand met de secularisering en ontzuiling, zodat de sociaal-culturele verhoudingen wijzigden. *'In menig opzicht ging de ontzuiling samen met ontvoogding van de burgers. Het vanzelfsprekende gezag dat heerste binnen de verzuilde structuren – de kerk, het bedrijf, de vereniging, de school – ging verloren.'*¹⁵⁷ Dit betekende dat er meer ruimte kwam voor de individuele ontplooiing wat een omwenteling in huwelijks- en gezinsmoraal betekende. Vrouwen gingen bijvoorbeeld steeds meer aan het werk en er was een wijziging in de verhouding tussen volwassenen en de jeugd. Het was een tijd waarin autoriteiten werden uitgedaagd, voornamelijk door de jongeren. Zij hadden bezwaren tegen de economische expansie, internationale polarisatie en atoombewapening.¹⁵⁸ Een nieuwe generatie, die de oorlog niet had meegemaakt en voor wie welvaart en vrijheid vanzelfsprekend waren, kwam met nieuwe radicale ideeën. De kloof tussen de traditionele zuilen en de jongeren versterkte de onrust in de samenleving.

¹⁴⁹ Palm, *De vergeten geschiedenis van Nederland*, 82.

¹⁵⁰ Palm, 82.

¹⁵¹ Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 'Welvaart in Nederland (1959)'.

<<http://www.inghist.nl/overview/history/nl/1914tot1966,1959.html>>

¹⁵² Aerts, 312.

¹⁵³ Woltjer, *Recent verleden*, 407.

¹⁵⁴ Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 'De jaren zestig (1966)'.

<<http://www.inghist.nl/overview/history/nl/1914tot1966,1966.html>>

¹⁵⁵ Woltjer, 452.

¹⁵⁶ Idem, 464.

¹⁵⁷ Aerts, 312.

¹⁵⁸ Woltjer, 467.

1960: De cultural turn

De veranderingen en ontwikkelingen in de samenleving op sociaal en cultureel gebied zorgden voor een opleving en verandering in het historiografische klimaat. *'Een voorzichtige doorbraak binnen de Nederlandse geschiedschrijving kwam er in de jaren zestig. Deze doorbraak was het gevolg van een beginnende ontzuiling, die meer distantie tot het verleden mogelijk maakte, maar werd in de eerste plaats toch vooral voortgebracht door vernieuwingen van de zijde van een demografisch en sociaal-geografisch georiënteerde sociale geschiedenis en een meer kwantificerende economische geschiedenis.'*¹⁵⁹ De jaren zestig zorgden dus voor een kleine revolutie: er kwam een einde aan het nationale perspectief van de geschiedschrijving.

De jaren zestig waren een doorbraak: historici gingen met een andere bril kijken naar de geschiedenis van de Nederlanden. *'Men oriënteerde zich wat dit betreft niet alleen op buitenlandse stromingen zoals de Annales, ook zelf kwam men op dit terrein tot studies, waarvan een stimulerende invloed uiting op vele Nederlandse historici.'*¹⁶⁰ B.H. Slicher van Bath en A.M. van der Woude deden onderzoek naar sociale, economische en demografische geschiedenis. Het onderzoeksgebied verschoof in deze tijd van politiek en nationaal naar economisch, maatschappelijk en demografisch. Dit paste ook beter in het Europese perspectief. Bovendien leidde de focus op de regionale geschiedenis tot een relativering van de voorspoed in de Republiek in de zeventiende eeuw.¹⁶¹ *'Wat deze groots opgezette regionale studies opnieuw duidelijk maakten (maar nu met meer exacte gegevens) was het feit dat de qua grootte zo kleine Republiek in haar demografische en sociaal-economische ontwikkeling nauwelijks of niet als een eenheid behandeld kon worden. (...) Voor een juist perspectief op het sociale en economische wel en wee van de Republiek bleek een regionale benadering, bleek regionale geschiedenis van essentiële betekenis.'*¹⁶² Men kwam tot een vollediger geschiedbeeld. Historici lieten het oude nationale en verzuilde kader vallen, wat onbedoeld en indirect bijdroeg aan 'denationalisering' van het geschiedbeeld van de Republiek, voornamelijk wat betreft de politieke geschiedenis van de Republiek.¹⁶³ De oude tweedeling tussen oranje- en staatsgezinden werd geleidelijk minder relevant en bruikbaar gevonden om de politieke werkelijkheid te karakteriseren of te analyseren.¹⁶⁴ De religieuze inslag van de geschiedschrijving verdween ook. De economische, sociale en culturele geschiedenis kwamen nu beter uit de verf. De opmars van de maatschappijgeschiedenis stond niets meer in de weg. Een nieuw geschiedbeeld van de Republiek in de vroegmoderne tijd ontstond; het regionale perspectief deed meer recht aan de geschiedenis van de Opstand en Republiek dan het nationale verzuilde perspectief.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Blaas, 192.

¹⁶⁰ Idem, 193.

¹⁶¹ Ibidem.

¹⁶² Ibidem.

¹⁶³ Idem, 194.

¹⁶⁴ Idem, 196.

¹⁶⁵ Idem, 198.

5. Beschrijving van de schoolplatenseries

In dit hoofdstuk worden de negentiende- en twintigste-eeuwse schoolplatenseries beschreven. Er wordt onder ander ingegaan op het aantal platen en de chronologische verdeling. De uitwerkingen van de handleidingen zijn opgenomen in de bijlagen omdat dit hoofdstuk anders te omvangrijk werd. In bijlage 1 is de uitwerking van de negentiende-eeuwse handleiding van de platenserie van Joh. Ykema opgenomen; in bijlage 2 komen de uitwerkingen van de vroeg twintigste-eeuwse handleidingen van de platenserie van J.B. Wolters aan bod. De analyse die volgt in hoofdstuk zes is gebaseerd op de uitwerkingen uit de bijlagen en geven inzicht in het geschiedbeeld, de stand van kennis, het gebruikte bronnenmateriaal en het perspectief van de auteurs.

De negentiende-eeuwse schoolplatenserie

De serie 'Woord naast beeld. Vaderlandsche Historieplaten' van J.W. de Jongh uitgegeven door Joh. Ykema bestaat uit 24 platen over de vaderlandse geschiedenis. Ykema laat de geschiedenis op zijn schoolplaten beginnen bij een Germaanse volksvergadering rond 1000 v.Chr. en eindigen bij de intocht van Willem I te Scheveningen in 1813. Tussen de eerste en de laatste plaat is de serie als volgt ingedeeld: één plaat is besteed aan de Romeinse Tijd, zes platen zijn besteed aan de Middeleeuwen (500-1500), zestien platen zijn besteed aan de Vroegmoderne Tijd (1500-1800) en één plaat is besteed aan de nieuwe geschiedenis (1800 tot 1900). Opvallend is dat in vergelijking veel aandacht is voor de vroegmoderne tijd in de vaderlandse geschiedenis: 16 van de 24 platen. Dit is niet evenredig verdeeld met de andere tijdsperiodes. Daarnaast is de vaderlandse geschiedenis niet compleet: tussen de plaat over de Romeinse Tijd en de Middeleeuwen zit ongeveer 1300 jaar, een erg groot verschil. Bovendien eindigt de geschiedenis ook niet met de intocht van Willem I te Scheveningen in 1813. Het Koninkrijk der Nederlanden wordt dan gesticht. De vaderlandse geschiedenis stopt hier niet.

Met oog voor de vroegmoderne tijd valt op dat evenredig aandacht wordt besteed aan de zestiende en zeventiende eeuw, maar slechts één plaat gaat over de achttiende eeuw. Ook is het opvallend dat slechts één plaat gaat over het culturele en kunstzinnige leven van de Republiek, dat haar bloeiperiode beleefde in de zeventiende eeuw. Daarnaast valt op dat drie platen aan één jaartal besteed worden, het rampjaar van de Republiek 1672-73.

De vroeg twintigste-eeuwse schoolplatenserie

De serie 'Schoolplaten voor de Vaderlandsche Geschiedenis' van J.W. de Jongh en H. Wagenvoort uitgegeven door J.B. Wolters bestaat uit ongeveer 57 schoolplaten over de vaderlandse geschiedenis. Dit getal is niet heel nauwkeurig vast te stellen aangezien door de jaren heen schoolplaten uit de serie werden gehaald maar ook aan de serie werden toegevoegd. De handleidingen zijn los te vinden bij elke plaat.

Als we al deze platen bij elkaar nemen dan begint de geschiedenis bij de hunebedbouwers rond 3450 v.Chr. en eindigt deze bij het concentratiekamp rond 1945. Tussen de eerste en de laatste plaat is de serie als volgt ingedeeld: twee platen zijn besteed aan de prehistorie, zeventien platen zijn besteed aan de Middeleeuwen (500-1500), dertig platen zijn besteed aan de Vroegmoderne Tijd (1500-1800) en acht platen zijn besteed aan de nieuwe geschiedenis (1800 tot nu). Opvallend is dat in vergelijking veel aandacht is voor de vroegmoderne tijd in de vaderlandse geschiedenis. Dit is niet evenredig verdeeld met de andere tijdsperiodes. Verder heeft de serie een mooi begin en einde; de geschiedenis ziet er compleet uit.

Binnen deze selectie valt op dat evenredig aandacht besteed wordt aan de zestiende en zeventiende eeuw, en minder aan de achttiende eeuw. Verder zijn de onderwerpen heel divers: politieke, sociale, economische, culturele, en religieuze onderwerpen komen aan bod.

De uitwerking van de negentiende- en twintigste-eeuwse handleidingen

Voor de uitwerking van de handleidingen is gekozen om per plaat in te gaan op het verhaal bij de plaat, de gebruikte bronnen en de verantwoording van het onderwerp. Deze uitwerking van de handleidingen begint met de titel en bevat de afbeelding van de schoolplaat. Daarna wordt een samenvatting van de handleiding

gegeven. Het is het verhaal dat door de docenten bij de schoolplaat werd verteld. Vervolgens, als een of meerdere bronnen genoemd worden in de handleiding,¹⁶⁶ worden deze uitgewerkt en vergeleken met wat er in de handleiding staat.¹⁶⁷ Daarna wordt behandeld waarom een bepaald onderwerp is gekozen of bepaalde personen zijn afgebeeld op de schoolplaat, de verantwoording van het onderwerp van de plaat.

¹⁶⁶ Niet bij alle toelichtingen in de handleiding wordt een bron genoemd; als deze ontbreekt, blijft de uitwerking achterwege.

¹⁶⁷ Aangezien in de twintigste-eeuwse handleidingen bronnenlijsten zijn opgenomen, in tegen stelling tot de negentiende-eeuwse handleidingen waar slecht een auteur wordt genoemd, is er geen noodzaak om de bronnen naast de originele bronnen te houden. De professionalisering heeft zich dan al verder ontwikkeld. Wel is het van belang dat deze bronnen worden geplaatst in de historische context en de historiografie.

6. Analyse van de handleidingen bij schoolplaten

Nu de handleidingen bij de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse schoolplatenserie zijn beschreven en uitgewerkt in de bijlagen, kunnen deze worden geanalyseerd. De uitwerkingen van de schoolplaten worden tegen de achtergrond van contemporaine, historiografische en didactische ontwikkelingen geplaatst. Dit betekent dat het geschiedbeeld van de vroegmoderne tijd in de negentiende en vroeg twintigste eeuw, de stand van kennis betreft dit onderwerp in de negentiende en vroeg twintigste eeuw en de bronnen uit de handleiding geplaatst worden binnen de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse gedachtewereld. Eerst worden de series apart geanalyseerd om ze vervolgens met elkaar te vergelijken. Wat kunnen we uit de analyses concluderen? Zijn er verschillen en/of overeenkomsten? Tot slot wordt in de vergelijking gekeken naar de aansluiting bij het aanschouwingsonderwijs.

6.1 Analyse van de negentiende-eeuwse handleiding

De invloed van de historische context en historiografie

Zoals blijkt uit hoofdstuk vier, waarin de historische context en de historiografie van de negentiende eeuw uiteen worden gezet, ligt de nadruk op de politieke ontwikkelingen en de opkomst van het nationalisme en orangisme. Zowel in de historische context als in de historiografie zien we deze kenmerken terug. De samenleving van de negentiende eeuw werd beheerst door onder andere de vorming van het Koninkrijk der Nederlanden, de afscheiding met de Zuidelijke Nederlanden, de grondwet van 1848, de sociale kwesties, en het modern imperialisme. Beïnvloed door deze gebeurtenissen schreven historici over de geschiedenis: het geestesklimaat was liberaal, protestants-nationalistisch en -orangistisch. Dit is terug te zien in de keuze van de onderwerpen van de schoolplaten en handleidingen. De samenstellers van de schoolplatenserie benadrukten bepaalde onderwerpen en lieten andere onderwerpen weg, wat resulteerde in een politiek, protestants-nationalistisch en -orangistisch beeld van de geschiedenis. De historische context en historiografie hebben invloed gehad op de onderwerpskeuze en het bronnengebruik van de auteur.

De opkomst van nationale en liberale geschiedschrijving hangt samen met belangrijke historische gebeurtenissen. Ideologieën als het nationalisme en liberalisme bepaalden de historische context. De negentiende eeuw was een periode waarin vaderlandsliefde uitgroeide tot nationalisme: de opkomst van de natiestaat en het gevoel van een nationaal bewustzijn. Een groot deel van de historici werd beïnvloed door de breuken in 1813 en 1830, waarbij de nadruk lag op de vorming van de Nederlandse staat. Het in 1813 opgerichte nieuwe Koninkrijk der Nederlanden was nooit zo'n succes geworden als het nationalisme niet was aangekweekt. *'1813 dwong tot een "past-relationship", vroeg om een nieuwe geschiedschrijving, waarbinnen dat nieuwe monarchale element, belichaamd in het oude huis van Oranje, een steeds centralere plaats toebedeeld kreeg.*¹⁶⁸ Het nationale karakter van de Nederlanden werd benadrukt en Oranje werd het symbool van een nieuwe staatseenheid. Het beeld van de Republiek werd zo in toenemende mate orangistisch. Toch was voor 1830 weinig sprake van belangstelling voor de nationale historie, gezien de grote verschillen tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Een gemeenschappelijk verleden was lastig te creëren.

Vanaf 1830 stortte men zich op de nationale eenheid en het vaderlandse gevoel. Door de scheuring van 1830 trad een verandering op, die geleidelijk ook in de historische belangstelling een omwenteling teweegbracht. Niet de Bourgondische Tijd, maar de Gouden Eeuw van de Republiek, het glorieuze verleden, kwam meer centraal te staan. Dit moest de politiek-culturele matheid van de eigen tijd verrijken en verenigen. Vooral in politiek roerige tijden veranderde dit, voorafgaand aan de grondwetswijziging van 1848.¹⁶⁹ Een grote belangstelling voor het eigen verleden ontstond en men begon zich te interesseren voor monumenten en overblijfselen uit het verleden. Zo ontstond gedurende de negentiende eeuw een historisch bewustzijn. Dit

¹⁶⁸ Blaas, 274.

¹⁶⁹ Idem, 275.

historisch bewustzijn was van groot belang voor het vormen van de eigen identiteit. Kenmerken van nationalisme en orangisme werden in de Nederlandse geschiedschrijving steeds duidelijker; bovendien verdween de tweedeling in de geschiedenis.

De revolutie van 1848 en de daarmee gepaard gaande grondwetswijziging was een nieuw begin en de voltooiing van het staatkundige hervormingsproces. Om dit een succes te laten worden, werd het nationalisme aangekweekt. Zonder de inspiratie van het eigen verleden van de Republiek kon een nieuw en meer zelfbewust Nederlands natiebesef nauwelijks tot ontplooiing komen. De ideologie van de natiestaat verspreidde zich in het belang van de staat: het delen van een gemeenschappelijk verleden, territorium, cultuur en tradities was hier erg belangrijk in. De glorieuze momenten uit de geschiedenis van de Republiek kregen de aandacht. Een gezamenlijk nationaal verleden werd uitgevonden en verbeeld. Men richtte zich dan ook op de weergave van de vaderlandse geschiedenis en grepen terug naar het gouden verleden om te laten zien waar *we* vandaan komen, waar *we* uit voortgekomen zijn en *we* gegroeid zijn zoals *we* nu zijn. Er was behoefte om een nationale identiteit te scheppen en te definiëren. De neiging was om die identiteit in de geschiedenis te zoeken en bewijzen te verzamelen voor *'liefst eeuwenoude constanten in het volkskarakter.'*¹⁷⁰ Met de schoolplaten werd dit bewerkstelligd. De schoolplaten schetsen een beeld van wat de Nederlandse natie nu precies is, of zou moeten zijn. Het karakter van het nationalisme is in de periode 1850-1900 sterk terug te zien in onderwerpen als de Opstand en de Gouden Eeuw van de Republiek. In feite was één van de bedoelingen van het oprukkende onderwijs de jonge staatsburgers met nationale mythen te indoctrineren en zo de nationale integratie te bevorderen. Het vormen van de Nederlandse natiestaat stond centraal.

Vanaf het begin van de negentiende eeuw werd het verleden in toenemende mate gebruikt om betekenis aan het heden te geven. Het opkomend nationalisme zorgde voor een nationaal bewustzijn dat onder andere werd gecreëerd door middel van een gemeenschappelijke geschiedenis. Nationale en orangistische geschiedschrijving groeide mondjesmaat. In de jaren tachtig en negentig van de negentiende eeuw vond een opleving plaats van het nationalisme in de vorm van het modern imperialisme en massanationalisme. Aan het groeiend nationalisme werd in de jaren tachtig een nieuw element toegevoegd: het bewustzijn een oude imperiale mogendheid te zijn. Het imperialistisch nationalisme herstelde opnieuw de vroegere grootheid; Nederland was een kleine natie met een groot verleden. Deze nationale verbondenheid werd aangewakkerd door de Boerenoorlogen in Zuid-Afrika. De geschiedschrijving bleef gedurende de negentiende eeuw dus onder invloed staan van het nationalisme. Historici als R. Fruin en P.J. Blok deden vanuit dit perspectief onderzoek. Dit bepaalde de richting van de onderwerpen; de nadruk kwam te liggen op het glorieuze verleden van de Republiek, de Opstand en de Gouden Eeuw.

De politieke en nationale geschiedenis is in de schoolplaten terug te zien aan onderwerpen als het Ontzet van Leiden, de Slag bij Nieuwpoort, de tocht naar Chattam, de portretten van Willem van Oranje, Maurits en Frederik Hendrik, en de zeehelden Tromp en De Ruyter. De onderwerpen van de schoolplaten kwamen voort uit dit geesteklimaat: het nationalisme en liberalisme zorgden voor nationale binding. De vaderlandse geschiedenis leent zich perfect voor de zoektocht naar de nationale identiteit. Hoe kan dit beter met voorbeelden uit het glorieuze verleden, de Opstand en de opkomst en bloei van de Republiek ofwel de Nederlandse staatsvorming, waarbij ook de heldendaden van De Ruyter en Tromp of de overwinning van Maurits op het slagveld niet mogen ontbreken. Het zijn gebeurtenissen die weergeven hoe trots men was op elke overwinning die werd behaald. Daarnaast is dit nationalisme in de Nederlanden sterk verbonden met het orangisme. De trots op het huis van Oranje is een steeds terugkerend onderwerp. Deze invloed is ook terug te zien in de negentiende-eeuwse historiografie. Hoewel een aantal onderwerpen vanuit protestants perspectief geschreven is, komt de protestantse inslag minder sterk tot uiting in het geschiedbeeld.

Dat de historische context en historiografie invloed hebben gehad op de auteur blijkt uit het geschiedbeeld, de stand van kennis en het gebruikte bronnenmateriaal.

¹⁷⁰ J.A. Blokker, *Het vooroudergevoel: de vaderlandse geschiedenis* (Contact; Amsterdam 2005) 11.

Het geschiedbeeld van de vroegmoderne tijd in de negentiende eeuw

De auteur van de handleiding beschouwt Nederland in de vroegmoderne tijd vanuit zijn eigen tijd als een nationale staat in wording. Alle nadruk legt hij op grootse nationale gebeurtenissen, roemrijke daden van de Oranjes, het nationale volkskarakter en de heldhaftigheid ter zee. Het thema is de Nederlandse staatsvorming met terugkerende onderwerpen als het nationalisme, het orangisme, het Nederlands volkskarakter en de fixatie op zee.

De auteur zoekt het begin van de vroegmoderne tijd bij Karel V, die wordt beschouwd als een goede Nederlander. Dan volgt de Opstand, die wordt voorgesteld als een nationale strijd tegen Spaanse overheersing en onderdrukking, onder aanvoering van de vader des vaderlands, Willem van Oranje. Naast Oranje zorgden Maurits en Frederik Hendrik met hun militaire successen voor de definitieve zelfstandigheid van Nederland. Het zijn terugkerende en bepalende figuren geweest in de Opstand en de vorming van de Nederlanden. Met het einde van de Opstand brak de grootste bloeiperiode van Nederland aan op het gebied van economie en cultuur.

Nederland zou zijn voorname plaats vooral hebben moeten verdedigen tegen Engeland, waarmee drie roemrijke zeeoorlogen werden uitgevochten. Belangrijke figuren in deze oorlogen zijn Tromp en De Ruyter, die als helden worden neergezet. De auteur legt alle nadruk op de strijd ter zee; voor de langdurige overlevingsstrijd te land tegen Frankrijk is geen aandacht, op 1672 na. Het rampjaar betekende wel de diepste crisis voor de Republiek, maar zij kwam daaruit roemrijk tevoorschijn. De auteur eindigt de vroegmoderne tijd met de benoeming van Willem IV tot stadhouder van alle gewesten in 1747. Daarmee kwam een einde aan het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk.

Kortom: uit het geschiedbeeld blijkt sterk het protestants-nationale en -orangistische perspectief van de auteur. De Nederlandse staatsvorming staat centraal. Voor de Nederlandse geschiedschrijving betekende dit een nationale geschiedenis waarbij de oorsprong van de natie werd gezocht in de Opstand, de hoogtijdagen in de Gouden Eeuw en de ruggengraat in het protestantisme en het huis Oranje.

Stand van kennis in de negentiende eeuw over de vroegmoderne tijd

Het geschiedbeeld van de vroegmoderne tijd in de negentiende eeuw, met de kennis van nu, is zeer beperkt. Het negentiende-eeuwse geschiedbeeld legt de nadruk op de Opstand, de opkomst en bloei van de Republiek, en het Nederlandse zeezeven. Veel onderwerpen uit de vroegmoderne tijd, die bepalend waren voor deze periode, ontbreken in dit geschiedbeeld. Denk aan de Reformatie, de Gouden Eeuw en de VOC, het Twaalfjarig Bestand, Johan van Oldenbarnevelt, religie en de Synode te Dordrecht, kunst, architectuur en het intellectuele leven, Willem II en III, de stadhoudersloze tijdperken, de regenten, de Verlichting en de val van de Republiek met de inval van de Fransen. De vraag is nu of de auteurs in de negentiende eeuw geen bronnenmateriaal tot hun beschikking hadden over deze gebeurtenissen of dat ze opzettelijk bepaalde gebeurtenissen hebben weggelaten. Waar schreven de historici in de negentiende eeuw over? En welke bronnen waren beschikbaar over de vroegmoderne tijd?

Hoewel het vak geschiedenis en de geschiedschrijving zich in de negentiende eeuw nog volop ontwikkelden, het professionaliseringsproces, was er wel veel kennis beschikbaar. In de loop van de negentiende eeuw breidde deze kennis zich verder uit door nieuwe onderzoeken en vondsten. Op historisch gebied richtten historici zich vooral op de vaderlandse geschiedenis. De Opstand en de glorie van de Republiek waren veel voorkomende onderwerpen binnen de nationale geschiedschrijving. R. Fruin en P.J. Blok schreven over het verleden van de Republiek: een overzicht van de vaderlandse geschiedenis.

Een speurtocht door de grote online bibliotheek, de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL), laat zien dat er nog veel meer boeken in de negentiende eeuw zijn verschenen over de vroegmoderne tijd. Een kleine greep van wat ik heb gevonden. Naast de overzichtswerken van R.C. Bakhuizen van den Brink, R. Fruin, P.J. Blok en G. Groen van Prinsterer zijn er ook genoeg andere overzichtswerken van de vaderlandse geschiedenis, bijvoorbeeld van W. Bilderdijk *Geschiedenis des vaderlands* (1832-1853), J.B. David *Vaderlandsche historie* (1842-1866) en A.M. Kolléwijn *Geschiedenis van Nederland* (1899). Daarnaast zijn er ook heel wat werken verschenen met specifiek aandacht voor de Opstand en de Republiek, bijvoorbeeld van J.C. Motley *De opkomst van de Nederlandsche Republiek* (1878-1881) en J. van Vloten *Nederland tijdens den*

volksopstand tegen Spanje (1872). Bovendien is aandacht voor onderwerpen als ongeloof, revolutie, religie, wetenschap, economie en kunst, zoals het werk van Cd. Busken Huet *Het land van Rembrand* (1882-1884).

In de negentiende eeuw was er dus meer kennis over de vroegmoderne tijd dan de auteur van de handleidingen doet voorkomen. Het blijkt dat in de negentiende eeuw wel veel kennis was over het culturele, sociale, religieuze en economische leven ten tijde van de Republiek. Door het beperkte en minimaal gebruik van bronnen en kennis door de auteur, is het geschiedbeeld van de vroegmoderne tijd dat de platenserie van Joh. Ykema schetst ook zeer beperkt.

Hieruit kan geconcludeerd worden dat alles wat afbreuk kon doen aan de grootheid van Nederland en aan de inwerking van het nationalisme daarom doelbewust buiten het gepresenteerde geschiedbeeld werd gelaten. Dat gold voor de religieuze verdeeldheid en strijd, de bestandstwisten, de dubieuze figuren Willem II en Willem III (na het rampjaar), de twijfelachtige activiteiten van de VOC en WIC, de rampzalige Vierde Engelse Oorlog en de dramatische val van de Republiek. Daarnaast werd alles weggelaten wat niet bijdroeg tot de liefde voor het Oranjehuis, zoals het optreden van Van Oldenbarnevelt, het Eerste en Tweede Stadhoudersloze Tijdperk en de heerschappij van het regentenpatriciaat. Ook voor wat buiten de politiek lag bestond nauwelijks belangstelling, zoals voor de handel, de cultuur en de Verlichting. Uit deze bewuste keuzes blijkt het protestants-nationale en -orangistische perspectief van de auteur.

De bronnen uit de handleiding

De keuze van de auteur van de handleiding voor de gekozen bronnen hangt samen met de onderwerpen die aan bod komen in de schoolplatenserie. Dit verantwoordt de auteur soms in de handleiding, en soms valt tussen de regels door te lezen waarom gekozen is voor een bepaald onderwerp.¹⁷¹ Opvallend aan het gebruik van bronnen in de negentiende-eeuwse handleiding is dat bij zeven van de zestien platen geen bronnen worden genoemd. Dit is bijna de helft. Bij de overige platen waar wel bronnen bij genoemd worden, zijn dit er slechts een of twee. Dit is te verklaren doordat het professionaliseringsproces nog niet begonnen was. In de negentiende eeuw werd het vak geschiedenis en de geschiedschrijving vormgegeven. Het gebruik van bronnen werd, zoals in deze tijd, nog niet van essentieel belang geacht. De bronnen die wel gebruikt werden, waren verschillend. Een aantal gebruikte bronnen is voor 1800 gepubliceerd, waarvan een aantal primaire bronnen zijn. Dit betekent dat de auteur verder keek dan alleen naar het beschikbare bronnenmateriaal uit de negentiende eeuw. Daarnaast maakte de auteur ook gebruik van gedichten en rijmen. Het overgrote gedeelte bestaat uit historische werken van bekende historici zoals R. Fruin, R.C. Bakhuizen van den Brink, G. Groen van Prinsterer, J.C. de Jonge, E.J. Potgieter, J. van Lennep en P.J. Blok.

De auteur van de handleiding heeft gebruik gemaakt van bronnen voor 1800. De bekende *Gedenkschriften van jonkheer Alexander van der Capellen* van R.J. van der Capellen is geschreven in de zeventiende eeuw. Het werk *Opkomst en bloei der Vereenigde Nederlanden* van S. Stijl is afkomstig uit de achttiende eeuw. Daarnaast maken de auteurs gebruik van primaire bronnen uit de zeventiende eeuw. G. Brandt schreef *Leven en bedryf van den heere Michiel de Ruyter* (1687). Ook het werk zonder auteur *Leven en bedrijf van den vermaarden zeeheld Cornelis Tromp* (Amsterdam 1692) is een primaire bron.

Naast de historische inhoudelijke bronnen, heeft de auteur ook gebruik gemaakt van gedichten en rijmen. Zo is het werk *De uithangteekens, in verband met geschiedenis en volksleven beschouwd* van J. van Lennep en J. ter Gouw een bundel van rijmen en gedichten. In het werk van Van Lennep en Ter Gouw ligt de nadruk op de culturele bloeiperiode van de Republiek in de zeventiende eeuw. Het gedicht *Op een vervelende soirée* van P.A. de Génestet is een van de bronnen die gebruikt is door de auteur. Deze bron geeft inzicht en dient ter illustratie van de cultuur in de vroegmoderne tijd. Het behoort meer tot een literaire stroming dan tot de geschiedschrijving.

De auteur van de handleiding baseerde zich vaak op de werken van historicus R. Fruin. Niet verwonderlijk gezien zijn grote bijdrage aan de Nederlandse geschiedschrijving. Fruin wordt gezien als de grondlegger van het historisme in de negentiende eeuw in de Nederlanden. Daarnaast heeft Fruin zich laten beïnvloeden door de nationale tendensen in de negentiende eeuw. In zijn werken komen deze negentiende-eeuwse invloeden van

¹⁷¹ Dit is terug te lezen in bijlage 1 bij de verantwoording van het onderwerp van de schoolplaat.

historisme en nationalisme naar voren. Uit zijn studie *Het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574* blijkt dat hij zo objectief mogelijk probeerde te zijn door alle elementen van het beleg en ontzet van Leiden aan bod te laten komen. Hij beschreef zowel de situatie van de Spanjaarden als van de Nederlanden. Daarnaast zijn nationale en orangistische elementen in zijn werk terug te vinden. Hij legde de nadruk op het succes van Oranje en de rechtvaardiging van de Opstand. De nadruk legde Fruin op de moed en het verzet voor het vaderland. De prinsenvlag staat hier symbolisch voor. Ook in zijn werk *De oude verhalen van den moord van Prins Willem I* komt goed naar voren dat Fruin beïnvloed is door het nationalisme. Hij noemt de moord op de prins een treurige gebeurtenis in de Opstand en in de vaderlandse geschiedenis. Wederom is het duidelijk dat Fruin vanuit een nationalistisch en orangistisch oogpunt zijn kijk op de moord presenteert. Tot slot, de auteur van de handleiding maakt veel gebruik van de studie *De Slag bij Nieuwpoort* van Fruin. Ook dit werk staat onder invloed van het historisme: hij maakt gebruik van bronnenmateriaal. Aan de andere kant legt Fruin de nadruk op het geweldige optreden van Maurits, wat duidelijk duidt op de nationale geschiedschrijving met orangistische tint. Dat de auteur zoveel gebruik maakt van het werk van Fruin is omdat hij als historicus hoog in aanzien stond als grondlegger van de wetenschappelijke geschiedschrijving. De auteur van de handleiding baseerde zich daarom veel op de ideeën en uitgangspunten van Fruin.

Historicus R.C. Bakhuizen van den Brink heeft zich ook laten beïnvloeden door de tijdsgeest van de negentiende eeuw. Elementen van het historisme klinken door in zijn werk. Bakhuizen van den Brink is daarentegen wat liberaler en hervormingsgezinder dan Fruin. In zijn werk *Studiën en schetsen over vaderlandsche geschiedenis en letteren* zien we dit terug. Deze bron wordt ook gebruikt bij de moord op Willem van Oranje. Bakhuizen van den Brink ziet de moord als een heldendaad. Wat duidt op het feit dat hij minder koningsgezind is dan Fruin. Opvallend is dat beide bronnen gebruikt zijn door de auteur. Het getuigt dat de auteur van de handleiding de echtheid en de interpretatie van bronnen serieus neemt. Dit is kenmerkend voor het historisme en de professionalisering.

Ook historicus G. Groen van Prinsterer deed voor zijn werk *Handboek der geschiedenis van het vaderland* een gedegen archiefonderzoek dat duidt op het historisme. Daarnaast verklapt de titel dat zijn werk ook behoort tot de nationale geschiedschrijving. Bovendien legt ook Groen van Prinsterer de nadruk op het geweldige optreden van Maurits, wat duidelijk duidt op de nationale geschiedschrijving met orangistische tint.

De historicus J.C. de Jonge met zijn werk *Het Nederlandsche zeewezen* is beroemd om de zo gedetailleerde en objectieve weergave van het zeewezen in de zeventiende eeuw. Hieruit kan geconcludeerd worden dat De Jonge zich strikt hield aan de beginselen van het historisme, het zo juist mogelijk weergeven van het verleden aan de hand van primaire bronnen. Daarnaast is zijn werk ook nationalistisch omdat hij veel nadruk legt op hoe goed het Nederlandse zeewezen en de zeehelden waren.

E.J. Potgieter behandelde in zijn werk *Het Rijksmuseum te Amsterdam* belangrijke figuren als Willem III, De Ruyter en Tromp. De nadruk wordt gelegd op hoe belangrijk de verzoening tussen De Ruyter en Tromp, volbracht door Willem III, was voor het vaderland. Dit komt onder andere tot uiting in een van de voorbeelden van de zeeslagen in 1673 die belangrijk waren in de omslag van het rampjaar. Willem III, De Ruyter en Tromp werden bestempeld als nationale helden. Het is deels ook orangistisch. Dit is ook in het werk van Van Lennep *Twee admiralen* terug te zien. Ook dit werk is geschreven vanuit een nationaal en orangistisch perspectief.

Uit de historiografische context blijkt dat historicus P.J. Blok zich heeft laten beïnvloeden door zijn leermeester R. Fruin. Ook Blok behoorde met zijn werken tot de historische traditie en nationale geschiedschrijving. Het overzichtswerk *Geschiedenis van het Nederlandse volk* dat door de auteur van de handleiding is gebruikt, geeft hier ook blijk van. Uit dit werk blijkt dat hij vanuit nationaal perspectief schreef. Hij heeft veel lof voor Oranje (orangisme), maar tegelijkertijd probeerde hij ook zo objectief mogelijk te zijn door alle feiten zonder toegevoegd oordeel te noemen. Blok behoort daarom ook tot het historisme.

Kortom: hoewel de auteur van de handleiding gebruik maakt van verschillende primaire en secundaire bronnen, is het bronnengebruik zeer beperkt, en bovendien politiek, nationalistisch en orangistisch gekleurd. Een logische keuze is in ieder geval het veelmatig gebruik van Fruin's werk. Fruin werd beschouwd als de grootste historicus van de negentiende eeuw. Jammer is dat de auteur van de handleiding niet naar andere bronnen en kennis heeft gekeken. Dit is te verklaren doordat het professionaliseringsproces pas net op gang was. Het vak geschiedenis ontwikkelde zich in de negentiende eeuw nog volop en men was nog op zoek naar

methoden en kennis. Onvermijdelijk is dat de auteur zich heeft laten beïnvloeden door de historische context en historiografie. Men wilde een vaderlandse geschiedenis schetsen voor de geschiedenisles. Bronnen die daarbuiten vielen, werden niet interessant geacht. De auteur heeft zich laten leiden door het negentiende-eeuwse geestesklimaat: het protestantisme, nationalisme en orangisme.

Conclusie

In de negentiende-eeuwse handleiding (het geschiedbeeld, de stand van kennis en het bronnenmateriaal) zien we de invloed van de historische context en historiografie op de auteur sterk terug. Het liberale en nationale geestesklimaat en de politieke en de nationale geschiedschrijving beïnvloedde de zoektocht naar een nationaal verleden. Het protestants-nationale en -orangistische perspectief van de auteur leidde tot eenzelfde geschiedbeeld van de vroegmoderne tijd. De auteur was op zoek naar gebeurtenissen uit het verleden die bijdroegen aan het protestants-nationalistische en -orangistische karakter van de eigen tijd. Het geschiedbeeld werd daardoor gekleurd. Ook de keuze in het brongebruik droeg bij aan het nationale en orangistische perspectief van het geschiedbeeld. De Opstand en Gouden Eeuw van de Republiek waren bij uitstek het voorbeeld van nationalisme. Deze onderwerpen waren ook geliefd bij negentiende-eeuwse historici. Voor de Nederlandse geschiedschrijving betekende dit een nationale geschiedenis waarbij de oorsprong van de natie werd gezocht in de Opstand, de hoogtijdagen in de Gouden Eeuw en de ruggengraat in het protestantisme en het huis Oranje. Het perspectief van de auteur is daarom protestants-nationaal en -orangistisch.

6.2 Analyse van de vroeg twintigste-eeuwse handleidingen

De invloed van de historische context en historiografie

In de twintigste eeuw deden zich ingrijpende economische, sociale en politieke ontwikkelingen voor, die hun weerslag hadden op de geschiedschrijving. Veel verschijnselen waren een voortzetting van ontwikkelingen in de negentiende eeuw. Het nationalisme bleef hierbij een allesoverheersende kracht. De samenleving van de twintigste eeuw werd beheerst door onder andere de sociale kwesties, het modern imperialisme, de verzuiling en ontzuiling, de Wereldoorlogen en de wederopbouw. Beïnvloed door deze ontwikkelingen was de geschiedschrijving zowel nationalistisch als verzuild, zowel eenvormig als verdeeld. De cesuur was rond 1960, toen het nationalisme afnam en de verzuiling verdween. De schoolplatenserie van Wolters werd in 1911 uitgegeven, bestaande uit 24 platen over de vaderlandse geschiedenis. Onderwerpen uit de vroegmoderne tijd die toen aan bod kwamen gingen over de religieuze ontwikkelingen, de Opstand, en het sociaaleconomische leven. De auteurs legden sterk de nadruk op Nederland als gevestigde en gearriveerde natie. Deze werd gevonden in de Opstand en Gouden Eeuw van de Republiek. Ook een protestantse en soms orangistische inslag is in deze onderwerpen terug te vinden. De samensteller van de schoolplatenserie presenteerde een protestants-nationaal en -orangistisch beeld van de geschiedenis. De historische context en historiografie hebben invloed gehad op de onderwerpskeuze en het bronnengebruik van de auteurs.

De historiografie aan het begin van de twintigste eeuw hield zich aan de ene kant vast aan de oude politieke en nationale geschiedschrijving maar aan de andere kant was er ook ruimte voor nieuwe ontwikkelingen op historiografisch gebied. De oude historiografie werd gekenmerkt door een klein-Nederlandse geschiedschrijving. Ook ontstond het internationalisme: het nationalisme ging over de staatsgrenzen heen. Daarnaast ontwikkelde zich aan het begin van de twintigste eeuw in Frankrijk, Duitsland en de Verenigde Staten de nieuwe maatschappijgeschiedenis: de integratie van de sociale wetenschappen in de historiografie, het betreft sociaaleconomische en culturele onderwerpen en kwantitatieve methoden. Deze stroming kreeg in Nederland pas na 1960 echt greep op de historiografie. Wel besteedde de schoolplatenserie van Wolters meer aandacht aan religieuze, sociaaleconomische en culturele ontwikkelingen. Dominant bleef de politieke benadering, met een protestants-nationalistische en -orangistische inslag. De auteurs legden steeds de nadruk op Nederland als gevestigde natie, waarvan de oorsprong in de Opstand en Gouden Eeuw lag.

Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog verging het internationalisme en werd het nationalisme versterkt. De oorlogsdreiging zorgde voor eenheid en samenwerking op allerlei gebied. Na de oorlog hield het

nationalisme aan. Historicus P. Geyl kwam met het concept van de Nederlandse stam die met elkaar verbonden was door de gemeenschappelijke Nederlandse taal. Hij gebruikte de periode 1815-1830, waarin de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden met elkaar verenigd waren, als uitgangspunt. De oude politieke en nationale geschiedschrijving speelde in deze jaren een grote rol. In de ontwikkeling van de schoolplaten zien we dit terug. In de jaren dertig werden vooral schoolplaten met politieke onderwerpen, zoals gebeurtenissen uit de Opstand, toegevoegd aan de platenserie. Het nationalisme werd versterkt door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Nationale eenheid, eendracht en saamhorigheid stonden centraal. Men trad gezamenlijk op tegen de vijand. Op historiografisch gebied heerste de gedachte dat een einde was gekomen aan de nationale vaderlandse geschiedenis. Het einde van de Tweede Wereldoorlog werd gekenmerkt door het teruggrijpen naar het oude; politieke en nationale geschiedenis stonden centraal, mede door de wederopbouw van Nederland. Voor de wederopbouw was samenwerking vereist. In de historiografie werd teruggegrepen naar oudvaderlandse deugden.

De verzuiling in de jaren dertig verdeelde de nationale geschiedenis in vier verschillende versies: een protestantse, katholieke, socialistische en liberale. Vanuit deze religieuze en politieke overtuigingen werd gekeken naar de geschiedenis. De invloed van de verzuiling is ook terug te zien in het geschiedbeeld van de vroeg twintigste-eeuwse handleidingen. Het valt op dat een aantal onderwerpen vanuit protestants perspectief is geschreven. Dit geldt bijvoorbeeld voor de visie op Luther, de hagenpreken en de Reformatie. Het succes van de Reformatie wordt benadrukt, evenals het harde optreden van de katholieke kerk en de bloedplakaten die gebruikt werden tegen de protestanten. De katholieken worden in een kwaad daglicht gezet. Ook uit andere onderwerpen op de schoolplaten die gaan over religie blijkt het protestantse perspectief van de auteurs.

In de jaren vijftig werd weer een aantal platen toegevoegd aan de serie. Deze platen gingen over de Opstand, het bestuur van de Republiek en het verval van de Republiek. De auteurs gebruikten deze politieke gebeurtenissen als inspiratie voor de eigen natie na de Tweede Wereldoorlog. Er werd terugverwezen naar het glorieuze verleden van de Republiek. De Opstand verwijst namelijk naar de grootheid en het succes van de Republiek, en zorgt voor het nationale gevoel. Gedurende de Tweede Wereldoorlog en de wederopbouwperiode stonden de nationale eenheid en samenwerking centraal: een eenheid diende gecreëerd te worden. Dit sloot aan bij de keuze voor de onderwerpen. Verder kan de nadruk op bestuur gekoppeld worden aan de essentie van een daadkrachtige regering die nodig was om de wederopbouw in goede banen te leiden. Het verval van de Republiek liet zien dat men er uiteindelijk ook weer bovenop is gekomen. Deze mentaliteit gold ook voor de plunderingen in de Tweede Wereldoorlog en de opbouw van een nieuw Nederland. De historische context en historiografie bepaalden dat het vroegmoderne geschiedbeeld politiek en nationaal gekleurd werd.

Na de Tweede Wereldoorlog ontstond ook langzaam het besef om zich los te maken van het verouderde engagement van politieke en nationale geschiedschrijving. De nationale geschiedschrijving veranderde van karakter: het beginsel een grootheid in het verleden te zijn geweest ging teniet. Van nu af aan richtte men zich op het eigen land, waarbij het regionale karakter centraal kwam te staan. Het regionale karakter was typerend voor de maatschappijgeschiedenis. Deze nieuwe geschiedenis ontwikkelde zich vanaf het begin van de twintigste eeuw. Historici als G.W. Kernkamp en J. Huizinga stonden aan de wieg van deze nieuwe ontwikkelingen. Zij begonnen voor de oorlog al met het schrijven van sociaaleconomische en culturele geschiedenis. Ook J.M. Romein heeft bijgedragen aan de vormgeving van deze nieuwe geschiedenis door nadruk te leggen op cultuurgeschiedenis. Toch is deze stroming nooit aangeslagen in de beginfase. De zogenoemde cultural turn vond pas echt plaats toen de kritische jaren zestig aanbraken. De breuk in de geschiedschrijving ontstond dus pas na de jaren zestig en had weinig tot geen invloed op de auteurs van de handleidingen. Zij werden vooral beïnvloed door de erfenis uit de negentiende eeuw: het nationalisme en protestantisme voerden ook in de eerste helft van de twintigste eeuw de boventoon.

Dat de historische context en historiografie invloed hebben gehad op de auteurs blijkt uit het geschiedbeeld, de stand van kennis en het gebruikte bronnenmateriaal.

Het geschiedbeeld van de vroegmoderne tijd in de vroeg twintigste eeuw

De auteurs van de handleidingen beschouwen Nederland in de vroegmoderne tijd vanuit hun eigen tijd als een gevestigde en gearriveerde entiteit. Alle nadruk leggen zij op grootse nationale gebeurtenissen. Ze gaan in op de politieke, economische, sociale, culturele en religieuze ontwikkelingen van de Republiek. De rode draad is het protestants-nationalisme, soms met orangistische inslag.

De auteurs ruimen meer plaats in voor culturele en religieuze onderwerpen, naast overbekende politieke thema's, en beginnen met de rederijkers en landjuwelen (Antwerpen) en met Luther, waarmee zij het protestantse karakter van Nederland accentueerden, wat recht tegen de zin van de katholieke landsheren inging. Dan volgt de Opstand, een nationale strijd tegen Spaanse overheersing en onderdrukking, onder aanvoering van de vader des vaderlands, Willem van Oranje. Naast Oranje zorgden Maurits en Frederik Hendrik met hun militaire successen voor de definitieve zelfstandigheid van Nederland. Een aantal bepalende slagen uit deze oorlog werd weergegeven op de schoolplaten zoals het Ontzet van Leiden en de Slag bij Nieuwpoort. Met het einde van de Opstand brak de grootste bloeiperiode van Nederland aan op het gebied van economie en cultuur; de Republiek nam toen internationaal een vooraanstaande plaats in.

De Republiek beleefde in de zeventiende eeuw ook haar Gouden Eeuw en werd het centrum van de wereldhandel. Ze voer onder andere naar Amerika, Azië, Spitsbergen, en Rusland. Ook bij de Gouden Eeuw hebben de auteurs meer aandacht voor culturele onderwerpen, zoals de Muiderkring en Rembrandt, en voor religieuze thema's, waarbij de overwinning van het contraremonstrantse als grondslag van het protestantse Nederland wordt geaccentueerd. Bij de politiek wordt weer de nadruk gelegd op de roemrijke strijd ter zee, met verwaarlozing van de strijd te land tegen Frankrijk na 1672. In dit jaar wankelde de Republiek; haar voortbestaan stond op het spel. Een aantal belangrijke zeeslagen in de Engelse Zeeoorlogen werd gewonnen en ook op het land wist de Republiek tegen Frankrijk successen te behalen. De Republiek ging niet ten onder, maar verloor wel veel van haar macht. Hoewel het politiek-militair mindere tijden waren, beleefden de kunst en architectuur een hoogtepunt. Dit werd vertegenwoordigd door het sociaaleconomische leven op de Dam en het Haags Voorhout. Ook de buitenplaatsen aan de Vecht, de grote landhuizen met tuinen, lieten de rijkdommen van de handelaren in de Republiek zien. Toch takelde de Republiek langzaam af. De samenleving werd beheerst door een voortdurende strijd tussen de orangisten en staatsgezinden. De poging om Wilhelmina van Pruisen aan te houden bij Goejanverwellesluis en terug te sturen naar Nijmegen was een klein succes voor de staatsgezinde patriotten. Met de inval van de Fransen was het helemaal gedaan met de Republiek; de Bataafse Republiek werd onder leiding van de patriotten uitgeroepen. Hiermee eindigen de auteurs van de platenserie de vroegmoderne tijd.

Kortom: uit het geschiedbeeld blijkt sterk het protestants-nationale en -orangistische perspectief van de auteurs. De Opstand, de Gouden Eeuw en het huis van Oranje vormen de kern van de nationale geschiedenis. De auteurs van de vroeg twintigste-eeuwse serie leggen meer de nadruk op de vanzelfsprekendheid van Nederland als vast gewortelde nationale staat en Nederland als protestantse natie, en ze hebben grotere aandacht voor culturele en religieuze thematiek.

Stand van kennis in de twintigste eeuw over de vroegmoderne tijd

Het geschiedbeeld van de vroegmoderne tijd in de twintigste eeuw, met de kennis van nu, is eenzijdig. Het vroeg twintigste-eeuwse geschiedbeeld legt de nadruk op Nederland als gevestigde en gearriveerde entiteit. Hierbinnen is aandacht voor de politieke, economische, sociale, culturele en religieuze ontwikkelingen in de samenleving maar alleen met betrekking tot de Opstand en de Gouden Eeuw. Hoewel het beeld van de vroegmoderne tijd aardig compleet lijkt (chronologisch zonder grote tijdsprongen), ligt de nadruk sterk op de politieke ontwikkelingen. Een aantal gebeurtenissen ontbreekt in dit geschiedbeeld, zoals de instellingen van de Republiek, de rol van Johan van Oldenbarnevelt, het stadhouderschap van Willem II, het koloniale rijk, de regenten, de Verlichting en het jaar 1747.

In de twintigste eeuw was er nog meer kennis beschikbaar over de vroegmoderne tijd dan in de negentiende eeuw: er was simpelweg meer onderzoek gedaan naar deze periode. Dit is te zien aan de uitgebreide bronnenlijsten die zijn opgenomen in de uitwerking van de handleidingen. De auteurs hebben gebruik gemaakt van meerdere en verschillende soorten bronnen. In de twintigste eeuw zette het

professionaliseringsproces zich voort en ontwikkelde het vak geschiedenis zich verder. Het onderzoeksgebied werd uitgebreid en steeds meer onderwerpen uit de geschiedenis werden ontrafeld. De stand van kennis in de twintigste eeuw over de vroegmoderne tijd was groot gezien de vele historische overzichtswerken en andere bronnen die door de auteurs in de handleiding zijn gebruikt. De gebruikte bronnen zijn echter wel selectief, gekleurd en sluiten direct aan bij het onderwerp van de plaat. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de auteurs er opzettelijk voor hebben gekozen om een aantal onderwerpen niet te behandelen. Door het eenzijdig gebruik van kennis door de auteurs, is het geschiedbeeld van de vroegmoderne tijd dat de platenserie van J.B. Wolters schetst ook zeer eenzijdig.

Hieruit kan geconcludeerd worden dat alles wat afbreuk kon doen aan de grootheid van Nederland doelbewust buiten het gepresenteerde geschiedbeeld werd gelaten. Het nationale gevoel moest gestimuleerd worden. De dubieuze figuren Willem II en Willem IV, en de rampzalige Vierde Engelse Oorlog pasten niet in dit plaatje. Daarnaast werd alles weggelaten wat niet bijdroeg tot de liefde voor het Oranjehuis, zoals het optreden van Van Oldenbarnevelt en de heerschappij van het regentenpatriciaat. Uit deze bewuste keuzes blijkt het protestants-nationale en -orangistische perspectief van de auteurs.

De bronnen uit de handleiding

De keuze van de auteurs van de handleidingen voor de gekozen bronnen hangt samen met de onderwerpen die aan bod komen in de schoolplatenserie. Dit verantwoordt de auteurs verder niet in de handleidingen. Uit de bronnenlijsten kan geconcludeerd worden dat bij de verschillende onderwerpen gebruik werd gemaakt van diverse bronnen. De auteurs van de handleidingen hebben veel verschillende historische primaire en secundaire bronnen gebruikt bij het schrijven van de handleidingen. Het gekozen bronnenmateriaal is wel heel selectief en gekleurd onder andere door het gebruik van negentiende-eeuwse nationalistische bronnen. Werken van toonaangevend historici uit de negentiende en twintigste eeuw zijn door de auteurs gebruikt, zoals R. Fruin, P.J. Blok en J.M. Romein. Aan de ene kant worden politiek en nationalistisch georiënteerde bronnen gebruikt, die verwijzen naar de politieke en nationale geschiedschrijving. Aan de andere kant worden ook maatschappelijk georiënteerde bronnen gebruikt, die verwijzen naar de twintigste-eeuwse geschiedschrijving. De auteurs van de handleidingen bevinden zich dus op een breukvlak tussen politieke en nationale geschiedschrijving, en maatschappijgeschiedenis. Het professionaliseringsproces zette zich voort en zorgde voor vele veranderingen in de beoefening van de geschiedschrijving.

Het gebruik van primaire bronnen door de auteurs is zeer nuttig. Men krijgt zo gedetailleerde informatie uit, en een beeld bij de tijd van de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw. Hierbij is het wel van belang om de keuze voor het gebruik van deze bronnen te toetsen voor bruikbaarheid en waarheidsgetrouwheid. De meeste primaire bronnen dienden ter illustratie. Naast deze primaire bronnen werden ook secundaire bronnen gebruikt ter ondersteuning en controle. Primaire bronnen als leesverhalen, reisverslagen, documenten uit archieven, prenten, scheepsjournaals, beschrijvingen, een pamflet en jaarboeken werden door de auteurs gebruikt. Ook gedetailleerde studies van G. Brandt en gedichten en brieven van bijvoorbeeld P.C. Hooft en J. van den Vondel werden door de auteurs gebruikt. Daarnaast werd ook het werk van de achttiende-eeuwse historicus J. Wagenaar gebruikt.

Ook werden bronnen uit de negentiende eeuw gebruikt. Kenmerkend voor de negentiende-eeuwse geschiedschrijving wat betreft het bronnengebruik, is dat de bronnen vaak politiek en nationalistisch gekleurd waren. Zo ontstaat een eenzijdig beeld van een gebeurtenis. De auteurs van deze bronnen keken vaak door een politieke of nationalistische bril. Ze maken van een aantal bekende werken van negentiende-eeuwse historici gebruik, zoals de werken van R. Fruin, P.J. Blok, R.C. Bakhuizen van den Brink, E.J. Potgieter, J. van Vloten en J.C. de Jonge. Naast de grote overzichtswerken werden ook jaarboekjes, onderzoeken, studies en proefschriften gebruikt.

Bovendien maken de auteurs gebruik van twintigste-eeuwse bronnen. Kenmerkend voor de twintigste-eeuwse geschiedschrijving is dat methoden van de sociale wetenschappen werden toegevoegd aan de historische wetenschappen. Ook verschoof de aandacht naar maatschappelijke vakgebieden als culturele, economische, sociale en religieuze geschiedenis. Overzichtswerken en specifieke studies van twintigste-eeuwse historici als H. Brugmans, J.M. Romein en A. Romein werden gebruikt. Hieruit blijkt de geringe invloed van de

nieuwe maatschappijgeschiedenis. Studies van andere toonaangevende historici uit de twintigste eeuw als G.W. Kernkamp, J. Huizinga en P. Geyl ontbreken. Naast overzichtswerken en studies maken de auteurs ook gebruik van tijdschriften en materiaal uit musea. De auteurs maken geen gebruik van kwantitatieve methoden, als statistieken, zoals men zou verwachten bij de integratie van methoden uit de sociale wetenschappen. Historiografisch gezien maken de auteurs van de handleidingen gebruik van verschillende soorten bronnen van meerdere historici en andere schrijvers. Het professionaliseringsproces is in de twintigste eeuw meer vanzelfsprekend. De negentiende-eeuwse historiografie blijft van invloed in de eerste helft van de twintigste eeuw.

Kortom: de auteurs van de handleidingen geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Deze bronnen werden ook door de auteurs gebruikt voor het samenstellen van de tekst van de handleidingen. Aan de bronnenlijsten te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende bronnen: wetenschappelijke studies en leesverhalen komen voor in de bronnenlijsten. Het bronnenmateriaal bestaat uit verschillende onderwerpen, jaar van uitgave, en nationaliteiten. Daarnaast worden zowel primaire als secundaire bronnen gebruikt ter ondersteuning van de inhoud. Dit is kenmerkend voor de professionalisering. Opvallend is dat de auteurs van de handleidingen de nieuwe historiografische stroming links laten liggen; de kwantitatieve methoden uit de sociale wetenschappen zien we niet terug in de bronnenlijsten. Het blijft bij een studie gebaseerd op bronnen. De auteurs hebben wel meer aandacht voor culturele en religieuze onderwerpen. Onvermijdelijk is dat de auteurs zich hebben laten beïnvloeden door de historische context en de historiografie. De auteurs hebben zich laten leiden door het nationalistische vroeg twintigste-eeuwse geesteklimaat. Hierdoor hielden ze vast aan de politieke en nationale geschiedschrijving uit de negentiende eeuw.

Conclusie

In de vroeg twintigste-eeuwse handleidingen (het geschiedbeeld, de stand van kennis en het bronnenmateriaal) zien we de invloed van de historische context en historiografie op de auteurs sterk terug. Het protestants-nationale en -orangistische perspectief van de auteurs beïnvloedde het vroegmoderne geschiedbeeld. Door de ontwikkelingen in de samenleving bleven de auteurs op zoek naar een roemrijk nationaal verleden dat het nationalisme in de eigen tijd versterkte. De onderwerpen en de bronnen die gebruikt zijn in de handleidingen verwijzen naar dit gekleurde geschiedbeeld. De Opstand en Gouden Eeuw zijn voorbeelden van het grote nationale verleden van de Republiek dat het gevoel van nationalisme stimuleerden. Ook door het gebruik van negentiende-eeuwse nationalistische bronnen werd het geschiedbeeld gekleurd. De auteurs van de vroeg twintigste-eeuwse handleidingen werden beïnvloed door het historisme en de politieke en nationale geschiedschrijving uit de negentiende eeuw, en door het nationale en verzuilde karakter van de vroeg twintigste eeuw. De nieuwe historiografische stroming, maatschappijgeschiedenis, heeft nauwelijks invloed gehad op het perspectief van de auteurs en het geschiedbeeld. Hieruit wordt geconcludeerd dat in tegenstelling tot het negentiende-eeuwse geschiedbeeld, de auteurs van de vroeg twintigste-eeuwse serie meer nadruk leggen op de vanzelfsprekendheid van Nederland als vast gewortelde nationale staat en Nederland als protestantse natie, en ze hebben grotere aandacht voor culturele en religieuze thematiek. De Opstand, Gouden Eeuw en het huis van Oranje vormen de kern van deze nationale geschiedenis. Het perspectief van de auteurs is daarom protestants-nationaal soms met orangistisch inslag.

6.3 Vergelijkende analyse van de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse handleidingen

Nu beide series aan een analyse zijn onderworpen, kunnen deze met elkaar vergeleken worden. Ook in deze vergelijkende analyse wordt gekeken naar de invloed van de historische context en historiografie, het geschiedbeeld, de stand van kennis en het gebruikte bronnenmateriaal. Wat kunnen we uit de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse analyse concluderen? Zijn er verschillen en/of overeenkomsten? Tot slot wordt in de vergelijking gekeken naar de aansluiting bij het aanschouwingsonderwijs.

De invloed van de historische context en historiografie

De auteurs van beide schoolplatenreeksen hebben zich laten beïnvloeden door de historische context en historiografie van de eigentijd. Dit is sterk terug te zien in het geschiedbeeld, de stand van kennis en het gebruikte bronnenmateriaal. Zowel de negentiende- als de vroeg twintigste-eeuwse handleidingen zijn vanuit een sterk protestants-nationaal en -orangistisch perspectief geschreven. De zoektocht naar het nationale verleden stond hierbij centraal. De negentiende-eeuwse auteur heeft zich laten beïnvloeden door de politieke gebeurtenissen en het opkomend nationalisme en orangisme. Het liberalisme en nationalisme voerden de boventoon in de negentiende eeuw. Ook in de historiografie lag de nadruk op politieke en nationale geschiedschrijving. Zij benadrukken in de platenreeks de Nederlandse staatsvorming. De vroeg twintigste-eeuwse auteurs hebben zich laten beïnvloeden door de politieke, sociale en economische ontwikkelingen. Ook in de vroeg twintigste eeuw bleef het nationalisme sterk aanwezig in de samenleving. Daarom lag in de historiografie ook de nadruk op de nationale geschiedschrijving en politieke geschiedenis. Voor nieuwe ontwikkelingen als maatschappijgeschiedenis was geen tot geringe ruimte. Er werd geen gebruik gemaakt van kwantitatieve methoden. Wel hadden de auteurs van de vroeg twintigste-eeuwse serie meer aandacht voor culturele en religieuze onderwerpen. Zij leggen de nadruk op Nederland als gevestigde en gearriveerde entiteit. Kortom: zowel in de negentiende als in de vroeg twintigste eeuw is de invloed van het protestants-nationalisme en -orangisme sterk aanwezig.

Verklaring voor de nationale geschiedschrijving

Aan het einde van de twintigste eeuw hielden historici zich bezig met verklaringen rondom het nationalisme. Verschillende concepten en theorieën werden bedacht door onder andere B. Anderson en E. Gellner. Deze zijn van toepassing op de negentiende- en twintigste-eeuwse geschiedschrijving.

Historicus Benedict Anderson laat zich meer uit over het creëren van een natie die volgens hem een denkbeeldige gemeenschap is. Naties en nationalisme zijn het product van de moderne tijd en zijn gecreëerd voor politieke en economische doeleinden. In zijn boek *Imagined communities* gaat hij op dit fenomeen in: ‘...*the sense of sovereign national collectivity shared by a body of people. This sense of connection and common purpose that we call nationalism is imagined because it is a virtual community.*’¹⁷² Bij virtueel doelt Anderson op het feit dat direct contact tussen de burgers van een natie niet bestaat. Het is denkbeeldig omdat men leeft naar gemeenschappelijke waarden, tradities, gebieden, verleden etc., maar dit leeft slechts in het hoofd van deze mensen en wordt versterkt volgens Anderson door het kapitalisme, de communicatietechnologie als de boekdrukkunst en media, en de diversiteit van talen.¹⁷³ ‘*Nationalism is not the awakening of nations to self-consciousness: it invents nations where they do not exist.*’¹⁷⁴ De natie op zich bestaat niet, maar men voelt zich deel van een natie; deze natie is een sociale constructie.

Ook Ernest Gellner beargumenteert de samenhang tussen nationalisme en modernisering.¹⁷⁵ ‘*Zijn briljante Nations and Nationalism (1983) zag het nationalisme als een door de staat geproduceerd fenomeen, bedoeld om de wendbare en multi-inzetbare burgers te creëren die een moderne, dynamische, industriële maatschappij nodig heeft.*’¹⁷⁶ Gellner gaat er ook vanuit dat het nationalisme een gecreëerd product is, dat nodig is om mensen in een samenleving met elkaar te verbinden. Een voorbeeld hiervan is: ‘*Rond 1900 gingen in Nederland de factoren een rol spelen die door Gellner van wezenlijk belang worden geacht bij de samenhangende processen van industrialisering en natievorming van bovenaf.*’¹⁷⁷ Naties en nationalisme zijn volgens Gellner afhankelijk van modernisering en worden door de staat van bovenaf opgelegd.

De theorieën van Anderson en Gellner verklaren het nationale perspectief van de auteurs uit zowel de negentiende als twintigste eeuw. De sterke aanwezigheid van het nationalisme, het creëren van een nationaal

¹⁷² Kramer en Maza, 185.

¹⁷³ B. Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (Verso; London, New York, 1991) 46.

¹⁷⁴ Anderson, *Imagined communities*, 6.

¹⁷⁵ Van Sas, 523-524.

¹⁷⁶ Idem, 22.

¹⁷⁷ Idem, 288.

verleden met grote gebeurtenissen en helden, sluit aan bij de visies van Anderson en Gellner. Volgens Anderson is de natiestaat een sociale constructie, een denkbeeldige gemeenschap, gecreëerd van bovenaf. Ook Gellner beargumenteert dat het nationalisme een gecreëerd product is om mensen in een samenleving met elkaar te verbinden. De Nederlanders in de negentiende en twintigste eeuw voelden zich verbonden met elkaar door onder andere een gemeenschappelijke geschiedenis; een nationaal verleden werd gecreëerd door de auteurs van de handleidingen. De schoolplatenreeksen, die de roemrijke geschiedenis van de Republiek weergeven, zijn een middel om het gevoel van nationalisme te stimuleren en een natie te vormen. Het nationalisme in de negentiende en twintigste eeuw werd gestimuleerd door het nationale geschiedbeeld dat de schoolplatenreeksen inprenten.

Het geschiedbeeld van de vroegmoderne tijd

Het negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse geschiedbeeld van de vroegmoderne tijd is protestants-nationaal en -orangistisch gekleurd. Politieke gebeurtenissen en nationale helden beheersen het geschiedbeeld. De auteur van de negentiende-eeuwse serie ziet Nederland als nationale staat in wording. De nadruk ligt op de Nederlandse staatsvorming met thema's als het nationalisme, het orangisme, het Nederlands volkskarakter en de fixatie op zee. De auteurs van de vroeg twintigste-eeuwse serie zien Nederland als een gevestigde en gearriveerde entiteit. Ze ruimen in tegenstelling tot de negentiende-eeuwse auteur meer plaats in voor culturele en religieuze onderwerpen, naast de overbekende politieke thema's. Door aandacht voor religieuze onderwerpen is de protestantse inslag sterker aanwezig in de vroeg twintigste-eeuwse serie. Opmerkelijk gezien het nationalisme, dat in Nederland verbonden is met het protestantisme, in de negentiende-eeuwse samenleving sterker aanwezig was.

De auteurs van de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse serie behandelen allebei andere onderwerpen als gevolg van de verschillende thema's. Daardoor verschilt ook de weergave van de vroegmoderne tijd als we kijken naar het begin en einde, het verloop en de chronologie, en ontbrekende onderwerpen. Hoewel beide geschiedbeelden een aantal bepalende gebeurtenissen missen, geeft de vroeg twintigste-eeuwse serie een breder beeld van de vroegmoderne tijd weer. Het geschiedbeeld van de vroeg twintigste eeuw maakt in vergelijking met het beeld in de negentiende eeuw geen grote tijdsprongen, behandelt diverse onderwerpen en heeft een duidelijk begin en einde van de vroegmoderne tijd. Het is belangrijk om in het achterhoofd te houden dat een groter aantal platen in de vroeg twintigste-eeuwse serie zijn opgenomen. De mogelijkheid om breder en vollediger de vroegmoderne tijd neer te zetten is dan ook groter. Hoewel het vroeg twintigste-eeuwse geschiedbeeld vollediger lijkt dan het negentiende-eeuwse geschiedbeeld, zijn beide eenzijdig door het protestants-nationale en -orangistische perspectief van de auteurs.

Stand van kennis over de vroegmoderne tijd

Het geschiedbeeld van de vroegmoderne tijd in de negentiende eeuw, met de kennis van nu, is zeer beperkt. Opvallend gezien wel veel bronnenmateriaal beschikbaar was. In de negentiende eeuw was er dus meer kennis beschikbaar dan in de platen naar voren komt. Het professionaliseringsproces was pas net op gang gekomen en nog volop in ontwikkeling: kennis en bronnenmateriaal breidden zich steeds verder uit door nieuwe onderzoeken en vondsten. De auteur heeft niet gebruik gemaakt van alle historisch beschikbare kennis. Hij heeft zich vooral gebaseerd op toonaangevende negentiende-eeuwse historici als R. Fruin en P.J. Blok.

Het geschiedbeeld van de vroegmoderne tijd in de vroeg twintigste eeuw, met de kennis van nu, is eenzijdig. In de twintigste eeuw was meer kennis en bronnenmateriaal beschikbaar dan in de negentiende eeuw: er waren inmiddels meer onderzoeken en vondsten gedaan. Dat het professionaliseringsproces zich nog verder heeft ontwikkeld in de twintigste eeuw is terug te zien aan de bronnenlijsten die zijn opgenomen in elke handleiding. Dit is een groot verschil met de negentiende-eeuwse serie waar slechts enkele tot geen bronnen worden genoemd. Hoewel de auteurs een sterke voorkeur hebben voor de negentiende-eeuwse werken, maken ze ook gebruik van meerdere en verschillende soorten bronnen. Het bronnengebruik is wel heel selectief en gekleurd.

Kortom: in vergelijking met de negentiende eeuw bestond in de twintigste eeuw veel meer kennis op het gebied van de vroegmoderne tijd. Toch schetsen beide auteurs een eenzijdig geschiedbeeld van de

vroegmoderne tijd. Er stond meer bronnenmateriaal tot hun beschikking dan ze in de handleidingen naar voren laten komen. Het blijkt dat bronnen die afbreuk konden doen aan de nationale geschiedenis doelbewust niet zijn gebruikt.

Het bronnenmateriaal

Het bronnenmateriaal uit de negentiende-eeuwse platenserie is minimaal. Slechts bij de helft van de handleidingen vinden we een of meerdere bronnen. Het bronnenmateriaal bestaat uit primaire en achttiende- en negentiende-eeuwse bronnen. Het bronnenmateriaal uit de vroeg twintigste-eeuwse platenserie is heel divers. Bij elke handleiding is een bronnenlijst opgenomen met bronnen waarop de auteurs zich hebben gebaseerd. Het bronnenmateriaal bestaat uit primaire bronnen als reisverslagen, journaals en gedichten, en negentiende- en twintigste-eeuwse bronnen. Aan de ene kant zijn de negentiende-eeuwse bronnen politiek en nationaal gekleurd en aan de andere kant worden sociale, culturele en economische onderwerpen toegevoegd. Kwantitatieve methoden worden door de auteurs niet gebruikt.

De auteurs van de twee schoolplatenreeksen hebben zich op verschillend bronnenmateriaal gebaseerd. Aan de ene kant heeft de auteur van de negentiende-eeuwse handleidingen zich gebaseerd op weinig bronnen terwijl de auteurs van de vroeg twintigste-eeuwse handleidingen gehele bronnenlijsten hebben opgenomen. Dit is mede afhankelijk van het professionaliseringsproces aan het einde van de negentiende eeuw, dat werd voortgezet in de twintigste eeuw. Daarnaast hebben de auteurs van de negentiende-eeuwse handleidingen zich vooral gebaseerd op negentiende-eeuwse bronnen en is het geschiedbeeld politiek en nationalistisch gekleurd, terwijl de vroeg twintigste-eeuwse auteurs zich in hun handleidingen baseren op meerdere primaire en secundaire bronnen. Er komen in deze bronnenlijsten veel meer specifieke onderwerpen aan bod, terwijl de negentiende-eeuwse handleidingen vooral gebaseerd zijn op overzichtswerken. Ook zijn overeenkomsten te vinden in het gebruikte bronnenmateriaal. Een aantal primaire bronnen werd in beide series gebruikt, zoals journaals en reisverslagen. De vroeg twintigste-eeuwse serie maakte ook gebruik van een aantal negentiende-eeuwse werken.

Kortom: het bronnenmateriaal is in de twintigste eeuw veel uitgebreider dan in de negentiende eeuw. Dit komt door het professionaliseringsproces: de beschikbaarheid van bronnen en het gebruik van bronnen is uitgebreid. Toch hielden de vroeg twintigste-eeuwse auteurs zich stevig vast aan de negentiende-eeuwse bronnen en historiografie. Nieuwe ontwikkelingen in de twintigste-eeuwse historiografie, zoals de maatschappijgeschiedenis, hadden geringe invloed op de auteurs; weinig werken van bekende twintigste-eeuwse historici zijn gebruikt en ook kwantitatieve methoden werden niet gebruikt. Ze ruimen wel meer ruimte in voor culturele en religieuze onderwerpen. De auteurs van beide series gebruikten bronnen die politiek, nationaal en orangistisch gekleurd waren, wat leidde tot selectief en eenzijdig bronnenmateriaal.

Aanschouwingsonderwijs

De didactische doelen van de schoolplaten voor het lager onderwijs vallen binnen het aanschouwingsonderwijs. Dat betekent dat de auteurs en illustratoren van de schoolplaten uitgaan van het aanschouwen. Het doel is kinderen te leren een voorwerp aandachtig te bestuderen en te aanschouwen,¹⁷⁸ in dit geval de gebeurtenis op de schoolplaat. De leerlingen bekijken de schoolplaat en door middel van vragen van de docent, ontdekken ze wat er te zien is en wat er nu eigenlijk wordt afgebeeld. Hierover wordt met elkaar gesproken en een beeld wordt gevormd. Om de docent te helpen, is een handleiding geschreven bij de schoolplaten. De handleiding bevat een gedetailleerde beschrijving van wat er op de plaat is afgebeeld. De didactiek komt neer op de schoolplaat, de handleiding en de wisselwerking tussen de docent en de leerlingen. Kortom: aanschouwelijkheid is het belangrijkste didactische principe.

De handleiding is bij de schoolplaat geschreven om de docent te ondersteunen in zijn kennis over het onderwerp van de plaat. Vaak worden ook suggesties gedaan voor verdieping. Op deze manier kan de docent heel gericht vragen stellen bij de plaat omdat hij al weet waar hij naar toe wil en wat hij van de leerlingen wil weten. In de eerste plaats gaat het om wat de kinderen zien, maar dit kan gestuurd worden door de vragen van

¹⁷⁸ Burgers, 31.

de docent. Didactisch gezien gaat het om wat de kinderen leren door te aanschouwen. Daarnaast bevat het ook een element van de opvoedende taak.¹⁷⁹ Een aantal voorbeelden uit zowel de negentiende- als de vroeg twintigste-eeuwse platenserie wordt gegeven.

Bij plaat 13 'De Portretten van Willem I, Maurits en Frederik Hendrik' uit de negentiende-eeuwse platenserie is het Wilhelmus extra opgenomen. Hier speelt een didactische overweging mee. Het Wilhelmus, het geuzenlied, staat symbool voor het nationalisme en orangisme. Het was het symbool van de Opstand. Het zorgde voor motivatie, binding en een nationaal bewustzijn. De auteurs vonden het de moeite waard om het lied aan te leren omdat, zo schrijven zij in de handleiding, het werd gezongen in de bange strijd tegen de Spanjaarden. Niet alleen de opstandelingen zongen het lied in het leger of op de vloot, het was ook een lied dat door het volk werd gezongen als steunbetuiging en om moed in te spreken. Het lied verbond het volk met elkaar. Vanuit didactisch oogpunt maakt het Wilhelmus, het volkslied dat de leerlingen kennen uit de eigen ervaring, de geschiedenis tastbaar. Overigens was dit in de zestiende eeuw nog geen volkslied. Het lied sluit aan bij de belevingswereld en het is voor de leerlingen een aanknopingspunt. De geschiedenis wordt op deze manier naar het heden gehaald en komt dichterbij de leerling. Het maakt de historie levendig en begrijpelijk. Het is iets wat de leerlingen kennen, dus kunnen ze het verhaal makkelijker onthouden en plaatsen in de historische context.

Daarnaast zien de auteurs en illustratoren ook een opvoedende taak voor het geschiedenisonderwijs. Het aanschouwelijk voorstellen van een gebeurtenis is belangrijk, zoals bij plaat 21 'Willem III verzoent Tromp en De Ruyter' uit de negentiende-eeuwse platenserie. De plaat laat zien dat ondanks dat de twee mannen het niet goed met elkaar konden vinden in het verleden, de strijdbijl begraven wordt en ze samen weer door een deur kunnen. De les die door de leerlingen hieruit getrokken kan worden is dat het belangrijk is om na een ruzie iemand te vergeven zodat je daarna gewoon weer samen verder kunt.

Het onderwerp van plaat 38 'Een zomermiddag met de Muiderkring' uit de vroeg twintigste-eeuwse platenserie is ook om didactische redenen opgenomen in de serie. De auteurs van de handleiding zeggen zelf dat de zeventiende eeuw een aantrekkelijke periode is voor het geschiedenisonderwijs met de grote en spannende ontdekkingsreizen, de machtige vloten, de rijke steden en kooplieden en de oorlogen. Maar de zeventiende eeuw kende ook haar culturele bloeiperiode, een gebeurtenis die voor leerlingen lastig is voor te stellen. Toch wilden de auteurs deze gebeurtenis voorbij laten komen om de leerlingen te leren over de opkomst van de cultuur en literatuur. Om het levendiger te maken kan door de leraar verwezen worden naar de velen straatnamen met dichters, intellectuelen en schrijvers uit het begin van de zeventiende eeuw.

Bij een andere plaat uit de vroeg twintigste-eeuwse serie 'De tocht naar Chattam' is de keuze van de auteurs als volgt: *'Moge deze plaat niet in de eerste plaats een didactische zijn, ze geeft de machtige indruk weer van hetgeen daar bij Chattam gebeurde. En dat alleen was onze bedoeling.'*¹⁸⁰ Zoals veel van de schoolplaten, sluit ook deze plaat aan bij de belevingswereld van de leerlingen. De tocht naar Chattam is een verhaal dat aansluit bij de fantasie van de leerlingen. Zeker met de bekende zeeheld Michiel de Ruyter die vergezeld werd door Cornelis de Witt als hoogste gezag boven de vlootvoogd. Het is een indrukwekkende afbeelding en gebeurtenis. De tocht was een zeer avontuurlijke en succesvolle Nederlandse aanval op de Engelse schepen en scheepswerven in juni 1667. De nadruk ligt op het Nederlandse zeezeven: Nederland als grote zeemacht.

Kortom: de didactiek staat los van het geschiedbeeld dat de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse auteurs in de handleidingen hebben geschetst. Didactisch gezien wordt het geschiedenisonderwijs op dezelfde manier met behulp van schoolplaten en handleidingen overgebracht. De inhoud verschilde wel. De leerlingen die geschiedenisonderwijs genoten in de negentiende eeuw leerden van de schoolplaten voornamelijk over de Nederlandse staatsvorming: de Opstand, de opkomst en bloei van de Republiek, en het Nederlandse zeezeven. Met behulp van de schoolplaten werd het nationale gevoel en bewustzijn onder de leerlingen verspreid, wat aansluit bij het heersende geesteklimaat: het nationalisme. Bovendien: *'Om dit gevoel (van nationalisme) te*

¹⁷⁹ Burgers, 12.

¹⁸⁰ J.W. de Jongh, *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Tocht naar Chattam, 1667* (J.B. Wolters; Groningen 1911) 7.

*stimuleren werd het eigen verleden van een land voorgesteld, alsof het een aaneenschakeling van heldendaden was geweest.*¹⁸¹ Het verwijst ook naar de *'verheerlijking van ongeveer alle belangrijke gebeurtenissen en personen'* en *'willekeur aan thema's'*.¹⁸² Het gaat om de geschiedenis van onze voorouders. Verder beklemtoonden de auteurs van de handleidingen het Nederlandse volkskarakter en de fixatie op zee. Ze prentten vaderlandsliefde en het nationalisme en orangisme in. Dit is te zien bij de schoolplaten die draaien om de grote helden van de vroegmoderne tijd, zoals Willem van Oranje, Maurits, Tromp en De Ruyter. De leerlingen die geschiedenisonderwijs genoten in de vroeg twintigste eeuw leerden naast de Nederlandse staatsvorming, de Opstand, de opkomst en bloei van de Republiek en het Nederlandse zeezezen ook over de culturele, sociale en religieuze ontwikkelingen in de vroegmoderne tijd. De leerlingen in zowel de negentiende als de vroeg twintigste eeuw kregen les in de vaderlandse geschiedenis met de nadruk op belangrijke nationale gebeurtenissen en heldendaden. Ze kennen de vroegmoderne tijd als een roemrijk verleden dat als inspiratie diende voor de eigen tijd en het nationalisme moest stimuleren.

¹⁸¹ Burgers, 11.

¹⁸² Idem, 7.

7. Conclusie

Vandaag de dag is opnieuw aandacht voor Nederland en het vaderland. De Nederlandse identiteit wordt ter discussie gesteld te midden van allerlei invloeden van buitenaf. De huidige discussie in het geschiedenisonderwijs gaat over de zogenoemde canon, een historisch overzicht van onze vaderlandse geschiedenis. De canon moet leerlingen bewuster maken van ons verleden; deze zou een oplossing zijn voor de identiteitscrisis. Historische overzichts-kennis tijdens de geschiedenisles moet opnieuw het bindmiddel worden in een heterogene samenleving. Het nationalisme en de vaderlandse geschiedenis steken opnieuw de kop op. Opvallend is dat het thema 'vaderlandse geschiedenis' een rode draad is in ons geschiedenisonderwijs. De negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse schoolplatenseries zijn ook doordrenkt met nationalisme, willen dat ook met behulp van de vaderlandse geschiedenis versterken en bedelen ook aan het geschiedenisonderwijs een cruciale vormende rol toe.

In mijn onderzoek heb ik antwoorden geformuleerd op de hoofdvraag: 'welk vroegmodern geschiedbeeld gaven de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse handleidingen bij schoolplaten tegen de achtergrond van de contemporaine, historiografische en didactische ontwikkelingen in deze eeuwen, en is het geschiedbeeld veranderd?'. Mijn verwachting was dat er een verschil zou zijn tussen de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse handleidingen bij schoolplaten. Na grondig onderzoek blijkt dat de strekking van beide handleidingen met betrekking tot het vroegmoderne geschiedbeeld overeenkomt. De protestants-nationale en -orangistische geesteshouding van de auteurs heeft een belangrijke rol gespeeld bij het beeld van de vaderlandse geschiedenis dat de leerlingen werd opgedrongen en ingeprent. Pas na 1960 traden diepgaande veranderingen op in het geschiedbeeld.

De eigen tijd weerspiegeld in de handleidingen

De invloed van de contemporaine, historiografische en didactische ontwikkelingen op het negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse geschiedbeeld is groot. Zowel de auteur van de negentiende- als de auteurs van de vroeg twintigste-eeuwse schoolplatenseries werden sterk beïnvloed door de eigen tijd. Deze invloed is terug te zien in het bronnenmateriaal en de onderwerpskeuzen. Het gezichtspunt van de auteurs en de handleidingen is protestants-nationaal en -orangistisch.

De analyse concentreert zich op de historische achtergrond, het geschiedbeeld, de stand van historische kennis en het historisch bronnenmateriaal. Op deze manier werd duidelijk dat de historische context en de historiografie een sterke invloed hadden op de auteur van de negentiende-eeuwse handleiding. Zijn protestants-nationale en -orangistische geesteshouding leidde tot een gekleurd geschiedbeeld van de vroegmoderne tijd. Het thema van de handleiding is de Nederlandse staatsvorming. Terugkerende onderwerpen zijn de opbouw van de nationale staat, de grote rol van het huis Oranje, de vorming van het nationale volkskarakter en de heldhaftigheid ter zee. Het heersende nationale en liberale klimaat, en de heersende nationale en politieke geschiedschrijving klinken hierbij steeds door. Dat beïnvloedde de keuze voor het bronnenmateriaal en de onderwerpen. De auteur zocht gebeurtenissen in het verleden die het protestants-nationale en -orangistische karakter van Nederland bevestigden en versterkten. De Opstand, de Gouden Eeuw, de roemrijke Engelse Zeeoorlogen en de Oranjes krijgen daarom alle aandacht.

Eenzelfde analyse is gemaakt voor de vroeg twintigste-eeuwse handleidingen. Ook hier zien we de invloed van de historische context en historiografie op de auteurs sterk terug. Hun protestants-nationale en -orangistische geesteshouding kleurde hun vroegmoderne geschiedbeeld. De auteurs bleven op zoek naar een roemrijk geïdealiseerd nationaal verleden dat het nationalisme in de eigen tijd versterkte. Dit geschiedbeeld werd beïnvloed door het historisme en de politieke en nationale geschiedschrijving uit de negentiende eeuw, en door de verzuijing uit de vroeg twintigste eeuw. De onderwerpen en het bronnenmateriaal van de handleidingen waren een weerspiegeling van en gaven een impuls aan dit gekleurde geschiedbeeld. Bijna alle aandacht ging uit naar de Opstand en Gouden Eeuw als de hoogtijdagen van Nederland op het wereldtoneel. De nieuwe stroming van de maatschappijgeschiedenis oefende geringe invloed uit; er werd geen gebruik

gemaakt van kwantitatieve methoden. Wel was meer aandacht voor economische, culturele en religieuze onderwerpen, naast de overbekende politieke en maritieme thema's en het huis van Oranje. Ook het protestantse karakter van Nederland werd meer dan tevoren geaccentueerd.

Uit de analyse over het aanschouwingsonderwijs kwam naar voren dat de didactische benadering in beide series hetzelfde is. Kenmerkend is het zelf laten ontdekken van kennis door de leerlingen, het verrijken van kennis en de opvoedende moralistische boodschap. Ook de methode van de handleidingen is hetzelfde; zij vormen in het aanschouwingsonderwijs een hulpmiddel van toelichting bij schoolplaten. Deze vorm van onderwijs sloot aan bij het negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse geestesklimaat. Daarnaast leidde de verzuiling tot de opkomst van een vaderlands geschiedbeeld dat vier verschillende versies kende: een protestantse, een katholieke, een liberale en een socialistische. De onderzochte schoolplaten waren dan ook alleen acceptabel voor de protestanten en openbare en protestantse scholen. De katholieken en katholieke scholen hadden hun eigen handleidingen bij schoolplaten. Het onderwijs werd gekleurd door de verschillende politieke en religieuze opvattingen.

Kortom: we kunnen concluderen dat het geschiedbeeld in de negentiende en vroeg twintigste eeuw niet veranderde en dat de leerlingen in beide eeuwen hetzelfde geschiedenisonderwijs genoten. Dit komt mede doordat de onderzochte schoolplatenreeksen qua tijd en benadering dichtbij elkaar liggen; ze ademen hetzelfde geestesklimaat. De twee handleidingen vullen elkaar eerder aan dan dat er sprake is van een ontwikkeling. Het gezichtspunt van de auteurs van beide series is protestants-nationaal en -orangistisch. De schoolplatenreeksen zijn toegesneden op en bedoeld voor het openbare en protestantse onderwijs.

Afsluitend

Dit onderzoek 'Een blik op de vaderlandse geschiedenis. *Het beeld van de vroegmoderne tijd in negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse handleidingen bij schoolplaten tegen de achtergrond van de contemporaine, historiografische en didactische ontwikkelingen*' is onderdeel van een groter onderzoek naar de ontwikkelingen in het geschiedenisonderwijs. Uit een vergelijking van de negentiende- en twintigste-eeuwse handleidingen en de eenentwintigste-eeuwse canon blijkt dat de vaderlandse geschiedenis met onze nationale helden en daden de rode lijn in het geschiedenisonderwijs van de laatste eeuwen is. Een verschil tussen de handleidingen en de canon is dat in de laatste meer aandacht is voor economische, sociale, culturele en religieuze aspecten naast politieke gebeurtenissen. Bovendien is het geschiedbeeld van de canon niet gekleurd door orangistische en religieuze sympathieën. Toch blijft ons geschiedenisonderwijs, en vooral de rol van de vaderlandse geschiedenis daarin, een punt van discussie.

Lijst met schoolplaten¹⁸³:

1. Een Germaansche Volksvergadering
2. Willebrord op Walcheren
3. Karel de Groote tot Keizer gekroond
4. De Ridderzaal te 's-Gravenhage
5. Floris V en de Edelen, 1296
6. Een tournooi
7. Jacoba van Beieren op de Valkenjacht
8. *Edelen en Poorters uit den tijd van Karel V*
9. *Margaretha en haar Raden*
10. *Het Verbond der Edelen*
11. *Inneming van Den Briel*
12. *Leiden ontzet (1574)*
13. *Portretten van Willem I, Maurits en Frederik Hendrik*
14. *De Dood van Willem van Oranje (1584)*
15. *De Slag bij Nieuwpoort*
16. *Een gezelschap op het Muiderslot*
17. *Maarten Harpertzoon Tromp voor den Zeeslag bij Duins (1639)*
18. *De Vergaderzaal der Staten van Holland (Binnenhof)*
19. *Jan Evertsen in de Staten van Zeeland*
20. *De Ruyter: Dat is onze Man!*
21. *Willem III verzoent De Ruyter en Tromp*
22. *Cornelis Tromp: Daar komt Bestevaer*
23. *De Intocht van Willem IV te Amsterdam*
24. 30 november 1813 te Scheveningen

¹⁸³ Alleen de schuin gedrukte titels betreffende op de vroegmoderne tijd zijn uitgewerkt.

Plaat 8 – Edelen en Poorters uit den tijd van Karel V

Samenvatting van de handleiding

Het leven van de zestiende eeuw in de Republiek wordt beschreven. De auteur van de handleiding gaat in op de stad met haar vestingmuren en stadspoorten ter bescherming van de stad tegen vijanden van buitenaf. Daarnaast wordt een omschrijving van de personen op de schoolplaat gegeven. Ingegaan wordt op de kledij en functie van de bedelmonnik, ook wel Minderbroeder genoemd. Hij droeg bijvoorbeeld een eenvoudige bruine pij en hij kreeg een aalmoes van de deftige poorter. De Poorter droeg over zijn zijde wambuis een laken mantel met kap, en een vilten hoed versiert met een veer. Ook de Poorteresse gedroeg zich naar haar stand. Hoewel ze dezelfde jurk droeg als de adellijke dames, was deze alleen van andere stof gemaakt.

Ook zien we op de afbeelding een edelman en vrouw, een Vliesridder en een boer.

De auteur van de handleiding heeft veel aandacht voor de Orde van het Gulden Vlies. De Orde van het Gulden Vlies werd in 1430 te Brugge ingesteld door Filips de Goede, bij gelegenheid van zijn huwelijk met Isabella van Portugal. Een instelling die de nieuwe orde diende tot de uitbreiding van het ridderschap, de verdediging, bewaring en handhaving van het ware geloof en voor de rust en de voorspoed van de Staat. De ridders hadden rechten maar ook plichten tegenover de vorst. Zij waren dan ook de meest vertrouwde personen uit de omgeving van de vorst. Een van de bekendste vliesridders was Brederode van Vianen. Men herkende de Vliesridders aan de keten van het Gulden Vlies dat zij droegen.

In de handleiding worden geen bronnen genoemd.

Verantwoording van het onderwerp

De auteur van de handleiding heeft om de volgende reden de schoolplaat opgenomen in de platenserie: *'Het hoofddoel van de ontwerper van de plaat was een denkbeeld te geven van de klederdracht der verschillende standen uit de eerste helft van de zestiende eeuw.'*¹⁸⁴ Uit dit citaat blijkt dat de auteur voor deze gebeurtenis heeft gekozen om te laten zien hoe men zich kleepte in deze eeuw. Dit is op de afbeelding te zien en in de handleiding is een uitgebreide omschrijving te vinden. Ook het leven in de stad staat centraal. Er wordt uitgebreid aandacht besteed aan bijvoorbeeld de vestingmuur en stadspoorten.

Verder is voor dit onderwerp gekozen als schoolplaat omdat de Orde van het Gulden Vlies een exclusieve ridderorde was. Het gaf de staatkundige ontwikkelingen en sociale verhoudingen in zowel de Republiek als in Europa weer. Met de instelling van deze Orde wilde Filips de Goede nog meer aanzien geven aan zijn dynastie. De nieuwe Orde was een select gezelschap waarmee de hertog zijn beste medewerkers en buitenlandse bondgenoten kon eren. De auteur wilde graag de sociale en politieke verhoudingen in de Republiek weergeven. Hieruit blijkt zijn nationale perspectief.

¹⁸⁴ J.W. de Jongh, *Woord naast beeld. Toelichting bij de Nederlandsche historieplaten* (Joh. Ykema, tweede druk; 's-Gravenhage 1906) 216.

Plaat 9 – Margaretha en haar Raden

Samenvatting van de handleiding

Voor Filips naar Spanje vertrok, regelde hij het bestuur in de Nederlandse gewesten. Tot landvoogdes stelde hij zijn halfzuster Margaretha van Parma aan, die in zijn naam het land ging regeren. Drie raden hielpen haar bij deze moeilijke taak: de Raad van Financiën, de Geheime Raad en de Raad van State.

Op de afbeelding zien we een vergadering van de belangrijkste raad, de Raad van State, gehouden in 1561. De Raad bestond uit Viglius, Granvelle, Berlaymont, Prins van Oranje, Graaf van Egmond, Markgraaf van Berghen, Simon Renard en Filips van Stavele. De drie eerst genoemden vormden een driemanschap en hadden de touwtjes in handen. Zij besloten achter de rug van de andere leden van de Raad om belangrijke zaken, ook wel de Achterraad genoemd. Prins van Oranje en Egmond waren het hier niet mee eens en boycotten daarom de Raad van State nadat Margaretha niets met hun verzoek voor openheid en voltallige vergadering had gedaan. Als reactie hierop schreven ze twee maanden na deze vergadering een brief aan koning Filips om zich over de gang van zaken te beklagen. De koning deed in een brief aan beide heren veel beloftes, maar besloot achter hun rug om dat belangrijke zaken geheim moesten blijven voor de Raad en dat Margaretha van Parma alleen mocht overleggen met het driemanschap. Zo was de koning.

Uitwerking van de bron

De handleiding van deze plaat is voor een groot deel gebaseerd op *Geschiedenis van het Nederlandse volk* deel 2 van professor P.J. Blok. Een citaat uit zijn werk is in geheel overgenomen in de handleiding en schetst de leden van het driemanschap:

'Nemen we een bladzijde over van Prof. Blok om de leden van het driemanschap, die het geheime enclave uitmaakten, te teekenen.'

'Antoine Perrenot, heer van Granvelle, opvolger zijns vaders in het vertrouwen van keizer Karel, ervaren diplomaat, ingewijd in alle staatsgeheimen der bourgondisch-habsburgsche monarchie, had zich weldra ook de gunst van Philips II verworven. Gematigd van aard, deelde hij niet 's Konings vurigen ketterhaat en hield niet dan slap de hand aan de strenge plakaten tegen de nieuwe sekten. Geleerd beoefenaar van letteren en kunst, besteedde hij een groot deel zijner inkomsten aan het verzamelen van boeken en oudheden, terwijl hij ook als beschermer van kunstenaars en geleerden optrad. Ten volle bekend met de ingewikkelde constructie der regeeringsmachine in de Nederlanden, geslepen staatsman, doorkneed in de macchiavellistische beginselen der toenmalige politiek, vol eerbied voor de traditiën van het habsburgsche huis, welks oppermacht hij wilde handhaven, scheen hij de aangewezen man om de landvoogdes ter zijde te staan in de moeilijke taak, die haar wachtte. Maar naast zijn talenten had hij ernstige gebreken. Heerszuchtig en hebzuchtig tevens, trotsch op zijn hooge geestelijke waardigheid, vooral toen hij bij de nieuwe bisschoppelijke organisatie tot aartsbisschop van Mechelen en primaat der nederlandsche Kerk, weldra (1561) tot kardinaal werd verheven, vervreemde hij veler gemoederen van zich en ontzag zelfs de landvoogdes niet; zijn pronkzucht, de weelde zijner huishouding, zijn niet geheel onbesproken levensgedrag wekten ergernis ook bij Katholieken, die de strengere richting, sedert het midden der eeuw in het Catholicisme opgetreden, toejuichten. Ook de omstandigheid, dat hij uit Franche-Comté afkomstig was - hij was in 1517 te Besancon geboren - nam de op vreemdelingen in de regeering vanouds weinig gestelde Nederlanders tegen hem in.'

Even bekend als hij was de Fries Wigele (Viglius) van Zwychem van Aytt, beroemd jurist, scherpzinnig en van veelomvattende geleerdheid, op godsdienstig gebied nog gematigder dan Granvelle, een man van de denkbeelden van Erasmus, buigend en wijkend voor de omstandigheden, eindelijk van hebzucht evenmin vrij te pleiten als Granvelle zelf. De derde in het driemanschap, de graaf van Berlaymont, een henegouwsch edelman, was zeker de minst bekwame, middelmatig in veel maar ijverig katholiek en trouw aanhanger des Konings,

*wiens wil zijn wet was, wiens gunst hem en den zijnen immers veel voordeel kon opleveren; ook bij hem speelde hebzucht een groote rol.*¹⁸⁵

Het citaat van Blok dat overgenomen is in de handleiding komt precies overeen. Naast het citaat wordt de rest van het verhaal ook gebaseerd op Blok. Dit wordt duidelijk als we de handleiding vergelijken met de tekst uit het boek van Blok. De auteurs van de handleiding hebben zich geheel gebaseerd op het inleidende hoofdstuk 'het voorspel'. Het hoofdstuk begint met het afscheid van koning Filips II van Spanje. Filips II stuurde zijn halfzuster hertogin Margaretha van Parma naar de Nederlanden als landvoogdes. Met haar stuurde hij zijn getrouwe Granvelle en zijn ambtenaren om de nieuwe landvoogdes te steunen, zo schreef Blok op pagina één. Ook wat er op de vergadering werd besloten, het sturen van de Prins van Oranje en Markgraaf van Bergen naar Antwerpen, wordt uitgelicht. Blok schreef op pagina vijf over de afwijzing van Oranje om zich te laten sturen naar Antwerpen na een stemming die niet door de gehele raad was gedaan, maar slechts door Viglius, Granvelle en Berlaymont.

Daarnaast wordt uitgelicht dat Van Oranje en Van Egmond schreven aan de koning over Granvelles ondraaglijke alleenheerschappij, beschreven door Blok op pagina zeven. Zij konden op deze manier hun werk niet meer goed doen en als de koning niets veranderde dan dienden zij hun ontslag in. Hoewel de koning verbeteringen beloofde, beval hij Margaretha in het geheim belangrijke zaken niet in de Raad van State te bespreken. De toelichting bij de plaat eindigt bij deze briefwisseling, wat erg jammer is. Uit het eerste hoofdstuk van boek VI blijkt dat daarmee de kous nog niet af was. Naast de Prins van Oranje en Van Egmond, waren ook steeds meer andere edelen tegen de Raad van State en Margaretha. Bovendien was er ook steeds meer openlijk verzet. Blok beschreef op pagina acht en negen dat de Raad en Margaretha steeds meer terrein verloren door onder andere de traagheid van de koning om brieven te beantwoorden, geldgebrek, onzekerheid in de politiek, en de verslechterende verstandhouding tussen Granvelle en Margaretha. Algemene beloftes werden gedaan en halve maatregelen genomen om het volk te sussen. Onder leiding van Oranje en Egmond werd een Liga (alle adellijke leden van de Raad sloten zich hierbij aan evenals alle stadhouders) gesloten waarbij een nieuwe landvoogdes werd aangewezen. Koning Filips gaf toe; Granvelle werd teruggeroepen en de adel kreeg meer macht.

Er worden in de toelichting bij de plaat meer details niet uitgelicht, zoals de persoonlijke strijd tussen Granvelle en Oranje¹⁸⁶ en de correspondentie tussen een secretaris van koning Filips (spion) en Oranje. Zo bleven ze op de hoogte wat de koning in het geheim deed.¹⁸⁷ Opvallend is dat deze belangrijke elementen in de handleiding worden weggelaten want zij geven inzicht in de onderlinge verhoudingen en in de organisatie tegen koning Filips.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Het onderwerp van de plaat, Margaretha en haar Raden, laat in de eerste plaats zien hoe het bestuur van de Nederlanden in de jaren 1560 in 'buitenlandse' Spaanse handen was gevallen. Daarnaast is dit onderwerp gekozen omdat het belangrijk was in de vorming van het verzet tegen en het uiteindelijk verjagen van de Spaanse koning Filips II en zijn overheersing van de Nederlanden. Doordat Oranje en Egmond zich verzetten tegen Granvelle, was dit eigenlijk een verzet tegen de politiek van de koning, wat uiteindelijk in 1568 resulteerde in de Opstand. De vervreemding van de hoge adel van de wettige landsheer speelde een belangrijke rol in de aanloop naar de oorlog. Ook is deze gebeurtenis belangrijk geweest in het ontstaan van Oranje als leider van de Opstand. Het onderwerp is nationalistisch en orangistisch: het begin van de Opstand en Willem van Oranje zijn belangrijke onderwerpen in de nationale geschiedenis en geschiedschrijving. De oorsprong van de nationale geschiedenis werd gezocht in de Opstand en de ruggengraat in het huis van Oranje. De nationale en orangistische inslag wordt mede bepaald door de keuze om het werk van P.J. Blok te gebruiken. Uit beide gegevens blijkt het nationale en orangistische perspectief van de auteur.

¹⁸⁵ P.J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandse volk*. Deel 2, boek VI; Het voorspel (A.W. Sijthoff, derde herziene druk; Leiden 1924) 3.

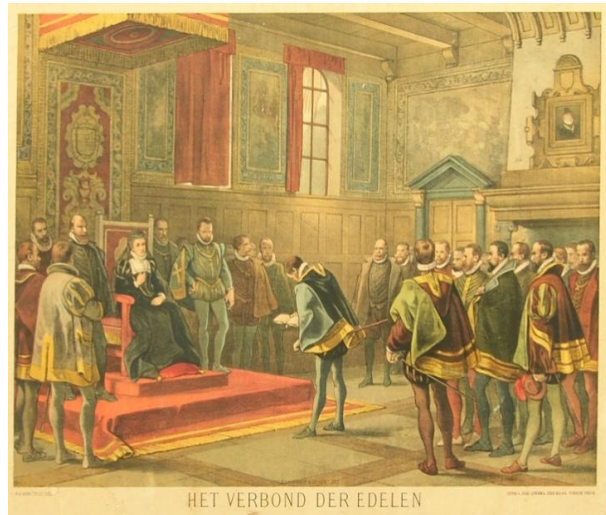
¹⁸⁶ Blok, *Geschiedenis van het Nederlandse volk*, 6.

¹⁸⁷ Blok, 7.

Plaat 10 – Het Verbond der Edelen

Samenvatting van de handleiding

In 1566 vond te Brussel een ruiteroptocht plaats van lagere edelen. Het Verbond der Edelen was onderweg naar landvoogdes Margaretha van Parma om haar een smeekschrift aan te bieden. Met dit smeekschrift wilden de lagere edelen een schorsing van de plakaten van de landsheer verkrijgen. Op de plaat zien we hoe Margaretha graaf van Brederode en graaf Lodewijk van Nassau ontving te Brussel. Het ogenblik der plechtigheid, waarop Brederode het smeekschrift aan de landvoogdes aanbood, is afgebeeld. Alle belangrijke mannen van het land staan erop; vliesridders, stadhouders en raadslieden. Iedereen is mooi gekleed en uitgedost. Het smeekschrift dat Brederode aanbood, benadrukte het gevaar van een algemene opstand. Margaretha nam het verzoek in overweging en overlegde met haar raadslieden. Ze kwam tot het volgende: ze beloofde twee gezanten naar de koning te sturen met het verzoek, maar van schorsing van de plakaten en tijdelijke afschaffing van de inquisitie kon niets komen. Het enige wat ze kon doen, was de rechters verzoeken zich te matigen met hun straffen. Het antwoord viel de edelen tegen. Toch vierden zij feest. Enkele dagen later prijkten vele edelen van het Verbond met een zilveren of gouden bedelpenning, door hen geuzenpenning genoemd. De naam geuzen verwijst naar 'bedelaars'; zo werden Brederode en de andere edelen door Berlaymont genoemd tijdens het ontvangst.

In de handleiding worden geen bronnen genoemd.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De aanbieding van het Smeekschrift door het Verbond der Edelen is niet los te zien van de politiek-religieuze ontwikkelingen op dat moment. In de zestiende eeuw vond een belangrijke godsdienstige ontwikkeling plaats, de Reformatie. Ter bestrijding van de hervorming en het uitroeien van het protestantisme, en het bewaren van de godsdienstige eenheid werden plakaten ingevoerd onder Karel V en gehandhaafd door Filips II. De plakaten waren de strenge godsdienstverordeningen gericht om het protestantisme uit te roeien. Door de adel werden meerdere verzoeken ingediend tot matiging van de godsdienstpolitiek. Het Verbond der Edelen was hier een voorbeeld van. Het Smeekschrift keerde zich alleen tegen de Inquisitie, niet tegen de koning, de regering of de kerk.¹⁸⁸

Margaretha kon niet anders dan toegeven aan de gestelde eisen. Zij stemde in met het opschorten van de plakaten. Ondertussen reisde Brederode triomfantelijk van stad naar stad om steun te werven en handtekeningen van edelen te verzamelen voor zijn Smeekschrift.¹⁸⁹ Het gezag van de koning nam af en ook de Inquisitie zwakte af, terwijl het calvinisme steeds meer aanhang vond in de Nederlanden. Dit resulteerde in massaal bezochte calvinistische prediking in de open lucht, de zogenaamde hagenpreken van 1566. Het verschijnsel verspreidde zich snel, gevolgd door een golf van geweld van het volk tegen de oude kerk en de heiligenbeelden.¹⁹⁰ De Beeldenstorm begon nog dat zelfde jaar in augustus 1566.

De aanbieding van het Smeekschrift door de lage adel was revolutionair omdat het een enorme omwenteling veroorzaakte op religieus en politiek gebied. Een massa werd op de been gebracht en sloten zich aan bij de nieuwe godsdienst. Dit komt niet tot uiting in de handleiding. Het getuigt wel van het protestants-nationale perspectief van de auteur. De aanbieding van het Smeekschrift was een belangrijke gebeurtenis voor de verdere ontwikkelingen, verspreiding en aanwakkering van het protestantisme. Dat ook nog versterkt werd omdat de Spaanse bezetter van de Republiek katholiek was. Daarnaast was het Smeekschrift de indirecte aanleiding tot de Beeldenstorm en de Opstand. Een belangrijk onderwerp binnen de nationale geschiedenis en geschiedschrijving van de negentiende eeuw.

¹⁸⁸ J.I. Israel, *De Republiek 1477-1806* (Van Wijnen; Franeker 2005) 555.

¹⁸⁹ Israel, *De Republiek 1477-1806*, 557.

¹⁹⁰ Israel, 558.

Plaat 11 – Inneming van Den Briel

Samenvatting van de handleiding

De handleiding bij de schoolplaat heeft zich gebaseerd op het verhaal van veerman Koppelstock die zijn kleinkinderen vertelde over zijn herinnering aan de inname van Den Briel in 1572. Op het water zagen verschillende schippers de geuzen aan komen varen. Dit leidde tot schrik, maar niet bij veerman Koppelstock. Hij voer de geuzen zelfs tegemoet om een praatje met ze te maken, waarna hij werd gestuurd met een boodschap voor de burgermeesters van Den Briel. Een spoedig overleg volgde achter gesloten stadspoorten. De geuzen en de burgemeesters van Den Briel ontmoetten elkaar in de haven. Zo is ook te zien op de afbeelding hiernaast. De geuzen eisten Den Briel op voor de Prins. Den Briel had twee uur de tijd om hierover na

te denken. De regenten, burgers met vrouw en kinderen vluchtten de stad uit omdat de watergeuzen bekend stonden als ruw volk. Toen de twee uur verstreken waren, gingen de geuzen de poort binnen en veroverden gemakkelijk Den Briel omdat iedereen weg was. In het stadhuis verklaarden ze dat de stad was ingenomen voor de Prins. Hoewel de watergeuzen de overgebleven inwoners van Den Briel niets deden, kwam het ruwe karakter van de watergeuzen wel tot uiting in de moord op enkele monniken en de plundering van de kerken.

In de handleiding worden geen bronnen genoemd.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De Inname van Den Briel wordt gezien als het begin van het succes van de Nederlandse Opstand tegen Filips II. De overwinning van de watergeuzen op de Spanjaarden vond vrij vroeg plaats tijdens Opstand en was onderdeel van de Geuzenopstand tegen het Spaanse gezag. Door de inname, die geschiedde tegen de wil van Willem van Oranje in, verloor Alva aan prestige en werd de aanzet gegeven tot de verovering van nog meer steden op de Spanjaarden. Den Briel gaf als het ware het startschot voor de steden die volgden zoals de inname van Vlissingen, Enkhuizen, Dordrecht en Oudenaarde. Daarom is de eerste ook gelijk de bekendste inname geworden en gekozen als onderwerp voor deze schoolplaat. Ook door de keuze van dit onderwerp is het nationale perspectief van de auteur duidelijk herkenbaar. De grootheid van de Republiek wordt benadrukt door de auteur. De inname van Den Briel was van groot belang voor de Opstand. De inname was het startschot voor het succes van de Nederlandse Opstand.

Plaat 12 – Leiden ontzet (1574)

Samenvatting van de handleiding

In tegenstelling tot Haarlem en Alkmaar, werd Leiden niet belegerd maar ingesloten en uitgehongerd door het Spaanse leger. Na maanden van armoede, de pest en hongersnood was de redding van de ingesloten Leidenaren dichtbij. Met een ontzettingsvloot in aantocht veroverden de watergeuzen eerst met succes Lammen en van daaruit rukten ze op naar Leiden. De Spanjaarden werden snel verjaagd en de tocht kon rap worden voortgezet. Het was zelfs een vrolijk gezicht; een lange rij vaartuigen met een wapperde prinsenvlag voorop. Zo is ook te zien op de afbeelding. Ook de verovering van Leiden liep gemakkelijk; de watergeuzen konden Leiden zo binnenvaren. Aan wal gaven ze de inwoners te eten en te drinken. Het volk juichte: 'Leiden is ontzet'. Er werd een dankfeest voor de admiraal gegeven en ook de vreugde van de Prins was erg groot.

Uitwerking van de bron

De handleiding bij de plaat 'Leiden ontzet' is bewerkt naar R. Fruin. Hij schreef een lang opstel over dit onderwerp *Het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574*. Volgens de handleiding is het 'Een geschrift van 184 bladzijde, dat een aanschouwelijk beeld geeft van hetgeen in 1574 in en om Leiden is geschied. Zowel om den vorm als om de inhoud, is het der lezing overwaard.'¹⁹¹

R. Fruin beschreef in zijn studie *Het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574* chronologisch heel gedetailleerd wat zich afspeelde rondom Leiden in 1574. Hij begint met de opmerking dat Leiden nooit belegerd was zoals Haarlem en Alkmaar, maar dat het slechts ingesloten en uitgehongerd werd. Hij vervolgd met het eerste beleg van Leiden, waarbij hij ingaat op de situatie in de stad. Hij noemt bijvoorbeeld de pest, de hongersnood en de houding van de prinsgezinden. Dit bepaalde de sfeer in de stad. Vervolgens beschreef Fruin het tweede beleg deskundig en met veel detail. Tot slot, beschreef Fruin de grote vreugde die volgde op het ontzet van Leiden. Er was feest en er werd volop gegeten en gedronken van al dat de ontzetters meegeenomen hadden naar de stad.

Ook de handleiding begint met de opmerking dat Leiden niet belegerd maar ingesloten en uitgehongerd werd. De verhaallijn en namen van belangrijke figuren in het ontzet van Leiden worden door de handleiding netjes genoemd. Veel details zijn door de auteurs overgenomen. Ze noemen bijvoorbeeld de tactiek en strategie rondom het ontzet van eerst Lammen en daarna Leiden. Ook een aantal belangrijke omschrijvingen zijn door de auteurs van de handleiding overgenomen, zoals 'Leiden behouden is Holland behouden.'¹⁹² Daarnaast is het kaartje van het beleg en ontzet van Leiden uit Fruin overgenomen in de handleiding. Het kaartje is opgenomen ter opheldering van de gebeurtenissen en het verloop van het ontzet. Wat vooral heel opvallend is, is dat zowel de handleiding als Fruin heel opportunistisch zijn in hun omschrijving over het verloop van het ontzet. Fruin beschreef dit als volgt: 'De voorspoed en roem der zeventiende eeuw zijn in onze voorstelling onafscheidelijk van de volharding en moed in de zestiende eeuw.'¹⁹³ Ze hebben het allebei over de moed die de mannen van het verzet hebben getoond voor hun vaderland. Ook in de handleiding komen deze nationalistische elementen terug zoals de prinsenvlag die wappert in de wind. De vreugde onder de bevolking is dan ook groot wanneer Leiden wordt ontzet.

Wat niet uitgelicht wordt in de handleiding en wel uitvoerig besproken wordt door Fruin is de situatie in de stad zoals de erge hongersnood, de pest en de houding van de prinsgezinden. Ook de gemoedstoestand van Prins Willem blijft in de handleiding buiten beschouwing. Het eerstgenoemde is wel de moeite waard om op te nemen in de handleiding aangezien het een goed beeld schetst van de situatie in de stad. De toestand van de Prins is niet relevant voor de toestand in Leiden.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Het ontzet van Leiden in 1574 was een belangrijk keerpunt in de Opstand. Israel beschrijft het als: 'Het beleg van Leiden was niet het langdurigste maar wel het kostbaarste, het hardst bevochten, het meest beslissende en het meest heroïsche beleg van de Opstand. Was Leiden gevallen, dan zouden Den Haag en Delft onhoudbaar

¹⁹¹ De Jongh, *Woord naast beeld* (1906) 169.

¹⁹² R. Fruin, *Het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574* (Martinus Nijhoff; 's-Gravenhage 1874) 81.

¹⁹³ Fruin, *Het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574*, 156.

*zijn geweest en de Opstand als geheel zou dan wellicht mislukt zijn.*¹⁹⁴ Het lot van de gehele Opstand stond dus op het spel. Leiden was immers het hart van Holland.¹⁹⁵

De nieuwe landvoogd Requesens voerde een veel succesvollere politiek dan Alva en dreigde met het nemen van Leiden Holland in tweeën te splitsen. Daarnaast zag de Opstand in de slag bij Mook (april 1574) heel somber uit. Het succesvolle ontzet van Leiden gaf daarom een positieve impuls aan de Opstand: de strijd tegen Spanje was nog niet verloren. Leiden was daarom ook psychologisch een keerpunt. Het ontzet van Leiden was van doorslaggevende betekenis. De Spaanse soldaten ontruimden hierna heel Zuid-Holland, en trokken zich terug op Utrecht en Haarlem. De Opstand was in Zuid-Holland en Zeeland en in Noord-Holland ten noorden van Haarlem en Amsterdam, nu zo goed als buiten gevaar.¹⁹⁶

De keuze voor het onderwerp en de keuze voor het werk van R. Fruin duiden op het nationale perspectief van de auteur. Het onderwerp was de kern van de nationale geschiedenis: het succesvolle ontzet van Leiden gaf een positieve impuls aan de Opstand. R. Fruin heeft met zijn werken bijgedragen aan deze nationale geschiedschrijving.

¹⁹⁴ Israel, 201.

¹⁹⁵ F. van Oostrom, *Historisch tableau: geschiedenis opnieuw verbeeld in schoolplaten en essays* (Amsterdam University Press; Amsterdam 1998) 57.

¹⁹⁶ Israel, 203.

Plaat 13 – Portretten van Willem I, Maurits en Frederik Hendrik

Samenvatting van de handleiding

Volgens de auteur van de handleiding spreekt de plaat voor zich en behoeft deze daarom geen toelichting. Het is duidelijk dat op de afbeelding de drie grote leiders van de Opstand zijn afgebeeld. Van links naar rechts zien we Maurits, Willem I en Frederik Hendrik. Opvallend is wel dat, hoewel de versie van 1888 niet veel verschilt van de versie uit 1902, de versie uit 1902 geen toelichting van de personen is toegevoegd, en in 1888 wel. In beide is ook het Wilhelmus extra opgenomen.

In de handleiding worden geen bronnen genoemd.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De afgebeelde personen Willem I, Maurits en Frederik Hendrik zijn ieder op hun eigen manier belangrijk geweest in de vaderlandse geschiedenis. Ze hebben bijgedragen aan de Opstand en de vorming van de Nederlanden.

Willem I van Oranje (1533-1584), ook wel Willem de Zwijger en Vader des Vaderlands genoemd, was stadhouder van koning Filips II van Spanje. Hij kwam tegen het gezag van Filips in opstand. Willem I wordt dan ook gezien als de initiator en opstandelingenleider van de Opstand. Zijn zoon Maurits van Oranje (1567-1625) volgde zijn vader op als stadhouder na diens dood in 1584. Daarnaast was hij kapitein-generaal van het leger van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden waarbij hij veel successen behaalde en een aantal beslissende slagen won tegen de Spanjaarden. Vervolgens volgde Frederik Hendrik (1584-1647) zijn halfbroer Maurits na zijn dood op als stadhouder en militair leider. Als opperbevelhebber (kapitein-generaal) van het leger gaf hij, evenals Maurits, voorkeur aan het belegeren van steden boven veldslagen, aangezien de Spaanse infanterie nog altijd zeer geducht was. Toch waren de Zuidelijke Nederlanden in het begin van de zeventiende eeuw sterker dan ooit. Vanwege zijn vele succesvolle belegeringen kreeg hij de bijnaam 'stedendwinger'.

Het moge duidelijk zijn dat de drie mannen een belangrijke rol hebben gespeeld in de Opstand. Ze waren de leiders van de opstandelingen en met succes wisten ze de Spanjaarden te bedwingen. Hoewel Van Oldenbarnevelt een bepalend figuur was in de Nederlandse politiek ten tijd van de Opstand, werd hij vaak in orangistische geschiedschrijving weggedrukt. Deze plaat is dus een duidelijk voorbeeld van nationalisme en orangisme.

Ook hadden de Oranjes een voorbeeld functie voor het Nederlandse volk om te strijden voor hun vaderland. Het nationalisme en orangisme stralen van deze plaat af. Dit wordt versterkt door de opname van het Wilhelmus in de handleiding. De makers vinden het de moeite waard om het lied aan te leren omdat het werd gezongen in de bange strijd tegen Spanje, wanneer ze in het leger en op de vloot ten strijde trokken of een overwinning hadden behaald. Ook wel het geuzenlied genoemd. Voornamelijk gebaseerd op Willem van Oranje en de tweestrijd in de opstand in de Nederlanden. Enerzijds probeert Willem van Oranje trouw te zijn aan de Spaanse koning, anderzijds is hij boven alles trouw aan het Nederlandse volk. Daarnaast zorgde het zingen van het Wilhelmus voor motivatie en binding onder volk. Vaderlandsliefde werd aangewakkerd. *'Niet alleen tegen de vijand gericht maar ook tegen landgenoten om moed in te spreken.'*¹⁹⁷

De opname van dit onderwerp, de portretten van de Oranjes, duidt op het orangistische en nationale perspectief van de auteur. De Oranjes worden namelijk neergezet als nationale helden. Het huis van Oranje speelde een belangrijke rol in de vorming van de Nederlandse staat.

¹⁹⁷ De Jongh, 44-45.

Plaat 14 – De Dood van Willem van Oranje (1584)

Samenvatting van de handleiding

Willem van Oranje verbleef met zijn gezin in Delft om tot rust te komen. Balthasar Gerards dwaalde bij het huis van Willem van Oranje rond. Hij was een van de vijf spionnen van Filips II die op dat ogenblik te Delft rondzwierven om de prins het leven te benemen. Wie het zou lukken om Willem van Oranje om het leven te brengen zou 25.000 gouden schilden krijgen van de koning van Spanje. Balthasar deed het niet alleen om het geld maar hij was er ook van overtuigd godgevallig werk te doen. Na het middagmaal in de eetzaal, verliet de Prins alleen de zaal op weg naar zijn bijzondere vertrekken om enkele regeringszaken te doen. Plots sprong Balthasar uit de schaduw en schoot op de Prins. De Prins werd doorboord met drie kogels, te zien op afbeelding hiernaast, en zakte uiteindelijk neer op de trappen. De moordenaar werd onmiddellijk gevangen genomen, gefolterd en op het schavot gezet.

Uitwerking van de bronnen

De handleiding van deze plaat is voor een groot deel gebaseerd op de studie *De oude verhalen van den moord van prins Willem I* van R. Fruin.¹⁹⁸ Twee citaten uit zijn werk zijn geheel overgenomen in de handleiding. Het eerste citaat schetst een beeld van de verstrengeling van de moord en religie; het tweede citaat gaat in op het karakter van Balthasar Gerards.

‘Wat een ieder op het hooren van die aanhitsing tot moord gevoelt, heeft niemand korter en puntiger uitgedrukt dan Montesquieu: ‘De adeldom toegezegd voor zulk een daad! Zulk een daad aanbevolen door een koning als een dienaar van God. Dat keert alle begrippen van eer zoowel als van godsdienst en zedelijkheid het onderste boven.’¹⁹⁹

‘Het is mij ook niet mogelijk met Bakhuizen van den Brink in te stemmen, als hij den moordenaar prijst, niet om het vasthouden aan zijn bekentenis, want juist hierin is hij te kort geschoten, maar wel om de hem tot in de laatste ure bijgebleven overtuiging, dat hij een goed werk had verricht.’ Ik stel vastheid van overtuiging zoo hoog als iemand, maar met onderscheid. De overtuiging, dat een sluipmoord een Gode welgevallige daad is, kan slechts ingang vinden in een verdorven gemoed; en hoe dieper en vaster zij wortel schiet, hoe meer dit getuigt tegen hem, die ze koestert.’²⁰⁰

De handleiding gaat in op het verschil van mening over het karakter van Balthasar Gerards. Uit het tweede citaat van Fruin blijkt dat hij het niet eens is met de overtuiging van Bakhuizen van den Brink, die de moordenaar prees om wat hij gedaan had. Fruin zag de moord op Willem van Oranje niet als een heldendaad maar als een sluipmoord die zwaar gestraft moest worden. Bekijken we het hoofdstuk ‘confessie van de moordenaar’ uit *Studiën en schetsen over vaderlandsche geschiedenis en letteren* van R.C. Bakhuizen van den Brink dan blijkt dat het karakter van Balthasar werd omschreven als ‘koelbloedig en standvastig’.²⁰¹ De moord op Willem van Oranje was volgens Bakhuizen van den Brink een heldendaad. Hij beschreef namelijk in detail de marteling en straf van Balthasar. Volgens Bakhuizen waren de martelingen een bevrediging van de martelkroon,²⁰² wat aangeeft dat hij het karakter van de misdadiger huldigde. De bron waar Bakhuizen zich op

¹⁹⁸ R. Fruin, ‘De oude verhalen van den moord van prins Willem I.’ Gepubliceerd in *De Gids*, jaargang 1884. Het artikel is gebaseerd op Oorspronkelijke Verhalen en Gelijktijdige Berichten van den Moord gepleegd aan Prins Willem van Oranje met eenige bijlagen en aantekeningen uitgegeven door J.G. Frederiks. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff, 1884.

¹⁹⁹ De Jongh, 193. Fruin, ‘De oude verhalen van den moord van prins Willem I’, 229.

²⁰⁰ Fruin, 264. De Jongh, 196.

²⁰¹ R.C. Bakhuizen van den Brink, *Studiën en schetsen over vaderlandsche geschiedenis en letteren*. Deel 2. (Frederik Muller; Amsterdam 1870) 551.

²⁰² Bakhuizen van den Brink, *Studiën en schetsen*, 577.

baseerde, was een afschrift van een afschrift van het oorspronkelijke geschrift.²⁰³ Een groot deel van het hoofdstuk van Bakhuizen gaat over de bron en voornamelijk over de authenticiteit van de gevonden bewijzen, de schuldverklaring van Balthasar Gerards. Bakhuizen van den Brink meende een goede bron in handen te hebben. De inhoud van deze bron gaf dit beeld van Balthasar.

Naast de letterlijke citaten in de handleiding, is de rest van de toelichting van de plaat ook gebaseerd op het werk van Fruin. Een aantal details die de auteurs van de handleiding hebben overgenomen van Fruin zijn bijvoorbeeld de som van 25.000 gouden schilden als beloning voor diegene die het zou lukken om Willem van Oranje van het leven te beroven. Op pagina 229 noemt Fruin ook nog allerlei andere beloningen zoals een adelstitel. Een ander voorbeeld is de motivatie van Balthasar Gerards om Willem te vermoorden. Hij deed dit in opdracht van zijn koning, zo schreef Fruin op pagina 227. Maar hij deed dit vooral omdat dit een godgevallige daad was.²⁰⁴ Ook de straf van Balthasar wordt door Fruin uitgebreid behandeld en enkele details zijn opgenomen in de handleiding zoals het verhoren, folteren en martelen, beschreven op pagina 236. Naast dat Fruin het niet eens was met Bakhuizen van den Brink over het karakter van Balthasar Gerards, had Fruin ook kritiek op de zorgvuldigheid van Bakhuizen als rijksarchivaris. Fruin meende dat Bakhuizen niet de juiste bron met de verhoren en verklaringen van Balthasar in handen had. Hij beargumenteerde op pagina 240 dat de verhoren nauwelijks zijn teruggevonden of bekendgemaakt.

Het werk van Fruin besteedt niet alleen aandacht aan de moord op Willem van Oranje maar gaat ook in op hele specifieke gevolgen zoals de rol van de katholieke kerk, de indruk die de moord heeft achtergelaten op prins Maurits en de bekentenis van Balthasar Gerards. Daarnaast worden verschillende werken over de moord op Willem besproken en beoordeeld. Fruin verwees onder andere naar de discussie die gaande was over de laatste woorden van Willem. Ook behandelde Fruin de moord op Willem van Oranje in vergelijking met andere politieke moorden, zoals op de koning van Engeland en de koning van Portugal. Al deze genoemde facetten, zijn niet van belang voor de beschrijving van de moord op prins Willem van Oranje. Dit is te gedetailleerd voor een beschrijving bij de plaat die alleen de moord op Willem van Oranje afbeeldt door Balthasar Gerards op het Prinsenhof te Delft.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De moord was zowel vanuit nationalistisch als orangistisch gezichtspunt een cruciaal moment. Opvallend is dat de handleiding veel aandacht besteedt aan Balthasar Gerards. Men zou denken dat Oranje en zijn grote verdiensten centraal zouden staan.

Willem van Oranje werd de Vader des Vaderlands genoemd, en was initiator en leider van de Opstand tegen de landsheer van de Nederlanden, Filips II. Hij speelde een belangrijke rol in de aanloop naar en in de Opstand. Wat vooral belangrijk is dat Willem van Oranje vermoord is in opdracht van Filips II. Voor Filips moet Willem een enorme bedreiging zijn geweest voor het behoud van het Spaanse rijk en het bezit van de Nederlanden. Hoewel de betekenis van zijn dood nog altijd wordt betwist door historici, kan men er in de geschiedenis niet omheen dat Willem van Oranje een belangrijke rol heeft gespeeld in het verzet tegen Filips II en de start van de Opstand. Tevens gaf de dood van Willem I ook een impuls aan de strijd tegen Spanje. Het was zijn zoon Maurits die hem opvolgde en met succes de Opstand voortzette. Tot slot was Willem van Oranje ook de grondlegger van de Nederlandse staat.

Uit de keuze van het onderwerp blijkt het nationale en orangistische perspectief van de auteur. Daarnaast is het nationale perspectief van de auteur terug te vinden in de bronnen die hij gebruikte: zowel belangrijke werken van de oranjegezinde Fruin als de staatsgezinde liberaal Bakhuizen van den Brink is gebruikt. Hoewel ze beide vanuit een ander perspectief schreven, hebben ze met hun werk bijgedragen aan de nationale geschiedenis en geschiedschrijving van Nederland.

²⁰³ Bakhuizen van den Brink, 557.

²⁰⁴ Fruin, 264.

Plaat 15 – De Slag bij Nieuwpoort

Samenvatting van de handleiding

De Slag bij Nieuwpoort in 1600; hoe een oudgediende van de slag vertelde. Het eigenlijke doel was het veroveren van Duinkerken omdat het een roofter was van kapers die de koopvaardij tot last waren. Maar voordat Duinkerken in beslag kon worden genomen, moest eerst Nieuwpoort worden veroverd. Voordat de slag behandeld wordt, wordt er een uitgebreide beschrijving van wapens en kledij gegeven. De slag begon met het omsingelen van de stad. De aartshertogen waren met een groot leger in aantocht om Nieuwpoort te ontzetten. Prins Maurits en zijn leger hadden moeite om door de moerassige landen naar Nieuwpoort te trekken. Ze waren te laat en het leger van de aartshertogen had al verlies geleden. Echter, de schepen in de haven en de mannen op het strand lagen in een gesloten linie. De strijd werd voortgezet en de Spanjaarden waren nog steeds aan de winnende hand. Maar Maurits had de krijgskunst goed onder de duim en deed met veel orde en vlugheid het leger verplaatsen. Ook had hij nog de ruiters achter de hand. In de strijd vielen veel doden en veel krijgsgevangenen werden gemaakt aan beide kanten. Maurits won. *'Ge kunt begrijpen dat Maurits eer en roem in oogstte door den slag bij Nieuwpoort. De Heeren Staten hadden echter gezien dat de stadhouder gelijk had, en de troepen stelden nog meer dan vroeger het volste vertrouwen in hun aanvoerder, den Prins.'*²⁰⁵

Uitwerking van de bronnen

De handleiding van deze plaat is voor een groot deel gebaseerd op *De Slag bij Nieuwpoort* door hoogleraar R. Fruin.²⁰⁶ Ook heeft de handleiding zich gebaseerd op het werk van G. Groen van Prinsterer, *Handboek der geschiedenis van het vaderland*²⁰⁷, en op *Opkomst en bloei der Vereenigde Nederlanden* van Simon Stijl.²⁰⁸

De handleiding begint met een kanttekening bij twee zaken. De eerste gaat erover dat men in de meeste handboeken het volgende vindt:

*“Graaf Ernst Casimir naar Leffingen gezonden, houdt aldaar met verlies van 800 doden den vijand op, en geeft aldus Maurits tijd om het leger in slagorde te stellen.” (Groen van Prinsterer) In de leesles nu wordt graaf Ernst niet de eer gegeven, van het oponthoud van den vijand, maar wordt gezegd dat zijn troepen reeds bij het zien van den vijand op de vlucht sloegen en dat Maurits alleen tijd kreeg zijn leger in slagorde te stellen doordien Albertus krijgsraad hield met zijn officiers, alvorens hij optrok tegen de Staatsche troepen. Het is op het gezag van de hoogleraar R. Fruin, dat ik mij veroorloofd heb een andere dan traditionele voorstelling te geven. Deze heeft in een critiek op de verhalen van den slag bij Nieuwpoort met de stukken de onhoudbaarheid aangetoond van de meening, dat de goede uitkomst van den slag vooral aan Ernst Casimir te danken zou zijn geweest.*²⁰⁹

De eerste zin van het citaat uit de handleiding van Groen van Prinsterer is letterlijk terug te vinden in zijn *Handboek der geschiedenis van het vaderland* op pagina 179. Het standpunt van Groen van Prinsterer komt overeen met Fruin en de handleiding. Groen van Prinsterer ging ervan uit dat het oponthoud van Graaf Ernst Casimir bij Leffingen bepalend was geweest voor de Slag bij Nieuwpoort. Het gaf Maurits namelijk tijd om zijn troepen te mobiliseren. Groen van Prinsterer schreef zelfs dat deze actie *'het Land wonderbaar gered'* had. Naast Maurits verdiende volgens hem ook Casimir de eer van het verloop van de Slag bij Nieuwpoort.

Het tweede punt van kritiek op de weergave van de Slag bij Nieuwpoort waar de auteur van de handleiding het over heeft, is terug te vinden in het werk van R. Fruin *De Slag bij Nieuwpoort*. Op pagina 67 vermeldt hij de school van Ranke, het historicisme. Rankeanen streven naar het objectiviteitsideaal, het zo echt

²⁰⁵ De Jongh, 190.

²⁰⁶ R. Fruin, *De Slag bij Nieuwpoort*. Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde. Nieuwe reeks, vijfde deel. (Martinus Nijhoff; 's-Gravenhage 1868).

²⁰⁷ G. Groen van Prinsterer, *Handboek der geschiedenis van het vaderland* (Luchtman; Leiden 1841-1846).

²⁰⁸ S. Stijl, *Opkomst en bloei der Vereenigde Nederlanden* (Petrus Conradi; Amsterdam 1774).

²⁰⁹ De Jongh, 197-198.

mogelijk weergeven van het verleden. Fruin zegt over deze geschiedschrijving dat bij gebrek aan beter, dit de geschiedschrijver niet het recht geeft om slechte bronnen te gebruiken: *'treft hij een tijdvak aan waarover geen geloofwaardige berichten en bescheiden te ontdekken zijn, dan erkent hij dit gemis volmondig, en zoekt geen mengsel van losse geruchten en blote gissingen voor geschiedenis uit te geven.'*²¹⁰ Als voorbeeld voor deze geschiedschrijving neemt hij de Slag bij Nieuwpoort.

Fruins belangrijkste punt van kritiek is de omgang met het bronnenmateriaal dat ter beschikking stond van verschillende historici die over de Slag verslag deden. Omdat de originele bronnen niet voorhanden waren, werden feiten soms zomaar aangenomen. Een origineel stuk over de Slag bij Nieuwpoort gaf nieuwe inzichten over de geschiedenis. Het bleek bijvoorbeeld dat bij de veldtocht van Vlaanderen in 1600 veel fouten waren gemaakt; zowel vriend als vijand, politieke regering en veldheren hadden zich hier schuldig aan gemaakt.²¹¹

Verder gaat de bron in op het verloop van de Slag bij Nieuwpoort. Na het bestuderen van de bron blijkt duidelijk dat de auteur van de handleiding zijn toelichting hierop gebaseerd heeft. De handleiding beschrijft net als Fruin de aanleiding tot de Slag bij Nieuwpoort. Het eigenlijke doel was het roofnest Duinkerken aanpakken, dat de admiralen en handelsvloten teisterde. Maar voordat Duinkerken bereikt kon worden, moest Nieuwpoort ingenomen worden.²¹² Vervolgens schreef Fruin over de gebrekkige bekendheid met de streek op pagina 79, de veldtocht over het strand op pagina 80, de omsingeling van de stad ook op pagina 80 en de verliezen aan Nederlandse zijde. Toch hield het voortreffelijke leger van Maurits stand. Tijdens het gevecht in de duinen was Maurits voorzichtig geweest en had hij nog niet alles op het spel gezet. Hij had nog de ruiters als reserve. Ook kwamen de matrozen opzetten van de andere kant. *'De schrik onder Spanjaarden was groot en de strijd was snel beslist. De vijand wierp de wapens weg en vluchtte. Eigenlijk werd er niets gewonnen, alleen eer. Daar deed Maurits het voor'*, zo schreef Fruin op pagina 90.

Daarnaast geeft de handleiding net als Fruin weer dat Maurits niet achter de plannen van de Staten Generaal en Van Oldenbarnevelt stond om een veldtocht te beginnen in Vlaanderen.²¹³ Maurits was erg koppig en hechtte meer aan zijn eigen inzichten zo schreef Fruin op pagina 78. Toch begon hij wel aan de tocht. Dit laat zien dat hoewel Maurits het niet eens was met de hele onderneming, hij zich aansloot bij het besluit van de Staten. Ook de roekeloosheid en het in gevaar brengen van de staat door de Staten en Van Oldenbarnevelt zoals Fruin schreef²¹⁴, is opgenomen in de handleiding. Desondanks stonden ze naast elkaar.

Over het optreden van Maurits in de strijd zei Fruin het volgende (ook letterlijk terug te vinden in de handleiding op pagina 201) *'Om dien maatregel wordt hij door alle latere geschiedschrijvers en lofredenaars hemelhoog verheven.'*²¹⁵ De maatregel verwijst naar het bevel van Maurits om de schepen uit de haven van Nieuwpoort te laten vertrekken zodat de schepen geen gevaar liepen als Nieuwpoort werd bezet en in brand werd gezet. Fruin was van mening dat dit geen heldenmoed was maar voorzichtigheid.²¹⁶ Simon Stijl zag er echter *'eene grootsche trek van heldenmoed in, die echter, indien hij door het geluk niet gekroond geworden was, den blaam van roekeloosheid niet zou ontgaan hebben.'*²¹⁷ Dit citaat komt letterlijk uit *Opkomst en bloei der Verenigde Nederlanden* door Simon Stijl. Stijl begint met prins Maurits die met zijn leger naar Vlaanderen was getrokken om de oorlog af te maken. Hij deed nauwkeurig verslag van de ontwikkelingen aan het front. Het optreden van de prins, het op tijd terugtrekken van de schepen uit de haven, noemde hij een heldenmoed. Vervolgens ging hij verder met het beschrijven van de strijd, zoals ook de handleiding doet.

Wat niet in de handleiding wordt vermeld maar wel door Fruin wordt benadrukt is dat de slag geen echte veldslag was. Het was slechts een gevecht in de duinen. En omdat het water hoog stond, dicht tegen de duinen aan, was er maar een smalle strook om te vechten.²¹⁸ Het beeld van de veldslag wordt in de handleiding dus geïdealiseerd en geromantiseerd.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Volgens Fruin is de Slag bij Nieuwpoort: *'Een der weinige veldslagen uit onze geschiedenis, die nevens de Slag bij Waterloo, in eeuwige gedachtenis bij ons volk voortleeft.'*²¹⁹ De Slag bij Nieuwpoort was een van de weinige

²¹⁰ Fruin, *De Slag bij Nieuwpoort*, 67.

²¹¹ Fruin, 72.

²¹² Idem, 76.

²¹³ Idem, 77.

²¹⁴ Idem, 91.

²¹⁵ Idem, 201.

²¹⁶ Idem, 86-87.

²¹⁷ Ibidem.

²¹⁸ Idem, 90.

²¹⁹ Idem, 68.

veldslagen in de Opstand. Hoewel de tocht naar Vlaanderen geen succes was, werd de veldslag wel gewonnen. Het eigenlijke doel, Duinkerken, werd nooit bereikt. Nieuwpoort was een overwinning zonder veel waarden.²²⁰

Wat vooral erg belangrijk is bij deze gebeurtenis, is dat het prestige van Maurits als veldheer door de slag groeide. Hij nam op de goede momenten de juiste beslissingen, zoals het terugtrekken van de schepen. Ook heeft de Slag bij Nieuwpoort Maurits in een goed licht gezet omdat hij vooraf tegen de slag was. Nu het doel niet bereikt was, kon hij wijzen op de bezwaren die hij van te voren geuit had tegen de Staten Generaal en Van Oldenbarnevelt. Met Nieuwpoort had Van Oldenbarnevelt een enorm risico genomen en had hij het voortbestaan van de Republiek op het spel gezet voor een doel dat te ver buiten bereik lag.²²¹ Bovendien kon Maurits zeggen dat hij degene was geweest die de Republiek van de ondergang had gered bij de Slag bij Nieuwpoort.

De Slag bij Nieuwpoort, onderdeel van de Opstand, is een belangrijk onderwerp binnen de nationale geschiedschrijving. De grootheid van de Republiek wordt door de auteur benadrukt. Hieruit blijkt de invloed van het nationalisme en orangisme. Ook de gebruikte bronnen van R. Fruin en G. Groen van Prinsterer door de auteur duiden op de nationale inslag van het onderwerp. Uit beide gegevens blijkt het nationale perspectief van de auteur.

²²⁰ Israel, 287.

²²¹ Idem, 285.

Plaat 16 – Een gezelschap op het Muiderslot

Samenvatting van de handleiding

Een gezelschap op het Muiderslot kwam regelmatig bijeen in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Het Muiderslot, in bezit van de Staten van Holland, werd bewoond door slotvoogd P.C. Hooft. Op het Muiderslot ontving hij gasten met gulheid en vriendelijke beleefdheid. Het was een uitgelezen gezelschap van beoefenaars en liefhebbers van dichtkunst, zang en muziek. Veel zomermiddagen werden er doorgebracht. Het middelpunt op deze afbeelding is Maria Tesselschade. Andere aanwezigen, om haar heen geschaard, waren bijvoorbeeld Huygens, Vondel, Hooft en Cats.

Uitwerking van de bronnen

De handleiding van deze plaat is gebaseerd op *De uithangteekens, in verband met geschiedenis en volksleven beschouwd* door J. van Lennep en J. ter Gouw.²²² Een tweede bron die de handleiding gebruikt is *Op een vervelende soirée* van P.A. de Génestet.²²³ Beide bronnen worden niet letterlijk geciteerd maar geven een beschrijving van het gezelschap op het Muiderslot.

Na beide bronnen bestudeerd te hebben, kom ik tot de volgende conclusie. J. van Lennep en J. ter Gouw schreven over heel uiteenlopende zaken van rijmen, dichten, gebouwen en opschriften tot werktuigen, geografie en de natuur. Een beschrijving van het Muiderslot of het gezelschap is niet in de bron terug te vinden. Bij mijn zoektocht kwam ik uit bij een ander boek van J. ter Gouw *Het slot te Muiden* uit 1862. Op het eerste gezicht een veel betere bron.

De tweede bron van De Génestet *Op een vervelende soirée* geeft iets meer weer over het gezelschap op het Muiderslot. Herkenbaar zijn de namen van de hoofdpersonen op het Muiderslot als Hooft, Tesselschade en Huygens. Deze personen worden verder niet uitgebreid beschreven. Het werk is voornamelijk een gedicht dat op speelse wijze, misschien zelfs met enige spot, de liefde van Hooft voor Tesselschade weergeeft.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Opvallend is dat deze plaat in tegenstelling tot de andere platen niet gaat over de Opstand, maar vertelt over de cultuur en kunst in het begin van de zeventiende eeuw. Naast politieke kwesties en oorlogen, staat deze tijd ook bekend als culture bloeiperiode. Een absoluut hoogtepunt van de literatuur in de Nederlandse geschiedenis. De plaat laat zien hoe de aristocratische kring, de Muiderkring, zich vermaakte op een zomermiddag op het Muiderslot met veel lekkernijen en het uitwisselen van literatuur en cultuur; de dichtkunst werd beoefend en politieke en ethische kwesties werden besproken en bediscussieerd. Maar het was meer dan alleen vermaak, het was ook het sociale en culturele leven van deze eeuwen. Een aantal belangrijke literaire figuren worden genoemd ter illustratie en misschien uit herkenbaarheid. Wat zich daar afspeelde is de grondslag geweest voor de culturen in de volgende eeuwen. De auteur verwijst naar de grootheid van de Republiek op het gebied van kunst en cultuur. Hieruit blijkt opnieuw zijn nationale perspectief.

²²² J. van Lennep en J. ter Gouw, *De uithangteekens, in verband met geschiedenis en volksleven beschouwd*. 2 delen. (Gebroeders Kraay; Amsterdam 1868). Vijfde hoofdstuk, Zichten en lusten.

²²³ P.A. de Génestet, *Op een vervelende soirée* (1849).

Plaat 17 – Maarten Hapertszoon Tromp voor den Zeeslag bij Duins (1639)

Samenvatting van de handleiding

Uit het scheepsjournaal van kapitein Zibrant Barentsz. Waterdrinker. Op last van de Heeren Staten was het schip Bommel uit Texel onder zeil gegaan in 1639, om zich te vervoegen bij de Heer Luitenant-Admiraal van Holland, Maarten Harpertsz. Tromp. De Nederlandse schepen voeren voor de kust om de scheepvaart in de gaten te houden want de Spaanse vloot Armada was in aantocht. Zij joeg op het afsluiten van de Nederlandse kust. De eerste poging van de Spanjaarden om hun schepen met Spaanse soldaten te lossen op de Nederlandse kust bij Duinkerken mislukte. Ze zagen dat de Nederlanders sterker waren dan zij en trokken zich terug. Een deel van de soldaten werd aan wal gezet door de Nederlanders, anderen werden krijgsgevangen gemaakt en leverden geld op. Opnieuw maakten de Spanjaarden jacht op de Nederlanden. De grote slag was begonnen. Op het Nederlandse schip waagde men het leven ten beste van het Vaderland. De Spanjaarden gingen richting Engeland en weken uit naar Duins, voor de Engelse kust. De Nederlanders volgden. Enige tijd later arriveerden ook de schepen van admiraal De With en de Zeeuwen. Een Engelse admiraal kwam namens Z.M. de koning van Engeland verbieden om de Spanjaarden aan te vallen. Tromp trok zich hier niets van aan want hij deed alleen wat de Prins en de Heeren Staten hem gelastten. De Nederlandse vloot viel dus aan. De Spaanse vloot werd ingesloten en verwoest. In geheel zijn van de gewelddadige Spaanse macht 40 of 41 schepen genomen, gestrand door de mist, gezonken en verbrand. De Nederlandse vloot keerde terug voor herstel.

Uitwerking van de bronnen

De ondertitel van de schoolplaat 'iets over het zeewezen in de eerste helft van der zeventiende eeuw' vertelt ons dat behalve op de zeeslag ook ingegaan wordt op het Nederlandse zeewezen. De handleiding is dan ook bewerkt naar *Het Nederlandsche zeewezen* van J.C. de Jonge.²²⁴ Daarnaast baseert de handleiding zich ook op een citaat uit Van der Capellen's gedenkschriften.²²⁵

Dat de handleiding zich heeft gebaseerd op het werk van De Jonge wordt duidelijk na zijn werk bestudeerd te hebben. Het boek is opgebouwd in drie tijdperken. Het eerste tijdperk behandelt de oorsprong van het zeewezen, het tweede tijdperk gaat in op de roemrijke opstand tegen de Spanjaarden en de grote figuren Tromp en De Ruyter, en het derde tijdperk behandelt de Eerste Engelse Oorlog. In het tweede tijdperk vinden we de gewenste informatie over de Zeeslag bij Duins vanaf pagina 267. De Jonge begint met het aanstellen van de nieuwe opperhoofden over de Hollandse zeemacht in 1637. Maarten Hapertszoon Tromp werd verheven tot Luitenant-Admiraal en Witte Corneliszoon de With tot Vice-Admiraal van Holland.

Vervolgens gaat hij in op de vergroting en verbetering van de schepen en de bewapening. Heel gedetailleerd worden de verschillende soorten schepen, de bewapeningen, de belasting van de schepen, de verschillende betekenissen van de gekleurde vlaggen en de samenstelling van de bemanning en vloot beschreven. De Jonge concludeert dat er een toename is van de Nederlandse vloot in vergelijking met de Franse, Spaanse en Engelse vloot. Voor de Opstand tegen Spanje betekende dit volgens hem dat er aanmerkelijke vorderingen waren gemaakt en de vloot zich 'in een luisterrijke toestand bevond'. Hier voegt hij aan toe dat de kunst van oorlog voeren sinds de Spaanse Opstand aanmerkelijk vooruitgegaan is.

Na deze 'materiële' beschrijving, komen de dappere mannen zoals Tromp, De Ruyter, De With, Piet Hein en Evertsen aan bod. De Jonge prees het karakter van Tromp bijvoorbeeld met de volgende woorden: dapperheid, kunde, ondervinding en beleid. Ook merkte hij op dat de daadkracht van het Nederlandse zeewezen in dit tijdperk en bepaald bij de Zeeslag voor Duins toe te schrijven zijn aan zoveel kundige en dappere bevelhebbers maar ook aan de onderbevelhebbers en het scheepsvolk.

Pas vanaf pagina 354 begint De Jonge met de weergave van de Zeeslag bij Duins. Wederom beschreef hij uitgebreid en gedetailleerd over het verloop van de zeeslag. Net als de handleiding begint hij met het naderen

²²⁴ J.C. de Jonge, *Het Nederlandsche zeewezen*. I (Tweede druk. A.C. Kruseman; Haarlem 1858).

²²⁵ R.J. van der Capellen, *Gedenkschriften van jonkheer Alexander van der Capellen* (Utrecht 1777-1778).

van de Spaanse vloot, die in het zicht komt van De With. Hierop volgt een reactie vanuit de Nederlanden om zich te mobiliseren en beschermen tegen de Spanjaarden. De positie van de Engelsen in deze strijd wordt ook door de Jonge genoemd. Zij proberen invloed uit te oefenen op de Staten-Generaal. Tromp krijgt echter bevel om de vijandelijke zeemacht te bestrijden. In het boek van De Jonge is een kaart opgenomen waarop te zien is hoe de Spaanse, Engelse en Nederlandse schepen lagen. Omdat de weersomstandigheden ongunstig waren, duurde het een aantal dagen voordat de aanval kon worden ingezet. Het doel was het vernietigen van de Spaanse zeemacht in Duins. De beslissende dag; de Spanjaarden zaten vast voor Duins en de Nederlandse vloot dwong met geschut de Spanjaarden tot overgave. Aan beide kanten werden veel verliezen geleden, maar de Nederlanders wonnen. De overwinning was groot aan Nederlandse zijde. Tromp werd in 's-Gravenhage onthaald met een zegetocht. Iedereen ging de straat op om hulde te bewijzen aan de overwinnaar der Spaanse vloot. Na Duins was de voornaamste taak van het Nederlandse zeewezen weer om de zeeroverijen en oorlogsschepen en kapers op te sporen en te bestrijden.

Tot slot gaat De Jonge in op de gevolgen van de Zeeslag bij Duins voor zowel de positie van de Republiek als machtigste zeemacht als het indammen van de Spaanse macht. Hij benadrukte voornamelijk dat de zeeslag van groot belang is geweest in de Opstand omdat deze het gezag van Nederland en de vrijheid op zee bevestigde. Daarnaast waren de koophandel, zeevaart en visserij behoed voor al de dreigende gevaren.

De beschrijving van de nieuwe aanstellingen, schepen, wapens en bemanningen komen niet naar voren in de handleiding. De handleiding heeft zich wel gebaseerd op de beschrijving van de karakters van de opperbevelhebbers en de zeeslag zelf. Toch blijven de details zoals De Jonge deze weergaf onderbelicht in de handleiding. De handleiding geeft een globale weergave van de zeeslag en noemt alleen een aantal belangrijke gebeurtenissen zoals het vastlopen van de Spanjaarden en de overwinning van de Nederlanders en de belangrijkste figuren zoals Tromp en De Ruyter. Het gaat om het verloop van de zeeslag. Op deze manier blijft het begrijpelijk.

Daarnaast baseert de handleiding zich ook op een citaat uit Van der Capellen's gedenkschriften: *'Tromp tegen Vice-Admiraal: "Ik ben gereedvaard dezen dag eer in te leggen of te sterven: wat wilt gij doen? Men heeft voor deze gedisputeerd of gij courage wilt. 't Is nu tijd te bewijzen, dat gij die hebt!" "Admiraal," zou De With geantwoord hebben, "als gij wel voorgaat, zal ik goed volgen."*²²⁶ Vervolgens gaat de handleiding in op Witte de With. De schoolplaat geeft dit moment weer waarop Tromp en Witte de With hun beroemde woorden uitspraken en daarna de Spaanse vloot te lijft gaan.

Dit citaat uit de handleiding is letterlijk, dan wel in oud Nederlands terug te vinden in Van der Capellen's Gedenkschriften op pagina 31. Na dit citaat gaat Van der Capellen in op het gevecht met de Spanjaarden. Zo noemde hij de noodzaak van de Spanjaarden om uit te wijken naar Duins en het verzamelen van de Nederlandse schepen. Er wordt maar een korte beschrijving gegeven van de zeeslag. Van der Capellen heeft meer aandacht voor alles wat om de slag heen gebeurt zoals de correspondentie tussen Tromp en de Admiraal, de Engelsen en het veilig stellen van de WIC. Dit komt niet zo uitgebreid terug in de handleiding. De handleiding baseert zich vooral op De Jonge en maakt het verhaal levendiger met dit sprekende citaat van Van der Capellen.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De Zeeslag bij Duins was een belangrijke gebeurtenis in de Opstand. Een duidelijk verschil is te zien in het zeewezen vóór en na de zeeslag. Sinds de Opstand tegen Spanje had de Nederlandse vloot opmerkelijke vorderingen gemaakt in de samenstelling van de vloot en bemanning, en de toepassing van wapens op oorlogsschepen. De gevolgen van de zeeslag waren bepalend voor het verloop van de Opstand. Nu de Nederlanden hadden gewonnen van een van de machtigste vloeten, was de Spaanse macht op zee verslagen en voorlopig verzwakt. Dit betekende dat Holland de machtigste zeemacht werd en de vrijheid op zee in de koophandel, zeevaart en visserij behield. Hadden de Spanjaarden gewonnen, dan was hun macht zowel op land als op zee versterkt. Daarnaast gaf de overwinning de opkomende Nederlandse staat nieuwe krachten en bevestigde deze het gezag van de Republiek. Bovendien kreeg Nederland als machtigste zeemogendheid gezag en eerbied en nam het aanzien toe in Europa. De nederlaag voor Duins leidde ertoe dat de Spanjaarden de onafhankelijkheid van de Nederlandse gewesten niet konden ontkennen. Een eerlijke vrede moest worden gesloten. Aan de andere kant was de overwinning ook aanleiding tot hevige twisten tussen Engeland en Nederland.

De keuze voor Maarten Hapertszoon Tromp is te verklaren uit het feit dat naast een enorme toename van de Nederlandse vloot, ook de kundigheid en dapperheid van de bevelhebbers nodig waren voor een dergelijke grote overwinning. Luitenant-Admiraal Tromp was een van deze figuren die de Zeeslag voor Duins geleid heeft.

²²⁶ De Jonge, 229-230.

Op de juiste momenten heeft hij de juiste beslissingen genomen en de overwinning voor de Republiek behaald. Ook was Tromp een voorbeeldige Nederlander: zijn moed en liefde voor het vaderland typeren het Nederlandse volkskarakter. Hieruit blijkt ook het nationale perspectief van de auteur.

Plaat 18 – De Vergaderzaal der Staten van Holland (Binnenhof)

Samenvatting van de handleiding

Als Willem II overlijdt in 1650, rijst de vraag ‘wat moet in het belang van het land gedaan worden?’ De leden van de Staten van de verschillende gewesten, afgevaardigden der Zeven Verenigde Nederlanden, kwamen op uitnodiging van de machtige Staten van Holland naar Den Haag. De Grote Vergadering werd gehouden in de Ridderzaal op het Binnenhof, te zien op de afbeelding. Voor deze gelegenheid werd de zaal mooi gemaakt en uitgedost. Drie zaken kregen de aandacht: de Unie, de Godsdienst en het krijgswezen. De Unie moest blijven zoals die gesloten werd te Utrecht in 1579 en de calvinistische godsdienst moest de heersende religie blijven. Het krijgswezen was een ander verhaal. Belangrijk was dat men de centralisatie van het krijgswezen vaststelde. Het was nu vrede maar geen lid van het Oranjehuis was bekwaam genoeg voor deze functie; er werd geen kapitein-generaal aangesteld, wel was er voor het eerst een veldmaarschalk. Twee maanden lang bleef men dag aan dag vergaderen. Uiteindelijk kreeg Holland in de meeste zaken haar zin.

In de handleiding worden geen bronnen genoemd.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De plaat geeft het bestuur in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden weer in het midden van de zeventiende eeuw, met de nadruk op het gewest Holland. Binnen enkele dagen na het overlijden van de prins stelde Holland in de Staten-Generaal voor dat de gewesten in een bijzondere ‘Grote Vergadering’ bijeen zouden komen om te bepalen hoe de Unie in deze situatie zonder precedent het beste gehandhaafd kon worden.²²⁷ Een wijziging in de machtsverhoudingen trad op aangezien de gewesten geen nieuw stadhouder benoemde, de eeuwige strijd tussen de staatsgezinde en de orangisten. Het Eerste Stadhouderloze Tijdperk (1650-1672) ging in: niet de stadhouder maar de gewesten bestuurden het land. De samenwerking tussen de gewesten wordt benadrukt. Op de vergadering werd besloten dat de calvinistische godsdienst de heersende godsdienst van Nederland was. Uit de keuze voor dit onderwerp blijkt het protestants-nationale perspectief van de auteur. Het Stadhouderloze Tijdperk sluit echter niet aan bij het orangisme.

²²⁷ Israel, 773-774.

Plaat 19 – Jan Evertsen in de Staten van Zeeland

Samenvatting van de handleiding

De Staten van Zeeland kwamen bijeen om te bespreken wat hun te doen stond nu hun luitenant admiraal, Cornelis Evertsen, in de Vierdaagse Zeeslag (1666) was gesneuveld. Op het moment van de vergadering waren de Verenigde Nederlanden nog steeds in oorlog met Engeland. Wie werd de plaatsvervanger van Evertsen? Al snel waren de Staten eruit. Er was maar een die dit aankon en dat was de broer van Evertsen, Jan Evertsen. Voordat hij gevraagd werd, had hij zich al aangemeld. Hier was veel verwondering over omdat hij zijn ambt had neergelegd. De reden dat hij terugkeerde was voor het bestwil van het Vaderland en voor zijn eer. De Staten van Zeeland herstelden Jan Evertsen in ere en zijn ambt. In de toelichting wordt een korte beschrijving van de levensloop van Jan Evertsen gegeven.

In de handleiding worden geen bronnen genoemd.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Zoals de auteur van de handleiding bij de plaat terecht opmerkt is Jan Evertsen en daarmee de plaat weinig besproken tijdens de geschiedenis les. Op de lagere school waren het vooral de zeehelden De Ruyter, Maarten en Cornelis Tromp, en Piet Hein die alle aandacht kregen. Toch hebben de auteurs en illustratoren gekozen om Jan Evertsen tot onderwerp van een plaat te kiezen. Na de bestudering van Jan Evertsen kan gezegd worden dat hij de beste vertegenwoordiger van het bekende Zeeuwse heldengeslacht der Evertsen was.

Toch blijft de keuze als onderwerp van een schoolplaat opvallend. Admiraal Jan Evertsen heeft aan een aantal belangrijke zeeslagen tijdens de Eerste en Tweede Engelse Zeeoorlog deelgenomen maar speelde daar maar een geringe rol in. Hij lag vaak overhoop met zijn collega's en zijn gedrag was onacceptabel. Het kwam zelfs voor dat hij een paar jaren achtereen niet uitgezonden werd. Bekendheid kreeg Jan Evertsen vooral toen hij terugkeerde als admiraal om zijn broer op te volgen in naam van het Vaderland. Over het algemeen had Evertsen geen bijzondere prestatie geleverd. Het onderwerp sluit aan bij het thema het Nederlandse zeezezen en volkskarakter.

Plaat 20 – De Ruyter: Dat is onze man!

Samenvatting van de handleiding

Stuurman Zeger vertelt van de Slag bij Solebay (7 juni 1672), op het schip 'de Zeven Provinciën'. Het admiraalsschip ging met de Staatse vloot de zee op om vijandelijke schepen te bedwingen. Niet iedereen was onder de indruk. De Engelse opperbevelhebber, de Hertog van York, was niet bang en zijn plan was om Holland in vuur en vlam te zetten. Vervolgens wilde hij de Staatse zeemacht bij Texel vernietigen en verbranden om tot slot de VOC-vloot, die op terugreis was, te overmeesteren. Maar wat hij niet vermoedde, was dat de Nederlandse vloot in aantocht was om hem te stoppen. Tegen het aanbreken van de dag kwam de vloot al voor de baai. De vijandelijke vloot, zowel de Franse als de Engelse, lag in drie eskaders, evenals de Nederlandse. Een hevig gevecht barstte los. De Ruyter zei tegen stuurman Zegers, "dat is onze man!" wijzend op het admiraalsschip van York. Het schip 'de Zeven Provinciën' kwam er tegenover te liggen en begon te schieten met kanonnen. Hoe het op dat moment met de rest van de vloot ging, kon De Ruyter niet zien. De zeeslag was in ieder geval gewelddadiger dan in 1666. Wat de Nederlanden nu op een ochtend deden, vond toen in vier dagen plaats. De Engelsen waren niet tegen de Nederlanders opgewassen en de Fransen hielden zich afzijdig. De Nederlanden bedwongen de zee!

Uitwerking van de bron

De handleiding heeft zich gebaseerd op *Het leven en bedrijf van de heere Michiel de Ruyter* deel 11-13 beschreven door Gerard Brandt. Dit bekende geschiedwerk is de richtlijn van de handleiding.

Uit *Het leven en bedrijf van de heere Michiel de Ruyter* van Gerard Brandt wordt niet letterlijk geciteerd. Het is wel duidelijk na bestudering van Brandts werk dat dit als richtlijn is gebruikt door de auteur van de handleiding. In detail beschreef Brandt in drie delen de Slag bij Solebay in 1672. Hij begint op pagina 668 met de aanloop van de oorlog; de Hertog van York wilde de Nederlanden aanvallen. Dit wordt in de handleiding ook benadrukt. Daarna beschreef hij hoe de Nederlandse vloot werd verenigd en gereed werd gemaakt om de kust te beschermen tegen de Engelse inval.²²⁸ Alles wordt in detail beschreven, zo ook het verloop van de oorlog. Op pagina 767 schreef Brandt het volgende: 'op dat d'Engelschen met geen scheepen en branders in 's Landts havens zouden vallen, en aldaar d'oorlogsscheepen verbranden.' Het moge duidelijk zijn dat het er heftig aan toeging tussen de Nederlandse schepen aan de ene kant en de Engelse en Franse schepen aan de andere kant. Ook de handleiding geeft een heel uitgebreide beschrijving van het verloop van de slag. Brandt eindigt zijn omschrijving van de Slag in deel dertien waarin hij afsluit met de woorden: 'hunne zee-kusten voor een aanlanding beschermden.'²²⁹ De handleiding sluit ook af met de overwinning van de Nederlanders. Overwinning was min of meer onbetwist. De kust van Holland was behouden.

Aangezien Brandt heel uitvoerig is over de Slag bij Solebay in 1672, is er geen ontkomen aan voor de auteur van de handleiding om alles over te nemen en te beschrijven. Hoewel veel details zijn weggelaten, bevat deze alle belangrijke momenten van de zeeslag en dat maakt de handleiding duidelijk.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De Zeeslag bij Solebay was de eerste zeeslag in de Derde Engels Zeeoorlog (1672-1674). Dit onderwerp is gekozen als onderwerp voor de schoolplaat omdat het een strategische en psychologische overwinning was voor de Republiek. Het jaar 1672 was namelijk het rampjaar voor de Republiek omdat ze bijna ten onder ging aan militaire ineenstorting, demoralisering, beurskrach, verlamming van de Nederlandse handel en financiën, en het ineenstorten van de kunsthandel. Bovendien mengde het gewone volk zich in de politieke en ideologische strijd.²³⁰ De bedreiging voor de welvaart, en de onafhankelijkheid en het voortbestaan van de

²²⁸ G. Brandt, *Het leven en bedrijf van de heere Michiel de Ruyter*. Deel 11-13. (1687) 702.

²²⁹ Brandt, *Het leven en bedrijf van de heere Michiel de Ruyter*, 767.

²³⁰ Israel, 877.

Republiek zelf werd pas in volle omvang duidelijk in maart 1672, een maand na Willems verheffing tot kapitein-generaal. Dit maakte een einde aan het Eerste Stadhouderloze Tijdperk.

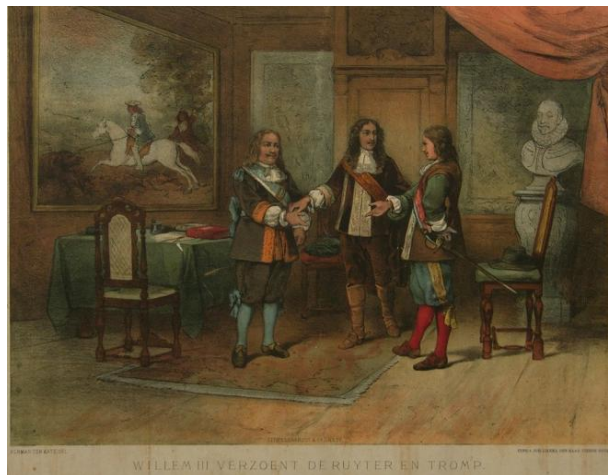
De gunstige afloop van de zeeslag was cruciaal voor de overleving van de Republiek. Het bevestigde dat de Republiek een machtige zeemogendheid was en nog meetelde op Europees niveau. Dit was het enige positieve aan het rampjaar, verder verliep deze desastreus. Aan de andere kant was het rampjaar het startschot voor verdere overwinningen. De belangrijkste hoofdfiguur in deze strijd is Michiel de Ruyter. Hij was opperbevelhebber van de Nederlandse vloot tijdens deze oorlog. Zijn beslissingen en handelen waren doorslaggevend in de oorlog.

Het rampjaar 1672 is een belangrijke gebeurtenis in de nationale geschiedenis van Nederland: ze bleek opnieuw machtiger dan haar vijanden. De grootheid van de Republiek wordt benadrukt door de auteur. Hieruit blijkt zijn nationale perspectief. Daarnaast leidde het rampjaar tot het einde van het Eerste Stadhouderloze Tijdperk en de benoeming van Willem III tot stadhouder. Dit getuigt van een orangistisch perspectief van de auteur.

Plaat 21 – Willem III verzoent De Ruyter en Tromp

Samenvatting van de handleiding

Het is het jaar 1672. Michiel de Ruyter keerde terug van een van zijn tochten. Dit keer was er veel gebeurd toen hij weg was. Jan en Cornelis de Witt waren door het Prinsgezinde volk vermoord. Velen van zijn persoonlijke vrienden waren na de verheffing van Willem III tot Stadhouder uit hun betrekkingen ontslagen. Ook De Ruyter was bedreigd met plundering van zijn huis. Thuisgekomen, had De Ruyter een gesprek met zijn vrouw en dochter. Hieruit blijkt dat De Ruyter bang was dat hij nooit meer opgeroepen zou worden om naar zee te gaan. Met het aantreden van een nieuw bestuur in de Nederlanden, kwamen er namelijk ook nieuwe wetten. Zijn vrouw en dochter zagen het minder somber in. Toch dacht De Ruyter dat het bestuur liever een man aan het stuur zag staan die voorstander was van het Huis, bijvoorbeeld Cornelis Tromp die zes jaar geleden was opgestapt.

Op naar Bodengraven voor een ontmoeting met Willem III. Hij was blij De Ruyter te ontvangen. Willem III: *'het is nu meer dan ooit tijd, dat eendracht en samenwerking van alle bekwame en vaderlandslievende mannen onmisbaar zijn. Behoeft aan dienaars en vrienden!'*²³¹ Samen praatten ze over wat er te doen stond in het Vaderland, hoe het stond met de vloot, en wie de vervanger moest worden van een gesneuvelde vlootvoogd. Tromp werd genoemd. De Ruyter besloot dat hij zijn ontslag moest indienen, omdat Tromp hem zou vervangen. Willem III wilde hier niets van weten en vond dit een belachelijk voorstel. Hij wilde graag beiden op de vloot zien. Maar voordat dit kon gebeuren, moesten ze zich met elkaar verzoenen, want in het verleden was er nog al wat gebeurd tussen de twee. Willem III zorgde dat de verzoening werd geregeld. Drie dagen later werd De Ruyter opgeroepen om de zee op te gaan want de Engelse vloot was weer uitgevaren. Samen met Tromp ging hij op tocht.

Uitwerking van de bronnen

De schoolplaat en handleiding van 'Willem III verzoent De Ruyter en Tromp' is gebaseerd op *Het Rijksmuseum te Amsterdam* van E.J. Potgieter.²³² De toelichting heeft een letterlijk citaat overgenomen:

*'Ik keer er toe weêr, in het gewagen van de onpartijdigheid, waartoe Willem zich had weten te verheffen, om twee mannen voor de vloot te behouden, tot zijne komst aan het bestuur, door een' onzaligen twist verdeeld: een prinsgezinde, die zich gekrenkt achtte, maar wien hij, ondanks vernieuwde benoeming, van vroeger ongelijk te overtuigen zocht; een staatsgezinde... wat zeg ik? Cornelis Tromp mogt eene partij aankleven, de Ruyter was voor partijchap te groot, - het vaderland ging hem bovenal.'*²³³

Daarnaast is de plaat ook bewerkt naar Van Lenneps werk *Twee admiralen*.²³⁴ Uit de toelichting blijkt dat het gesprek tussen De Ruyter, zijn vrouw en dochter is overgenomen. Ook de verschillende oorzaken, zoals de uiteenlopende karakters, voor de verwijdering tussen de beide Vlootvoogden is gebaseerd op Van Lennep.

Potgieter beschreef hoe Willem III dacht over de verzoening tussen Tromp en De Ruyter.²³⁵ Het was in het belang van het vaderland. Hij gaf dan ook een gedetailleerde beschrijving van de vereniging die Willem III zocht voor Tromp en De Ruyter.²³⁶ Potgieter vertelde niet alleen over de verzoening tussen beide vlootvoogden, maar ging ook in op de samenwerking tijdens de zeeslagen van 1673. Hij beschreef hoe De Ruyter Tromp te hulp kwam.²³⁷

²³¹ De Jongh, 266.

²³² E.J. Potgieter, *Het Rijksmuseum te Amsterdam*. Tweede deel. (H.D. Tjeenk Willink; Haarlem 1844).

²³³ Potgieter, *Het Rijksmuseum te Amsterdam*, 189.

²³⁴ Van Lennep, *Twee admiralen*. Volgens S.H. Levie et al., *Het vaderlandsch gevoel. Vergeten negentiende-eeuwse schilderijen over onze geschiedenis*. (Rijksmuseum, Amsterdam 1978).

²³⁵ Potgieter, 189.

²³⁶ Idem, 191.

²³⁷ Idem, 194.

Ook Van Lennep beschreef de verzoening tussen beide heren op pagina 174. Willem III bezegelde de verzoening met het verzoeningsgebaar, de opgeheven handen van Tromp en De Ruyter. Net als Van Lennep gebruikt de handleiding het gesprek tussen De Ruyter, zijn vrouw en dochter ter inleiding. Op deze manier wordt duidelijk hoe De Ruyter over de situatie dacht en wat de achtergrond was van de verzoening. Waar Van Lennep zich vooral op richtte en wat de handleiding overgenomen heeft, is een beschrijving van de verschillende karakters van Tromp en De Ruyter. Tromp was hooghartig, heftig en opvliegend, en De Ruyter was daarentegen nederig, zachtaardig en bezat de nodige zelfbeheersing.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

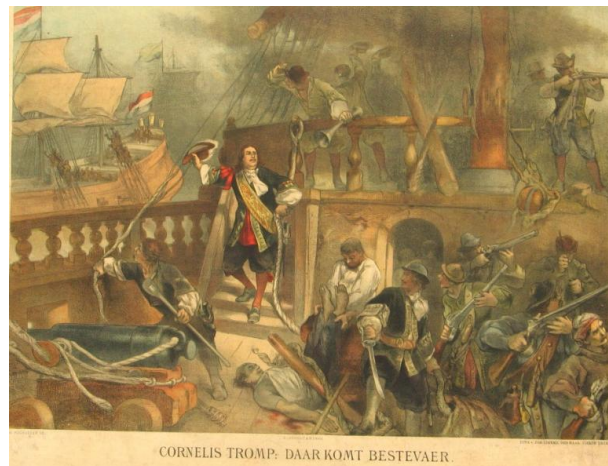
De auteur van de handleiding geeft een mooie beschrijving waarom juist dit onderwerp en deze personen gekozen zijn voor de schoolplaat: *'Moge het Nederland nimmer aan groote mannen ontbreken, die over persoonlijke onaangenaamheden weten heen te stappen, wanneer groote zaken tot eendachtig handelen nopen!*²³⁸ De twee beste en belangrijkste mannen in het Nederlandse zeewezen werden verenigd en leidden de Nederlandse vloot. Dit kan gezien worden als een hoogtepunt in de geschiedenis van het Nederlandse zeewezen. Daarnaast zijn De Ruyter en Tromp helden, voorbeelden voor het volk, die zich geven voor het vaderland. Ook Willem III zet hier zijn reputatie neer: hij doet alles wat nodig is om zijn vaderland te redden. Het nationalisme en orangisme druipen eraf. Hieruit blijkt het nationale en orangistische perspectief van de auteur. In werkelijkheid was het aanzienlijk minder mooi.

²³⁸ J.C. Sander en J. Wijma. *Uit onze Geschiedenis. Schetsen ten gebruike bij de historische schoolplaten*. Eerste serie, Tweede druk. (Joh. Ykema; 1888) 111.

Plaat 22 – Cornelis Tromp: Daar komt Bestevaer

Samenvatting van de handleiding

1673: 'De Zeven Provinciën' lag met verscheidene andere oorlogsschepen voor anker bij Schooneveld. De Ruyter en Tromp lagen samen voor de kust. De heren Lodestein en De Wildt, leden van de regering, kwamen mede namens zijne hoogheid de Prins met De Ruyter en zijn opperofficieren beraadslagen over hetgeen te doen stond om te beletten dat een Engels-Franse vloot een landing zou uitvoeren op een Zeeuwse kust. De Nederlandse krijgsraad kwam bijeen om het voorstel van de Prins te bespreken. Er werd besloten te blijven liggen totdat de vijand opdaagde om een landing te beproeven en hem dan eerst met de uiterste kracht aan te grijpen want de eigen vloot was in vergelijking met de vijand slechts klein en zwak.

Toen kwam het bericht dat de Frans-Engelse vloot was uitgevaren vanuit Calais richting de Noordzee. De Nederlandse vloot maakte zich gereed. Na de krijgsraad kwamen de Engelse en Franse schepen af op de Nederlanders. Ze overtroffen in grootte en getal de Staatse schepen. Toch heerste onder de manschappen een positieve sfeer. De schepen naderden steeds dichterbij elkaar. Ze raakten slaags en de kogels vlogen heen en weer. Onder bevel van De Ruyter werd een deel van de Engelse schepen afgesneden van de hoofdmacht. Ze waren door de vijand heen. Echter, Tromp was nergens te bekennen met zijn eskader. De Ruyter maakte zich zorgen en ging opzoek. Hij vond de vloot van Tromp tussen twee vijandelijke eskaders. Inmiddels waren de mannen van Tromp moedeloos geworden omdat tegen zo'n overmacht niet te vechten viel. Gelukkig was de hulp nabij. 'De Zeven Provinciën' boorde dwars door de vijand heen om hulp te bieden. De matrozen op 'De Gouden Leeuw' juichten: 'Hoezee! Hoezee, voor Bestevaer!' Hoewel met het schip van Tromp niet meer te varen viel, kwam hij wel weg. Met de redding van De Ruyter kwamen de Nederlanders er nog redelijk van af. Geen Brit of Fransman waagde het meer de slagorde van de Nederlanders te breken. En wie er gewonnen had? Zowel prins Robert van Engeland als De Ruyter was overtuigd van hun overwinning.

Uitwerking van de bronnen

In de handleiding wordt slechts een korte toelichting op het zeegevecht gegeven omdat er al bij de voorgaande platen veel aandacht aan was besteed. De leesles is geheel bewerkt naar het verhaal, de brieven en verdere stukken in *Leven en bedrijf van de heere Michiel de Ruyter* (deel 14) van Gerard Brandt²³⁹ en *Leven en bedrijf van den vermaarden zeeheld Cornelis Tromp*.²⁴⁰ De handleiding citeert een deel uit het Journaal van Tromp, maar dit is niet terug te vinden in beide werken. Ook is er in de handleiding op pagina's 273-274 een van de brieven opgenomen:

[22 mei 1673]

Edele, Gestrenge, vroomde, lieve bezondere,

Wy, hadden gewenscht dat de zaaken van 't Landt ons hadden gelaaten de faculteit om ons naa 's Landts vloot te vervoegen, en 't vernoegen te hebben van daar by een te zien zoo veel eerlyke Patriotten, die cordatelyk de handt aan 't werk slaan, om 't Vaderlandt tegens vyandtlyk geweldt te helpen dekken. De aanzienlyke zeemaght, welke ten dien einde by een werdt gebraght, is een van de noodige en considerabele middelen die tot behoudenisse van den Staat aangewent werden, en is dienvolgende te hoopen, dat die aanmerkinge nieuwe vigeur zal geeven aan de couragie van die geenen, die de eer hebben van dat ze aan haar werdt toevertrouwt. De oogden en de harten van alle de ingezetenen van 't Landt, jaa van de Christene werelt, zyn daar henen gewent, en observeren met groote reflexie 't geen met de zelve voorzigtlyk en kloekmoedighlyk, of anders, zal werden ondernoomen en uitgevoerd: Ende waare het over zulks van de uiterste infamie dat iemant aan zynen plicht zoude ontbreeken op zoo een doorluchtigh toneel. Wy verwachten zulks niet, maar in tegendeel, dat door het voorzigtigh en kloek beleit van U E. en van de geene die by hem zyn, in deeze gevaarlyke conjuncture, een nieuwe luister aan de eer, by onze natie ter zee bevochten, onder Godts zeegen, zal werden toegebraght, en dat

²³⁹ Brandt, *Leven en bedrijf van den heere Michiel de Ruyter*.

²⁴⁰ *Leven en bedrijf van den vermaarden zeeheld Cornelis Tromp*.

zy oorzaak zullen hebben om haar te verblyden, en wy met haar van gezegende instrumenten te zyn geweest tot het bewerken van een goede uitkomst in onze goede zaake. Wy zullen betrachten dat de geene die haar loffelyk zullen hebben gequeten dankelyk beloont en gevordert werden, en dat geene extraordinaire goede actien blyven zonder extraordinaire vergeldinge. U E. gelieve alle die onder de vlagge zyn, van de meeste tot de minste, des te verzeekeren, en te gelyk een ieder in te scherpen, dat geen hoope van ongestraftheit overigh zal zyn aan die geene die buiten verwachtinge haar aan eenige wandevoiren zouden moogen schuldigh maaken: weezende de serieuze intentie van de Heeren Staaten, en de myne, dat tegens zoodaanige de verdiende straffe, volgens de rigeur van den Artykelbrief, en andere ordres van 't Landt, zonder eenige de minste conniventie, exactelyk en promptelyk werde geëxecuteert. Zoo dat aan den geene die zich lafhertigh, en anders als een braaf soldaat en zeeman, voor den vyandt zal draagen, niets zoo gevaarlyk zal zyn als de havenen van den Staat, daar hy niet zal kunnen ontgaan, noch de straffe handt van de Justitie, nochte de vloek en de haat van zyn medeburgers, die op hem zal vallen en blyven. Wy belooven ons dat niemant en zal willen vallen in zoodaanigh een verderf, maar dat een ieder met loffelyken yver en gemoedt in deeze importante tyden zich extraordinaris zal evertueren, en dat Godt uit den Hemel 't zelve zal zeegenen, ten beste van 't Vaderlandt, en tot onsterffelyke eere aan de geene die 't zelve trouwhartighlyk gedient zullen hebben. Ik bidde Godt U E. en alle die by hem zyn, te houden in zyn heilige protectie. In 's Gravenhage, den 22 May 1673.

U E. goetwillige vriendt,
G. H. PRINCE d'ORANGE.²⁴¹

In zowel het werk *Leven en bedrijf van de heere Michiel de Ruyter* (deel 14) van Gerard Brandt als in *Leven en bedrijf van den vermaarden zeeheld Cornelis Tromp* is de brief van de Prins van Oranje aan De Ruyter terug te vinden. In de brief moedigde de Prins De Ruyter en zijn bevelhebbers en kapiteins aan om aan hun plicht aan het land te voldoen. Zowel in Brandt als in *Leven en bedrijf van den vermaarden zeeheld Cornelis Tromp* als in de handleiding wordt dit benadrukt. Ook het antwoord van De Ruyter dat hij een belofte deed zich te houden aan de wensen van de Prins komt overeen.

Wat in de handleiding wordt beschreven komt overeen met het verhaal van Brandt. Wederom, net als bij plaat 20, neemt de handleiding niet alle details over maar houdt ze zich aan de chronologie en belangrijkste details. Zo blijft de omschrijving bij de plaat duidelijk.

Ook in *Leven en bedrijf van den vermaarden zeeheld Cornelis Tromp* beschreef een onbekende auteur chronologisch de Zeeslag bij Schooneveld in 1673. Wat zowel in de handleiding als in Brandt omschreven is over het bijeenkomen van de krijgsraad, het in zicht komen en de nadering van de vijandelijke vloot, de ongelijkheid in getal en grootte van de schepen, komt ook allemaal voor in dit werk. Wederom wordt veel aandacht besteed aan de details. De nadruk lag meer op Tromp dan op De Ruyter, maar opvallend is dat de beide bronnen veel overeenkomsten vertonen. Een groot deel van wat er in Brandt beschreven wordt, wordt ook beschreven in *Leven en bedrijf van den vermaarden zeeheld Cornelis Tromp* en andersom. Bijvoorbeeld de briefwisseling tussen De Ruyter en Prins van Oranje is hetzelfde. De bronnen komen overeen overeenkomt met wat er in de handleiding staat.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Na de verzoening van De Ruyter en Tromp eind 1672 door Willem III, was dit de eerste belangrijke zeeslag waarin zij samen optraden tegen de vijandelijke vloten. Daarnaast is deze zeeslag ook van groot belang geweest voor het Nederlandse zeewezen. Wederom kan bij deze plaat (net als bij plaat 20) aangevoerd worden dat Nederland in 1672 en 1673 bijna ten onder ging, het rampjaar 1672. Dankzij de overwinningen aan Nederlandse zijde gedurende de Derde Engels Zeeoorlog werd Engeland uit de strijd geworpen zodat de Republiek zich kon concentreren op Frankrijk, de belangrijkste dreiging op het vasteland. De overwinning was cruciaal voor de overleving van de Republiek. Het bevestigde opnieuw dat de strijd niet verloren was en dat de Republiek meetelde op Europees niveau. Met name De Ruyters defensieve campagne van dat jaar was wellicht zijn grootste prestatie. Onder zijn leiding bereikte de Nederlandse vloot haar hoogtepunt als effectieve strijdmacht.²⁴² De overwinning behoedde de Republiek voor een Engels-Franse invasie.

Het onderwerp van de plaat sluit duidelijk aan bij de thema's: de fixatie op het Nederlandse zeewezen, het nationalisme en het Nederlandse volkskarakter. Het jaar 1672 was een keerpunt in de Nederlandse geschiedenis. De grootheid van de Republiek wordt opnieuw benadrukt door de auteur. Hieruit blijkt zijn nationale perspectief.

²⁴¹ Brandt, 792-793. *Leven en bedrijf van den vermaarden zeeheld Cornelis Tromp*, 423-424.

²⁴² Israel, 895.

Plaat 23 – De Intocht van Willem IV te Amsterdam

Samenvatting van de handleiding

1747: Amsterdam viert feest! De nieuw verkozen Stadhouder en Kapitein-Generaal-Admiraal der Zeven Verenigde Provinciën, Z. H. Willem Karel Hendrik Friso, deed Amsterdam aan op zijn reis van Leeuwarden naar Den Haag. Groot was de vreugde bij het vernemen dat Z. H. kwam. Allen gingen aan het werk om hem waardig te ontvangen. Straten, grachten en pleinen werden versierd met groen, bloemen en vlaggen. Er werd gezongen en mensen verzamelden zich op straat; Z. H. was in aantocht. De vaartuigen op het IJ begroetten de Prins met schoten. De Prins, zijn gemalin en dochtertje zetten voet aan wal. Het gejuich op de kade werd steeds groter. Het prinselijk paar werd ontvangen door de vier burgemeesters die een deftige toespraak hielden. Hierop antwoordde de Prins dat hij al zijn kracht aan zijn taak zou besteden voor het welzijn van land en volk. Daarna stapten de Prins en Prinses in de rijtuigen en reden door de feestelijke straten. De mensen zongen en juichten. Ze wilden de prins zien. Zo deed de nieuw verkozen Stadhouder Willem IV zijn intocht in Amsterdam.

In de handleiding worden geen bronnen genoemd.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Nadat Willem III was overleden, trad het Tweede Stadhouderloze Tijdperk (1702-1747) aan. Opnieuw benoemde de gewesten geen nieuwe stadhouder, maar kregen de regenten de macht in handen. De regenten kwamen in het midden van de jaren twintig onder druk te staan door het herlevende orangisme, toenemende internationale spanning (Spaanse en Oostenrijkse successieoorlog) en het voortschrijdende verval van het Nederlandse overzeese handelstelsel.²⁴³ Toch wilden de Staten-Generaal en de regenten het land hoe dan ook verdedigen en werd het leger uitgebreid. Het volk raakte in beroering en kwam in opstand. De toestand verergerde toen in 1747 een klein Frans leger de zuidelijke Nederlanden binnentrok. Hoewel het slechts een waarschuwing was voor de Staten-Generaal, had het een groot effect op de Nederlandse binnenlandse politiek. Het leidde tot oproeren en onrust. Het orangisme stak op! De regenten konden niet anders dan toegeven aan de enorme volksbeweging, wat het herstel betekende van het stadhouderschap. Willem IV werd de eerste stadhouder van alle provincies van de Unie. Het volk steunde de stadhouder en kreeg meer macht.²⁴⁴

Op 11 mei 1747 deed de prins zijn intrede in Amsterdam. De prins werd als eerste tot erfstadhouder benoemd, wat betekende dat het stadhouderschap zowel in mannelijk als vrouwelijke lijn werd geregeld. Zo kwam een einde aan het Tweede Stadhouderloze Tijdperk en kwamen de Oranjes opnieuw aan de macht. 1747 was dus een revolutionair jaar voor de Republiek. Zoals Israel beschrijft: *'De Nederlandse Republiek zou het enige Europese land worden dat in het midden van de achttiende eeuw verstrekkende revolutie onderging.'*²⁴⁵

Het stadhouderschap is een belangrijk onderwerp in de nationale en orangistische geschiedenis. Bij wet werd vastgelegd dat de koning voortaan aan het hoofd van de staat stond en de positie werd ook erfelijk. Uit het onderwerp blijkt het nationale en orangistische perspectief van de auteur.

²⁴³ Israel, 1092.

²⁴⁴ Idem, 1175.

²⁴⁵ Idem, 1100.

Lijst met schoolplaten²⁴⁶:

1. Hunebedbouwers. (vanaf ca.1960)
2. De Romeinen in ons land (Een nederzetting bij een vesting). (1911-1945). Vervangen door: Romeinse legerplaats aan de Rijnmond. (Valkenburg) (vanaf ca. 1950-1953)
3. Eerste Christen-prediking in ons land. (1911-1915)
4. Willibrord, de Apostel der Friezen. (vanaf ca. 1955)
5. Ludger predikt in de Groninger Gouwen, 785. (1915-1955)
6. Aan het hof van Karel den Grooten. (1911-1942) Vervangen door: Aan het hof van Karel de Grote. (versie Jetses) (vanaf ca. 1942)
7. Karel de Grote te Aken, 808. Uitzending van koningsboden. (vanaf ca. 1962)
8. De Noormannen voor Dorestad. (vanaf ca. 1928)
9. Ter Kruisvaart. (1911-1950). Vervangen door: De kruisvaarders voor Jeruzalem, 1099. (vanaf ca. 1950-1953)
10. In een middeleeuwsch klooster. (vanaf ca. 1911)
11. Een stad in de Middeleeuwen. (vanaf ca. 1926)
12. Floris V door de edelen omgebracht. (1911-1926) Vervangen door: Floris V door de edelen gevangen genomen. (1928-1960)
13. Toernooi te Haarlem, 1305. (vanaf ca. 1960)
14. Belegering van een kasteel. (Het huis te voorst, 1362). (1911-1955)
15. Sprooksprekers in de Ridderzaal, 1394. (vanaf ca. 1968)
16. Jacoba van Beieren vóór Gorinchem, 1 december 1417. (vanaf ca. 1958)
17. De Hanzestad Kampen, 1441. (vanaf ca. 1962)
18. Brabants dorp in de vijftiende eeuw. (vanaf ca. 1963)
19. Columbus neemt Guanahani in bezit, 12 oktober 1492. (vanaf ca. 1971)
20. *Een gildeopectocht in Antwerpen, 1520. (vanaf ca. 1965-1967)*
21. *Luther op den Rijksdag te Worms 1521. (vanaf ca. 1911)*
22. *Karel V doet afstand van de regering. (vanaf ca. 1928)*
23. *Willem van Oranje in de raad van State, 31 december 1564. (vanaf ca. 1950-1953)*
24. *Een hagepreek buiten Utrecht, Augustus 1566. (1911-1948)*
25. *Een Hagepreek bij de Hoornbrug bij Rijswijk, Augustus 1566. (vanaf ca. 1945-1950)*
26. *De prins trekt over de Maas, 1568. (vanaf ca. 1911) Vervangen door: De prins trekt over de Maas, 1568. (1928-1955)*
27. *In de drukkerij van Plantijn, Antwerpen, 1570. (vanaf ca. 1965-1967)*
28. *De troepen van Bossu dringen Rotterdam binnen, 9 april 1572. (1911-1928)*
29. *Leidens ontzet 3 oktober 1574. (vanaf ca. 1945-1950)*
30. *“Behouden Huys” op Nova Zembla. (vanaf ca. 1950-1953)*
31. *Op de reede van Bantam, 1598. (1911-1948)*
32. *De slag bij Nieuwpoort. (vanaf ca. 1950-1953)*
33. *Een vergadering van de nationale synode te Dordrecht, 1619. (1911-1950)*
34. *’s-Hertogenbosch door Frederik Hendrik belegerd, 1629. (1911-1948) Vervangen door: Frederik Hendrik voor ’s-Hertogenbosch, 1629. (vanaf ca. 1950-1953)*
35. *Ter Walvischvaart. (1911-1950)*

²⁴⁶ Alleen de schuin gedrukte titels betreffende op de vroegmoderne tijd zijn uitgewerkt. Tussen haakjes wordt de periode van uitgave van de plaat weergegeven.

36. *De grote vergadering, 1651. In 1950 verandert de titel in De grote vergadering te 's-Gravenhage, 1651. (vanaf va 1945-1950)*
37. *Binnenkomende vloot vóór Amsterdam +/- 1665. (vanaf ca. 1960)*
38. *Een zomermiddag met de Muiderkring. (vanaf ca. 1928)*
39. *Rembrandt in zijn 'schildercaemer' 1665. (vanaf ca. 1964)*
40. *Op den Dam, omstreeks 1665. (1911-1948) Vervangen door: De Dam te Amsterdam, 1666. (vanaf ca. 1950-1953)*
41. *Krijgsraad voor den vierdaagschen zeeslag 1666. (vanaf ca. 1911)*
42. *Tocht naar Chattam, 1667. (1911-1950).*
43. *Het Haagsche voorhout in de 17^e eeuw. (1911-1945)*
44. *Aan de Hollandse waterlinie, 1672. (vanaf ca. 1911)*
45. *Landing van Prins Willem III bij Brixham, 1688. (vanaf ca. 1950-1953)*
46. *Czaar Peter de Groote bezoekt een buitenplaats aan de Vecht, 1717 (Gezicht op het huis en de rivier). (1926-1955). Czaar Peter de Groote bezoekt een buitenplaats aan de Vecht, 1717 (Gezicht op de tuin en de waterwerken). (1926-1955).*
47. *Een buitenplaats aan de Vecht +/- 1740. (vanaf ca. 1958)*
48. *De aanhouding aan de Goejanverwellesluis, 1787. (1911-1945)*
49. *De Fransen onder Pichegru trekken de bevroren rivier over, 1795. In 1950 verandert de titel in: Franse troepen trekken over de Lek, 15 januari 1795. (vanaf ca. 1945-1950)*
50. *Hollandsche infanterie bij de bruggen over de Berezina, 1812. (vanaf ca. 1911)*
51. *Intocht van Willem I te Den Haag, 1813 (titel in voorbereiding volgens catalogus). In werkelijkheid is de schoolplaat uitgegeven onder de naam Aankomst van Willem I te Scheveningen, 1813. Deze titel wordt in 1955 genoemd. (vanaf ca. 1954)*
52. *Brand van Moskou, 1812. (vanaf ca. 1964)*
53. *De prins van Oranje aan het hoofd van de Nationale Militie bij Quatre-Bras, 16 juni 1815. (1911-1945)*
54. *Stadsleven tegen het midden der 19^e eeuw. (vanaf ca. 1929)*
55. *De verovering van Tjakranegara op Lombok, 1894. (1911-1928)*
56. *Voor honderd jaar. Tussen 1964 en 1967 veranderde de titel in Uit de tijd van trekschuit en diligence. (1926-uitgegeven tot aan het einde van de serie)*
57. *Naar het concentratiekamp, januari 1945. (vanaf ca. 1970)*

Plaat 20 – Een gildeoptocht in Antwerpen, 1520

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Een gildeoptocht in Antwerpen, 1520.

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman (tekst van D. Wijbenga).

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen 1967.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1965-1967 tot het einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

De plaat geeft de optocht van de gilden die op 16 augustus 1520 door de straten van Antwerpen ging, en de processie opende waarin naar R. K. opvatting 'Onze Lieve Vrouwe haar jaarlijkse intocht doet als Koningin' weer. Voorop ging de lekenbevolking, gegroepeerd volgens het ambacht. De trommelaars waren meestal gildeknechts, aan het ambacht als bode verbonden. Zij droegen als bandelier een aantal gedreven zilveren platen met de kenmerken of wapens van de overlieden. De overman die vooraf ging, is deken, de woordvoerder van het gilde. Hij droeg de ambtsketen met het gildeteken, waaraan schildjes hingen. Achter de pijpers werd het 'teken', het embleem of zinnebeeld gedragen. Achter het gildeteken kwamen twee zeelieden uit, die op een stangentafeltje een zilveren beeld van apostel Petrus droegen. Dan volgde het schip. Het schip was op een wagen gemonteerd. Zeelieden stuwden aan lange bommen, die op de wagen zijn aangebracht, het gevaarte voort. Ook de grote Duitse kunstenaar Albrecht Dürer was aanwezig, om hem heen is een grote groep geschaard. Als beroemd en geëerd man werd hij door de Vlaamse St.-Lucasbroeders ontvangen. Alle personen worden gedetailleerd beschreven, zoals hun positie, functie, en kledij. In de handleiding zijn naast de plaat ook nog een aantal andere afbeelden opgenomen, bijvoorbeeld een leerbrief uit de achttiende eeuw, een meesterproef voor het metselaarsgilde te Amsterdam (zeventiende eeuw) en een geldkist van het bakkersgilden te Groningen.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van de tekst van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende bronnen. Wetenschappelijke studies en leesverhalen komen voor in de bronnenlijst. Het bronnenmateriaal bestaat uit verschillende onderwerpen, jaar van uitgave, en nationaliteiten. Er worden zowel primaire als secundaire bronnen gebruikt ter ondersteuning van de inhoud. De diversiteit aan bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

G. Brandt, *Historie der Reformatie I* (Amsterdam 1671).

A.J.M. Brouwer Ancher, *De Gilden* (1895).

Dr. D.P.R.A. Bouvy, *Middeleeuwse beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden*.

J.H. Derkinderen-Besier, *Mode-metamorphosen. De kledij onzer voorouders in de zestiende eeuw*.

Albrecht Dürer, *Tagebuch der Niederländischen Reise*.

I.H. van Eeghen, *De gilden* (1965).

Max J. Friedländer, *From Van Eyck to Bruegel*.

Ernst Heidrich, *Altniederländische Malerei*.

Friedrich Hottenroth, *Trachten der Völker*.

Th. Keulemans, *Het gildenwezen* (1947).
 S. Muller Fzn., 'Het regeringstoezicht op handel en nijverheid. De gilden.' In: *Schetsen uit de Middeleeuwen* (1900).
 Fl. Prins, De Antwerpse ommeganck op de vooravond van de beeldstormerij. *Mededelingen van de Vlaamse Academie voor Wetenschap, Letteren en Schoone Kunsten van België*.
 Gerard Taylor, *Silver* (Pelican books).
 E.M.A. Timmer, *Knechtslieden en knechtsbossen in Nederland* (1913).
 Prof. Dr. J.J.M. Timmers, *Houden beelden*.
 Tractaat...getrokken uyt de privilegiën, costuymen en geschreven regten bij den secretaris De Moy. In: *Blazoën der gilden en ambachten van Antwerpen* door F. Génard (1854).
 Prof. Dr. F.W.S. van Thienen, *Acht eeuwen Westeuropees costuum*, Phoenix pockets.
 Medegedeeld door A. J. M. Brouwer Ancher, *De gilden*, en J. ter Gouw, *De gilden*.
 J. Veth und A. Muller Fzn., *Albrecht Dürer's Niederländische Reise*.
 Anton van de Velde in: *Vlaamse steden (De schoonheid van ons land)*
 Wilhelm Waetzoldt, *Albrecht Dürer*. Grosse illustrierte Phaidon Ausgabe, blz. 39.
 C. Wiskerke, *De afschaffing der gilden* (1938).
 Een talrijke reeks van schilderijen in Antwerpen, Amsterdam en 's-Gravenhage en nog veel uitgebreider getal van gravuren uit die tijd.
 Eigen aantekeningen en schetsen op tal van tentoonstellingen in Antwerpen en Rotterdam. In het bijzonder op de tentoonstelling van het werk van Jan Gossaert van Mabuse.
Ommegangen en blijde inkomsten te Antwerpen, door F. Smekens, conservator van de Oudheidkundige Musea (1957).
 Sailing ships in the Science Museum, London.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Een Gildeoptocht door Antwerpen is door de auteurs als onderwerp van deze plaat gekozen omdat de plaat de aandacht richt op de betekenis van de nijverheid voor de middeleeuwse steden en wel in het bijzonder op haar typische organisatievorm: de gilden. Tegelijk geeft ze een duidelijk stadsbeeld uit het begin van de zestiende eeuw, waarbij de nadruk vooral ligt op de huizenbouw en de kleding. De stad Antwerpen is gekozen omdat het gildewezen zich hier eerder en machtiger ontwikkelde dan elders in de Nederlanden. Daarnaast is de ontwikkeling van de gilden nauw verbonden met die van de steden. De handleiding richt zich vooral op het geven van een overzicht van het ontstaan en de inrichting der gilden en hun betekenis voor het leven in die tijd.²⁴⁷

Opvallend is dat de handleiding veel informatie geeft over het onderwerp 'gilden'. De handleiding gaat in op het ontstaan, de ontwikkeling, de inrichting, de overlieden en gildebroeders, de gildegroepen in de Antwerpse ommegang rond 1520 en het gereguleerde leven. Echter, een verhaal om dit onderwerp heen ontbreekt. Dit in tegenstelling tot de andere handleidingen die naast informatie geven over het onderwerp, ook een verhaal vertellen wat hiermee samenhangt. Deze handleiding is een informatief boek met informatie over alles om de plaat heen. Om het onderwerp begrijpelijk te maken voor de leerlingen, is enige fantasie van de docent vereist.

Met het onderwerp gilden benadrukken de auteurs de bloei van de steden en handel. De handel en nijverheid in Antwerpen werden geregeld door de gilden en groeiden enorm. De grootheid van de handelsstad Antwerpen (in de vroegmoderne tijd onderdeel van de Nederlanden) staat centraal. De economische ontwikkelingen in Antwerpen waren de basis voor de Gouden Eeuw in de Republiek: de stad was het middelpunt van de wereldhandel en omringende steden profiteerden daarvan. Hieruit blijkt het nationale perspectief van de auteurs.

²⁴⁷ J.W. de Jongh e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Een gildeoptocht in Antwerpen, 1520* (J.B. Wolters; Groningen 1967) 3-4.

Plaat 21 – Luther op den Rijksdag te Worms, 1521

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Luther op de Rijksdag te Worms, 1521.

Aquarel van H. Wislicenus.

Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort (herziene versie J.J. Moerman).

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Batavia 1911 (herziene versie J.B. Wolters; Groningen, Djakarta 1955).

Inhoud komt overeen.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1911-1915 tot en met het einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

De handleiding bespreekt achtereenvolgens de twee belangrijkste figuren van de plaat: Maarten Luther en Karel V. De auteurs geven een heel gedetailleerde omschrijving van het leven van Maarten Luther: van zijn jeugd tot en met het moment dat hij zich liet vormen door de Augustijners worden beschreven. Zijn kritiek op de misstanden van de katholieke kerk resulteerde in de 95 zogenaamde stellingen bestemd voor de geleerden. Zijn daad had vele gevolgen. Luther werd gestraft: hij werd voor ketter uitgemakt en een interdict werd aan hem opgelegd. Aanhangers van Luther werden opgeroepen door Melanchton te Wittenberg om zich hiertegen te verzetten. Een stapel van Roomse geschriften en een pauselijke bul werden in vlammen gezet. Met deze daad werd voorgoed met de oude Kerk gebroken.

Ook wordt de rol van Karel V uitgebreid omschreven. Karel V was gekozen tot keizer van Duitsland, een enorm groot rijk, waarbij de macht grotendeels in handen was van de keurvorsten. Samen regeerden ze het rijk wat betekende dat Karel altijd de toestemming van de keurvorsten nodig had voor belangrijke beslissingen. Hij is beroemd geworden door de verschijning van de eenvoudige monnik Maarten Luther voor zijn machtigen vorsten. Dit was geen besluit van Karel zelf; hij was namelijk vurig Katholiek. Vanuit machtsbelang, om zijn heerschappij in Duitsland te versterken, wist hij dat hij naar Luther moest luisteren. Veel keurvorsten in Duitsland waren het namelijk met Luther eens.

Luther werd verzocht om naar Worms te komen. Veel mensen verzamelde zich op straat rondom de Rijksdag van Worms. Het was een indrukwekkende vergadering, zoals je kunt zien op de afbeelding. Veel keurvorsten, markgraven, rijksgraven, en bisschoppen waren aanwezig. Op de Rijksdag bekende Luther de Duitse en Latijnse boeken geschreven te hebben maar hij was niet bereid de inhoud te herroepen. Dit verdedigde hij in een krachtige rede. Een grote spanning heerste in de zaal. Zolang de paus noch de conciliën niet konden bewijzen dat het fout was, bond hij niet in. Luther verliet opgewonden van blijdschap de Rijksdag. Waarna Karel een besluit tegen Luther op schrift liet stellen. Dit besluit werd ook goedgekeurd door de Rijksdag. In de Rijksdag zaten ook een aantal beschermheren van Luther. Zij verklaarden hem met al zijn aanhangers vogelvrij. Nu kon Luther aan zijn vertaling van de bijbel beginnen.

Uitwerking van de bronnen

Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende bronnen. Het bronnenmateriaal is veelzijdig: het is zowel gebaseerd op primaire als secundaire bronnen. Het zijn voornamelijk Duitse bronnen, de beste die tot beschikking staan over het onderwerp aangezien deze gebeurtenis in Duitsland plaatsvond. Er worden een aantal overzichtswerken genoemd, maar de nadruk ligt op het leven en werk van Maarten Luther. Door verschillende bronnen naast elkaar te leggen over het onderwerp, komt een zo objectief mogelijk beeld van Luther naar voren. Het gebruik van verschillende soorten bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

D.Th. Kolde, *Luther und der Reichstag zu Worms, 1521*.
J. Elter, *Luther und der Wormser Reichstag, 1521*.
Fr. Oehninger, *Geschiedenis des Christendoms*.
B. ter Haar, *De Geschiedenis der Kerkhervorming in Tafereelen*, dl. I.
J.P.G. Westhoff, *Doctor Maarten Luther*.
Le Cte Ag. Gasparin, *Luther et la Réforme au XVIe siècle*.
Adolf Hausrath, *Aleander und Luther auf dem Reichstage zu Worms*.
Herman Wislicenus, *Luther auf dem Reichstage zu Worms*.

Bronnenlijst herziene versie

Roland H. Bainton, *Here I stand. A life of Martin Luther* (1951).
Ed. Heyck, *Luther*.
Carl Heideloff, *Ornamentik des Mittelalters*.
W.J. Kooiman, *Maarten Luther. Doctor der Heilige Schrift, Refomator der Kerk* (1952).
W.J. Kooiman, *Luther, zijn weg en werk* (1954).
P. Schreckenbach und F. Neubert, *Martin Luther. Ein Bild seines Lebens und Wirkens*.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Maarten Luther is door de auteurs als onderwerp van deze plaat gekozen omdat de kerkhervorming van grote invloed was niet alleen op kerkelijk gebied in de zestiende eeuw, het veranderde ook het godsdienstige en staatkundige leven van de volken van West-Europa. *'Ze was gericht tegen de misbruiken en verkeerdheden, die allengs de Westerse kerk waren binnengedrongen en die het ontstaan van het Protestantisme ten gevolge hadden.'*²⁴⁸

Daarnaast wordt een kritisch opmerking geplaatst. Hoewel het onderwerp niet over onze voorvadersen gaat, heeft:

*'Luthers optreden op onze historie zulk een overwegende en verreikende invloed geoefend en staat met onze Tachtigjarige strijd voor de vrijheid in zulk een nauw verband, dat wel niemand de keuze van dit onderwerp zal wraken. Wie de worstelstrijd tegen het machtige Spanje in het juiste licht wil plaatsen, kan niet zwijgen van het stoutmoedig optreden van den Augustijner monnik op de 31ste oktober 1517, en zal stellig ook niet nalaten te verhalen van de kloeke daad, die deze plaat ons voor de geest roept.'*²⁴⁹

Uit de kerkhervorming vloeide het protestantisme en later het calvinisme in Nederland voort. Een belangrijke gebeurtenis in de aanloop naar de Opstand tegen het katholieke Spanje.

Uit deze twee citaten blijkt duidelijk het protestants-nationale perspectief van de auteurs. De Reformatie en de kerkhervorming waren van groot belang voor de Nederlanden omdat het de basis is van Nederlandse staat. De Reformatie was het gevolg van de misstanden in de katholieke kerk. Luther als initiator van deze hervorming staat symbool als overwinnaar op de katholieke kerk en de wereldlijke macht. Bovendien komt het protestantse perspectief terug door de verkeerde voorstelling van aflaten. De macht van de zeven keurvorsten in het Heilige Roomse Rijk die achter Luther stonden, wordt verkeerd weergegeven. Het rijk telde namelijk 40 rijksvorsten, tientallen rijkssteden en honderden rijksridders. Het is dus onwaarschijnlijk dat Luther zo gemakkelijk is vrijgesproken. De auteurs geven een idealistische weergave van de gebeurtenis om het protestantisme goed uit de verf te laten komen. Dat het onderwerp van de plaat belangrijk werd geacht, blijkt ook uit het feit dat de plaat gedurende de hele periode is uitgegeven.

²⁴⁸ J.W. de Jongh e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Luther op de Rijksdag te Worms, 1521* (J.B. Wolters; Groningen 1911) 2.

²⁴⁹ De Jongh, *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis*, 2.

Plaat 22 - Karel V doet afstand van de regering (1555)

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Karel V doet afstand van de regering.

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman (tekst door D. Wijbenga).

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen 1955 (herziene versie Wolters-Noordhoff N. V. Groningen 1968).

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1928 tot het einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

In 1555 deed Karel V afstand van de regering. Hij liet de Nederlanden, de Zeventien Provinciën, achter aan zijn zoon Filips II van Spanje. Hij was echter een vreemdeling in de gewesten. Granvelle werd daarom zijn naaste. Onder Filips bewind werd de groeiende eenheid, gepromoot door Karel V, verscheurd: de Zuidelijke gewesten werden geruïneerd en de Noordelijke gedwongen tot een oorlog.

Op de plaat is het moment waarop Karel V in 1555 afstand doet van de regering te Brussel afgebeeld. Op 25 oktober 1555 kwamen afgevaardigden van de Staten der Nederlandse gewesten naar het paleis te Brussel om getuige te zijn van de troonafstand en de huldiging van zijn opvolger. Onder de aanwezigen bevonden zich ook een aantal grote figuren zoals Granvelle, Egmond, Viglius, Berlaymont en Willem van Oranje, die later van grote betekenis waren in de Opstand. Het was uitzonderlijk dat Karel V tijdens zijn leven zijn kroon overdroeg. Tot dan had men dat niet gekend. Het was een indrukwekkend schouwspel van veel genodigden, pracht en praal.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende bronnen. De diversiteit van de bronnen geeft een brede weergave van de gebeurtenis. Het bronnenmateriaal bestaat uit verschillende onderwerpen, jaar van uitgave en nationaliteiten. Daarnaast worden zowel primaire als secundaire bronnen gebruikt ter ondersteuning van de inhoud. Het gebruik van verschillende soorten bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

De auteurs streven ernaar om de historische figuren zo juist mogelijk weer te geven. Daarbij gaan ze in op het geschiedbeeld van Karel V en Filips II en geven hier een correctie van. Karel V werd in de geschiedschrijving vaak neergezet als een machtige vorst met veel talent. Hij was de grootste vorst van Europa in de zestiende eeuw. Toch is dit beeld niet helemaal waar. Karel V mocht dan beschikken over een buitengewone energie en een scherp verantwoordelijkheidsgevoel, hij was geen goede diplomaat of bekwame legeraanvoerder.²⁵⁰ In vergelijking met andere vorsten uit deze tijd, viel Karel tegen. Ook het beeld van Filips II is niet correct. Hij werd meestal kleurloos afgebeeld omdat hij een vreemde eend in de bijt was in de Republiek. Echter, moderne historici oordelen, gebaseerd op bronnenonderzoek, heel wat gunstiger over hem. Hoewel zijn rooms-katholieke fanatisme volkomen vreemd was voor de gematigdheid en tolerantie in de Nederlanden, was hij wel een man met middelmatige talenten en goede bedoelingen. Hij stond voor de moeilijke taak om het rijk bijeen te houden in bewogen tijd.²⁵¹ De auteurs van de handleiding onderscheiden zich hiermee van de negentiende-eeuwse geschiedschrijvers, die Karel V afbeeldden als een groot en machtig vorst en Filips II als de boeman. Heel typisch voor de nationale geschiedschrijving. Deze 'correctie van het geschiedbeeld' sluit goed aan bij het historisme.

²⁵⁰ J.J. Moerman, *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Karel V doet afstand van de regering* (J.B. Wolters; Groningen 1955) 7.

²⁵¹ Moerman, *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis*, 5.

Bronnenlijst:

Prof. Dr. J.A. van Houtte e.a. *Algemene Geschiedenis der Nederlanden IV*.
K. Brandi, *Keizer Karel V. Vorming en lot van een persoonlijkheid en van een wereldrijk* (1946).
J.L. Motley, *The rise of the Dutch Republic*, I.
J.S. Theissen, *De regering van Karel V in de Noordelijke Nederlanden* (1912).
C. Terlinden, *Keizer Karel de Vijfde* (1965).
Emanuel van Meteren, *Historie der Nederlandscher ... Geschiedenissen* (1614).
W. Gouthoenvren, *D'oude chronycke, ende historiën van Holland ...* (1636).
Thomas de Rouck, *Den Nederlandschen Herauld* (1645).
Famianus Strada, *De thien eerste boecken der Nederlandscher oorlogen* (1646).
P.C. Hooft, *Nederlandse hystoerien* (1656).
Prof. Dr. P.J. Blok, *Willem de Eerste, Prins van Oranje I* (1919).
M. Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné du mobilier Français V et VI* (1875).
J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919).
Dr. Jane de Jongh, *Maria van Hongarije* (1947).
Dr. Jane de Jongh, *Machteloos gezag* (1951).
Charles Dickens, *A child's history of England* (1902).
Die Gobelins des Wiener kaiserlichen Hofes (1922).
Erich Haenel, *Alte Waffen* (1913).

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Karel V was sinds 1506 landsheer van uiteindelijk alle Nederlandse gewesten, van 1516 tot 1556 als Karel I koning van Spanje en van 1519 tot 1556 als Karel V keizer van het Heilige Roomse Rijk. Het grootste Rijk in Europa sinds het Romeinse Rijk. Een rijk gevormd uit verschillende landen die Karel goed wist te besturen door zijn universele autoriteit. Op Europees niveau wist hij met succes de aanvallen van het Ottomaanse rijk af te slaan. Als zijn grootste nederlaag ervoer hij het feit dat hij de christelijke eenheid van Europa niet had weten te behoeden voor de scheuring die de Reformatie teweegbracht. Op nationaal niveau heeft Karel V voor zijn erflanden Spanje en de Nederlanden de basis gelegd voor een moderne eenheidsstaat. De heerschappij van keizer Karel V vormt met deze en vele andere aspecten de overgang van de Middeleeuwen naar de Nieuwe Tijd.

Voor de Nederlanden was het bestuur en beleid van Karel belangrijk voor de latere staatsvormingen en het creëren van de staatseenheid. Karel streefde ernaar om de Nederlanden om te vormen tot één staat omdat ze voorheen bestond uit losse gewesten. Hij voerde een drie-sporenbeleid: de vorming van een territoriale eenheid, de losmaking hiervan uit het Franse en Duitse rijksverband en interne centralisatie en unificatie van de zeventien provinciën. Uiteindelijk is hier de Republiek en het Koninkrijk der Nederlanden uit voortgekomen. Een belangrijk en niet weg te denken onderwerp in de Nederlandse staatsvorming. Hieruit blijkt het nationale perspectief van de auteurs.

Plaat 23 – Willem van Oranje in de raad van State, 31 december 1564

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Willem van Oranje in de raad van State, 31 december 1564.

Aquarel van J.H. Isings.

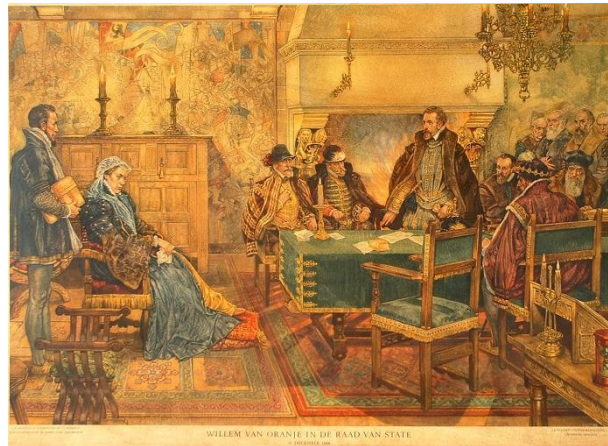
Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort.

Uitgever: Wolters-Noordhof; Groningen, Djakarta 1968.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1950-1953 tot het einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

In de tijd van oorlog tussen Spanje en Frankrijk was Filips genoodzaakt in de Nederlanden te blijven. De oorlog met Frankrijk drukte op de financiën van de Nederlanden. De adel klaagde en zag niet in waarom de Nederlanden opgeofferd moesten worden. Het strookte niet met het belang van de Nederlanden. Veel oorlogsgeweld en kosten waren het gevolg. Toen Margaretha van Parma werd benoemd tot landvoogdes vertrok Filips naar Spanje. Zo kwam de Raad tot stand. De koning had Margaretha opgedragen vooral te overleggen met het drietal Granvelle, Viglius en Berlaymont, de zogenaamde consulta. In werkelijkheid was Granvelle de machtigste figuur.

Onder leiding van landvoogdes Margaretha van Parma kwam de Raad van State bijeen om te vergaderen over de toestand in de Nederlanden. Besloten werd om Van Egmond naar Madrid te sturen om koning Filips op de hoogte te stellen van de situatie. Willem van Oranje was het niet eens met wat op papier stond en overgebracht werd aan de koning: hij begon een toespraak. Er moest duidelijker in komen te staan dat er grote onrust heerste onder de bevolking door de bloedplakkaten, de invoering van de nieuwe bisdommen, en de levenswijze van vele geestelijken. De koning moest weten dat het gezag van de rechtspraak was geschokt door onenigheid over ieders machtsbevoegdheid. De koning moest aan één Raad de macht geven om in het land de zaken te leiden en die raad moest bestaan uit ervaren mannen van hoge rang en groot gezag. Het was tijd om de mening van de koning te vragen.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende primaire en secundaire bronnen. De diversiteit aan bronnen is kenmerkend voor de professionalisering. Gekozen is bijvoorbeeld voor een aantal toonaangevende werken van historici zoals het werk van P.C. Hooft, dr. Japikse, professor P.J. Blok en R. Fruin. De overzichtswerken van Fruin en Blok komen uit de negentiende eeuw, gekenmerkt door het historisme en de nationale geschiedschrijving. Hieruit blijkt het nationale perspectief van de auteurs.

Bronnenlijst:

Hopper, *Levensbeschrijving van Viglius*.

Dr. Japikse, *De geschiedenis van het huis van Oranje-Nassau I* (1948).

Dr. A. Erens, *Wilhelmus van Nassouwe*, onder leiding van Prof. Dr. P. Geyl.

Prof. Dr. Blok, *Willem I Prins van Oranje I*.

Dr. De Pater, *Geschiedenis van Nederland III*.

Prof. Dr. Van Schelven, *Willem van Oranje. Een boek ter gedachtenis van idealen en teleurstellingen* (1943).

Wagenaar, *Vaderlandsche Historie VI*.

Gosses en Japikse, *Staatkundige Geschiedenis van Nederland*.

Berkelbach van der Sprenkel, *Oranje en de vestiging van de Nederlandse staat* (1946).

Dr. Haak, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek II*.

Prof. Fruin, *Het Voorspel van den Tachtigjarige Oorlog*.

Wedgwood, *Willem de Zwijger*.

P.C. Hooft, *Nederlandse Historiën in het kort*.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Het onderwerp van de plaat, Margaretha en haar Raden, laat in de eerste plaats zien hoe het bestuur van de Nederlanden in de jaren 1560 in 'buitenlandse' Spaanse handen was gevallen. Daarnaast is dit onderwerp gekozen omdat het belangrijk was in de vorming van het verzet tegen en het uiteindelijk verjagen van de Spaanse koning Filips II en zijn overheersing van de Nederlanden. Doordat Oranje en Egmond zich verzetten tegen Granvelle, was dit eigenlijk een verzet tegen de politiek van de koning, wat uiteindelijk in 1568 resulteerde in de Opstand. De vervreemding van de hoge adel van de wettige landsheer speelde een belangrijke rol in de aanloop naar de oorlog. Ook is deze gebeurtenis belangrijk geweest in het ontstaan van Oranje als leider van de Opstand.

Het onderwerp van de plaat was belangrijk in het begin van de Opstand onder leiding van Willem van Oranje en de uiteindelijke overwinning van de Nederlanden. Dit sluit aan bij het ontstaan van de Nederlandse staat. Hieruit blijkt het nationale en orangistische perspectief van de auteurs.

Plaat 24 – Een Hagepreek buiten Utrecht, Augustus 1566

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Een Hagepreek buiten Utrecht, augustus 1566.

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort.

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Den Haag 1911.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1911-1915-1948. Deze schoolplaat verdwijnt in 1948 uit de serie en wordt vervangen door 'Een Hagepreek bij Hoornbrug bij Rijswijk, Augustus 1566' die tot het einde wordt uitgegeven.

Samenvatting van de handleiding

Het verhaal dat bij de plaat wordt verteld gaat als volgt. Twee jongens hadden vernomen dat een eerste hagenpreek buiten de wallen van Utrecht ging plaatsvinden en lagen op de loer om te kijken waar het plaatsvond. Ze lagen verscholen in de struiken, te wachten tot de prediker verscheen in zijn huifkar. Toen deze langskwam, verlieten ze hun schuilplaats en volgden ze de huifkar nu ze wisten dat deze de stad ongehinderd kon naderen. Van alle kanten kwamen mensen aanstromen. De huifkar stopte op een mooi plek en de prediker verscheen. Veel mensen verzamelden zich op het grasveld. Het was een mengelmoes van allerlei slag: edelen, deftige burgers, handwerkslieden, geestelijken, boeren, en diensboden.

De preek werd gehouden door Jan Arentszoon, een mandenmaker uit Alkmaar, die aanhanger was van de gereformeerde belijdenis. In deze tijd werd dit bestraft door de Inquisitie. Daarom moest hij heel voorzichtig zijn. Hij beklom de preekstoel en een diepe stilte ontstond onder de woelige menigte. Welluidend en krachtig klonk zijn stem over de menigte. Hij heette iedereen welkom op de vergadering. Ze begonnen met het zingen van Psalm 89:7. Daarna ging hij over tot de predicatie van Mattheus. Plotseling klonk een gewerschot, onmiddellijk gevolgd door een doordringende gil. Toen was het weer stil. Het was niets en de preek ging verder. Hij sloot af met het zingen van een psalm. Toen het afgelopen was, ging iedereen naar huis.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende bronnen. Wetenschappelijke studies en geschriften komen voor in de bronnenlijst. De diversiteit van de bronnen geeft een brede weergave van de gebeurtenis. Het bronnenmateriaal bestaat uit zowel primaire als secundaire bronnen gebruikt ter ondersteuning van de inhoud. In de bronnenlijst vinden we bijvoorbeeld een aantal vooraanstaande historici uit de negentiende eeuw terug, zoals J. Wagenaar en E.J. Potgieter. Het werk van J. Wagenaar en E.J. Potgieter zijn overzichtswerken van de vaderlandse geschiedenis. J. Wagenaar was een voorganger van R. Fruin en behoorde tot de vroege fase van het historisme. E.J. Potgieter was daarentegen nationalistischer en orangistischer. Het gebruik van beide bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

G. Brandt, *Historie der Reformatie*.

J. Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*. Deel 6.

Prof. Dr. J.I. Doedes, *De Hagepreek herdacht*.

Dr. A.W. Bronsveld, Jan Arentszoon, in *Voor driehonderd jaren*.

A.L.G. Bosboom-Toussaint, *Het Huis Lauernesse*.

E.J. Potgieter, *Schetsen en Verhalen*.

N.C. Kist en H.J. Royaards, *Nederlandsch Archief*, 5de deel. / deel XVI, bl. 392 ("Lutherije").

Kalender voor de Protestanten in Nederland, jaargang 1859. Bijdragen en Mededeelingen van het Historische Genootschap, deel 25.

J. Marcus, *Sententiën van den Hertog van Alva*.

J.F. van Someren, *Archives de la maison d'Oranje-Nassau*, de M. G. Groen van Prinsterer. Supplément.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De aanbidding van het Smeekschrift door het Verbond der Edelen is niet los te zien van de politiek-religieuze ontwikkelingen op dat moment. In de zestiende eeuw vond een belangrijke godsdienstige ontwikkeling plaats, de Reformatie. Ter bestrijding van de hervorming en het uitroeien van het protestantisme, en het bewaren van de godsdienstige eenheid werden plakkaat ingevoerd onder Karel V en gehandhaafd door Filips II. De plakkaat waren de strenge godsdienstverordeningen gericht om het protestantisme uit te roeien. Door de adel werden meerdere verzoeken ingediend tot matiging van de godsdienstpolitiek. Het Verbond der Edelen was hier een voorbeeld van. Het Smeekschrift keerde zich alleen tegen de Inquisitie, niet tegen de koning, de regering of de kerk.²⁵²

Margaretha kon niet anders dan toegeven. Zij stemde in met het opschorten van de plakkaat. Ondertussen reisde Brederode triomfantelijk van stad naar stad om steun te verwerven en handtekeningen van edelen te verzamelen voor zijn Smeekschrift.²⁵³ Het gezag van de koning nam af en ook de Inquisitie zwakte af, terwijl het calvinisme steeds meer aanhang vond in de Nederlanden. Dit resulteerde in massaal bezochte calvinistische preken in de open lucht, de zogenaamde hagenpreken van 1566. Het verschijnsel verspreidde zich snel, gevolgd door een golf van geweld van het volk tegen de oude kerk en de heiligenbeelden.²⁵⁴ De Beeldenstorm begon nog datzelfde jaar in augustus 1566. De hagenpreken hebben een belangrijke rol gespeeld in het verspreiding van het calvinistische geloof in de Nederlanden.

Het optreden van de lage adel is van grote betekenis geweest. Door sommige historici wordt 1566 ook wel aangeduid als het wonderjaar. Het was het startschot voor het geloven en verspreiden van het calvinistische geloof, net zolang tot dat het verzoek van de edelen was ingewilligd door de landvoogdes. Dat betekende dat alle geloofsvervolging werd gestaakt, dat alle ballingen vrij konden terugkeren en dat men voortaan gerust voor zijn belijdenis uit kon komen. Het Verbond had het initiatief genomen. De moed onder de predikers en het volk was toegenomen. De Landvoogdes wankelde en Oranje en de zijne werden machtiger. Het was bovendien een belangrijke gebeurtenis in het voorspel naar de Opstand.

Uit de handleiding blijkt duidelijk het protestants-nationale perspectief van de auteurs. De hagenpreken horen bij de opkomst en verspreiding van het nieuwe geloof, het protestantisme, dat de basis vormde voor de Nederlandse staat. Hadden de auteurs vanuit een katholiek perspectief een keuze voor onderwerp moeten maken, dan was dit onderwerp niet aan bod gekomen. Ze waren dan eerder ingegaan op de schande en het leed van de Beeldenstorm. Nu wordt deze als een succes beschreven ten gevolge van het groeiende protestantisme. Daarnaast geeft de handleiding ook het harde optreden van de katholieke kerk en Spaanse overheersers weer. De bloedplakkaat moesten het protestantisme uitroeien. Uiteindelijk worden deze plakkaat afgeschaft en kon het protestantisme zich verder verspreiden.

²⁵² Israel, 555.

²⁵³ Idem, 557.

²⁵⁴ Idem, 558.

Plaat 25 – Een Hagepreek bij Hoornbrug bij Rijswijk, Augustus 1566

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Een Hagepreek bij Hoornbrug bij Rijswijk, Augustus 1566.

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort.

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Batavia 1945.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1945-1950 tot en met het einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

De plaat brengt de middag van de achttiende augustus 1566 op de Ruyterkamp gehouden hagenpreek in beeld. Op de plaat zijn een aantal belangrijke figuren te zien, zoals de prediker Pieter Gabriël, Jonker Diederick Sonoy en Jonker Willem van Bloys.

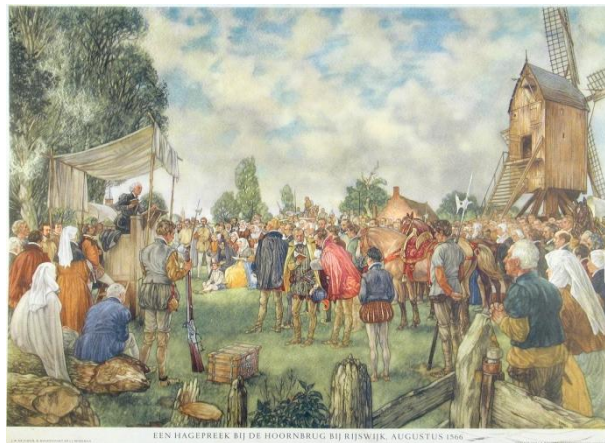
De vertelling bij de schoolplaat gaat over een bezoek aan de preek van prediker Pieter Gabriël. Een grote menigte had zich verzameld. De hagenpreek werd midden in Den Haag gehouden, wat erg moedig was omdat in deze tijd deze bijeenkomsten vaak in het geheim plaatsvonden. Precies voor het huis van Cornelis Suys, die president van het Hof van Holland de hoogste rechtbank, vurig Katholiek en prinsgezind was, werd de hagenpreek gehouden. Suys had namelijk gedreigd de hagenpreek hard aan te pakken. Daarom probeerden de predikers hem juist om voor zijn huis een preek te organiseren.

Prediker Pieter Gabriël beklom de preekstoel en hield een mooie predicatie. Het was nog mooier dan op de Ruyterkamp. Toen de predicatie eindigde gingen ze rustig weer uiteen. Maar niet overal was het zo vredig. Op dezelfde dag als de preek, waren de hervormers in Delft in de Oude Kerk met het breken van de beelden bezig. Dit was het sein voor anderen om hier ook aan te beginnen. De Beeldenstorm was een feit. Als gevolg kwam een woedende prins Filips met maatregelen. Zowel de schuldige als de onschuldige aanhangers van het nieuwe geloof werden gestraft. De hertog van Alva werd naar de Nederlanden gestuurd om orde op zaken te stellen.

De auteurs geven in de handleiding ook een achtergrondschilderij van de tijd van de godsdienstoorlog en de opkomst van het nieuwe geloof. Karel V en Filips II waren overtuigd Katholiek en wilden deze religieuze eenheid bewaren in hun rijk. Zo ook in de Nederlanden. Om de ketterij tot in de wortel uit te roeien werd de inquisitie ingezet en werden plakaten vervaardigd. In de Nederlanden zijn het de Calvinisten die stug bleven volhouden. In de Nederlanden hadden ze zich al vroeg goed georganiseerd. Het Verbond der Edelen kwam met smeekschriften voor de landvoogdes. Onder andere via de hagenpreken werd het nieuwe geloof verspreid en beoefend.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende bronnen. Wetenschappelijke studies en geschriften komen voor in de bronnenlijst. De diversiteit van de bronnen geeft een breed beeld van de gebeurtenis. Het bronnenmateriaal bestaat uit zowel primaire als secundaire bronnen gebruikt ter ondersteuning van de inhoud. We vinden bijvoorbeeld in de bronnenlijst een aantal vooraanstaande historici uit de negentiende eeuw terug, zoals R. Fruin en P.J. Blok. Beide werden beïnvloed door het historisme en nationalisme. Deze sporen zijn dan ook in hun werken terug te vinden. Het gebruik van verschillende soorten bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

Prof. Kühler, *Geschiedenis der Nederlandsche Doopsgezinden in de Zestiende Eeuw*.
Prof. R. Fruin, *Verspreide geschriften, het voorspel van de Tachtigjarige oorlog*.
P.J. Blok, *Willem de Eerste, Prins van Oranje*.
R. Fruin, *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal en Letterkunde*, vijftiende deel.
G. Brandt, *Historie der Reformatie*.
J.H. der Kinderen-Bezier, *Mode – Metamorphosen. De kledij onzer voorouders in de 16^e eeuw*.
J. Smit, *Den Haag in den Geuzentijd*.

Verantwoording van het onderwerp van de schoolplaat

De aanbidding van het Smeekschrift door het Verbond der Edelen is niet los te zien van de politiek-religieuze ontwikkelingen op dat moment. In de zestiende eeuw vond een belangrijke godsdienstige ontwikkeling plaats, de Reformatie. Ter bestrijding van de hervorming en het uitroeien van het protestantisme, en het bewaren van de godsdienstige eenheid werden plakkaaten ingevoerd onder Karel V en gehandhaafd door Filips II. De plakkaaten waren de strenge godsdienstverordeningen gericht om het protestantisme uit te roeien. Door de adel werden meerdere verzoeken ingediend tot matiging van de godsdienstpolitiek. Het Verbond der Edelen was hier een voorbeeld van. Het Smeekschrift keerde zich alleen tegen de Inquisitie, niet tegen de koning, de regering of de kerk.²⁵⁵

Margaretha kon niet anders dan toegeven. Zij stemde in met het opschorten van de plakkaaten. Ondertussen reisde Brederode triomfantelijk van stad naar stad om steun te verwerven en handtekeningen van edelen te verzamelen voor zijn Smeekschrift.²⁵⁶ Het gezag van de koning nam af en ook de Inquisitie zwakte af, terwijl het calvinisme steeds meer aanhang vond in de Nederlanden. Dit resulteerde in massaal bezochte calvinistische preken in de open lucht, de zogenaamde hagenpreken van 1566. Het verschijnsel verspreidde zich snel, gevolgd door een golf van geweld van het volk tegen de oude kerk en de heiligenbeelden.²⁵⁷ De Beeldenstorm begon nog datzelfde jaar in augustus 1566. De hagenpreken hebben een belangrijke rol gespeeld in het verspreiden van het calvinistische geloof in de Nederlanden.

Het optreden van de lage adel is van grote betekenis geweest. Door sommige historici wordt 1566 ook wel aangeduid als het wonderjaar. Het was het startschot voor het geloven en verspreiden van het calvinistische geloof, net zolang tot dat het verzoek van de edelen was ingewilligd door de landvoogdes. Dat betekende dat alle geloofsvervolging werd gestaakt, dat alle ballingen vrij konden terugkeren en dat men voortaan gerust voor zijn belijdenis uit kon komen. Het Verbond had het initiatief genomen. Het gaf de predikers en het volk moed en hoop. Het was bovendien een belangrijke gebeurtenis in het voorspel naar de Opstand.

Uit de handleiding blijkt duidelijk het protestants-nationale perspectief van de auteurs. De hagenpreken horen bij de opkomst en verspreiding van het nieuwe geloof, het protestantisme, dat de basis vormde voor de Nederlandse staat. Hadden de auteurs vanuit een katholiek perspectief een keuze voor onderwerp moeten maken, dan was dit onderwerp niet aan bod gekomen. Ze waren dan eerder ingegaan op de schande en het leed van de Beeldenstorm. Nu wordt deze als een succes beschreven ten gevolge van het groeiende protestantisme. Daarnaast geeft de handleiding ook het harde optreden van de katholieke kerk en Spaanse overheersers weer. De bloedplakkaaten moesten het protestantisme uitroeien. Uiteindelijk worden deze plakkaaten afgeschaft en kon het protestantisme zich verder verspreiden.

²⁵⁵ Israel, 555.

²⁵⁶ Idem, 557.

²⁵⁷ Idem, 558.

Plaat 26 – De Prins trekt over de Maas, 1568

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. De Prins trek over de Maas, 1568.

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman (D. Wijbenga).

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen 1928 (herziene versie J.B. Wolters, Groningen 1967).

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1928 tot het einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

Graaf van Lumey verzamelde mensen voor het leger van de Prins: ze groeide sterk aan. Hoewel ze met veel waren, was het geen ordelijk en geoefend leger zoals dat van Alva. Het leger vocht voor het recht van geloofsvrijheid en tegen de onderdrukking van Alva. Daarnaast bood het nieuwe krijgslid het Wilhelmus het leger en de bevolking moed en troost.

Vanuit legerstandplaats Trier trok het leger, al zingende het Wilhelmuslied, op naar de Rijn, richting Keulen om vervolgens door te trekken naar de Maas. Maar bij de Maas zat Alva met zijn groot, geoefend en goed betaalde leger. Hij liet de Maas overal goed bewaken. Het leger van de Prins kon alleen dagenlang langs de rechteroever van de Maas heen en weer trekken. Toen kwam hij met een slim bedacht en goed uitgevoerd krijgsplan. Ruiters als boeren verkleed gingen op verkenning uit langs de Maas. Ze vonden na vele pogingen een plaats in de Maas halverwege Maastricht en Roermond te Stockem om met het leger doorheen te trekken. Dit is te zien op de afbeelding. De prins ging voorop als krachtig leider die zijn leven gaf voor de vrijheid van het vaderland. In het donker trokken ze de Maas over, de maan gaf voldoende licht. Eenmaal aan de overkant zouden ze postvatten om zo een aanrukkende vijand tegen te houden. Sommigen werden door de stroom meegevoerd en verdronken. Uiteindelijk was het hele leger van de Prins aan de overkant, op Nederlandse bodem. Het Wilhelmus werd gezongen.

Alva vreesde dat de Prins hem zou opzoeken. De hertog wist wel dat als de Prins zou winnen, omdat de bevolking in de Nederlanden de Prins zou bijvallen en dan was het gedaan met de Spaanse overheersing. Daarom gaf hij het bevel om zijn legerplaats te versterken. De volgende dag trok het gehele leger op tegen Alva. De Prins wist dat hij voorzichtig te werk moest gaan, want één slag verloren was het vaderland verloren. Al snel bleek dat Alva en zijn leger zich verplaatst hadden en het land waren ingetrokken. Het Staatse leger ging achter hun aan, maar al snel werd duidelijk dat Alva het land in zijn macht had. Niemand wilde het Staatse leger helpen, bang voor de dreigementen van Alva. Al wat de Prins deed om Alva tot een strijd te bewegen mislukte. De Prins kon niet anders dan terugtrekken naar de Franse grenzen om uiteindelijk weer richting Duitsland te gaan. Zo eindigde de veldtocht van 1568.

Alva vreesde dat de Prins hem zou opzoeken. De hertog wist wel dat als de Prins zou winnen, omdat de bevolking in de Nederlanden de Prins zou bijvallen en dan was het gedaan met de Spaanse overheersing. Daarom gaf hij het bevel om zijn legerplaats te versterken. De volgende dag trok het gehele leger op tegen Alva. De Prins wist dat hij voorzichtig te werk moest gaan, want één slag verloren was het vaderland verloren. Al snel bleek dat Alva en zijn leger zich verplaatst hadden en het land waren ingetrokken. Het Staatse leger ging achter hun aan, maar al snel werd duidelijk dat Alva het land in zijn macht had. Niemand wilde het Staatse leger helpen, bang voor de dreigementen van Alva. Al wat de Prins deed om Alva tot een strijd te bewegen mislukte. De Prins kon niet anders dan terugtrekken naar de Franse grenzen om uiteindelijk weer richting Duitsland te gaan. Zo eindigde de veldtocht van 1568.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op een selectief aantal bronnen. Het zijn vooral overzichtswerken over de geschiedenis van de Nederlanden en prins Willem I; allen secundaire bronnen. Bovendien zijn de bronnen van negentiende-eeuwse historici als R.C. Bakhuizen van den Brink en P.J. Blok gebruikt door de auteurs. Door het gebruik van deze twee bronnen worden twee perspectieven tegenover elkaar gezet: Bakhuizen is staatsgezind en Blok is koningsgezind. De andere bronnen focussen zich op de grootheid van de helden. Je kunt je dus afvragen of deze bronnen een realistisch beeld van de gebeurtenis in 1568 schetsen. Het duidt in ieder geval op politieke geschiedschrijving met nationalistische trekken.

Bronnenlijst:

R.C. Bakhuizen van den Brink, *Cartons voor de geschiedenis van den Nederlandschen vrijheidsoorlog.*

De Beaufort, *Het leven van Willem I.*

J. Bosscha, *Neêrlands heldendaden te land.*

P.J. Blok, *Lodewijk van Nassau.*

P.J. Blok, *Correspondentie van Lodewijk van Nassau.*

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De tocht over de Maas was een van de eerste maar niet een van de glansrijke pogingen om verloren rechten te herwinnen. De kansen schenen gekeerd en de rollen gewisseld: de beradenheid en gematigdheden bleken aan de zijde van Alva, de misrekening en radeloosheid aan de kant van de Prins, de dapperheid en tucht zegevierden ditmaal met de Spanjaarden over de teugelloosheid en de moedwil van de bevrijders. Oranje en zijn leger waren geen partij voor Alva; het was een beproefde tocht. Het lukte Oranje niet om een grootschalige invasie te organiseren. Mede dankzij het Wilhelmuslied dat als afscheidslied en troostlied door de bevolking werd gezongen.

Niettemin, hebben de auteurs het toch aangedurfd om de veldtocht van de Prins door woord en beeld in de school te brengen: *'Immers meer nog dan de slag bij Heiligerlee, dan de inneming van den Briel leent het verhaal van den tocht over de Maas zich er toe, een denkbeeld te geven van de groote opofferingen die de Prins zich getroostte, de talrijke moeilijkheden waarmede hij te kampen had, de weinige medewerking, welke hij in den aanvang in de Nederlanden en daar buiten vond, toen hij zich opmaakte tot den vrijheidsoorlog.'*²⁵⁸ Het resulteerde in een diep ontzag voor de Prins en zijn tochtgenoten: *'zoo'n sterk soldatenstuk is er na dien tijd nooit meer uitgevoerd.'*²⁵⁹ Uit het citaat blijkt het nationale en orangistische perspectief van de auteurs. De auteurs bekronen Oranje als de grondlegger van de vrijheid en vader des vaderlands.

²⁵⁸ J.W. de Jongh, *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. De prins trekt over de Maas, 1568* (J.B. Wolters; Groningen 1928) 3.

²⁵⁹ De Jongh, *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis*, 19.

Plaat 27 – In de drukkerij van Plantijn, Antwerpen, 1570

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. In de drukkerij van Plantijn, Antwerpen, 1570.
Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman (tekst van D. Wijbenga).

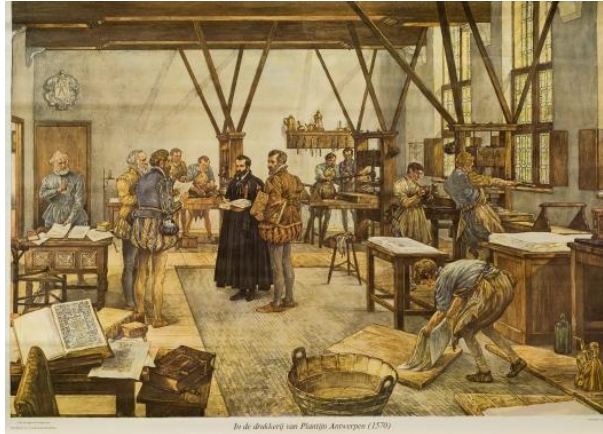
Uitgever: Wolters-Noordhoff; Groningen 1968.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1965-1967 tot het einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

De auteurs richten zich in de handleiding op de blokdrukken en wiegdrukken, de drukkerij van Plantijn en de werkzaamheden in bewogen tijden. Daarnaast wordt het levensverhaal van Christoffel Plantijn tot in detail beschreven: zijn jeugd, zijn eerste jaren in Antwerpen, onder verdenking van ketterij, jaren van voorspoed, het Leids intermezzo, en zijn laatste jaren.

De voorstelling op de plaat geeft een plaats in de drukkerij weer op een van de dagen van het jaar 1570, dat slechts een gedeelte van de omvangrijke drukkerij laat zien. Het grootste en belangrijkste werk kwam van Plantijns drukpersen. Een aantal van deze mooie werken is opgenomen ter illustratie. Alle werknemers hadden aandacht voor het beste werk. Tussen de persen staat een groep geleerden afgebeeld, die over de zuiverheid en het gehalte van dit werk waken. Plantijn wilde namelijk graag toestemming voor uitbreiding van zijn drukkerij. Montanus, een goede vriend van Plantijn, staat er ook op. Hij is via de drukkerij verbonden met Plantijn. Het leven van Plantijn ging niet alleen over rozengeur en maneschijn; hij had eerder onder ernstige verdenkingen gestaan dat hij behoorde tot de hervormden. Die verdenking had hem tot een vlucht bewogen. Hij raakte zijn verdenking kwijt en mocht terug komen. Montanus bleef in alles de getrouwe vriend en beschermer van de geniale meester-drukker. De mannen waren van één geest.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op meerdere secundaire bronnen uit de negentiende en twintigste eeuw. Het bronnenmateriaal bestaat vooral uit werken over het leven van Plantijn. Het veelzijdig gebruik van bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

Colin Clair, *Christopher Plantin* (1960).

E. van Gulik e.a., *Een gedenksteen voor Plantijn en Van Raphelingen te Leiden* (1965).

L.Voet, *Het museum Plantin-Moretus* (1965).

M. Rooses, *Plantijn en de Plantijnsche drukkerij* (Gent 1877).

M. Rooses, *Christophe Plantin, imprimeur Anversois* (Anvers 1896).

M. Rooses, 'Het Museum Plantin-Moretus te Antwerpen.' In: *Elseviers geïllustreerd maandschrift* (1908). 1e halfjaar.

J.W. Enschedé, *Houten handpersen in de zestiende eeuw*. Tijdschrift voor Boek en Bibliotheekwezen. (Jaargang 1906).

M. Sabbe, *Plantin, de Moretussen en hun werk* (Brussel 1926).

M. Sabbe, *De meesters van Den Gulden Passer*. (Patriareeks).

M. Sabbe, *Uit het Plantijnsche huis* (1923).

Karl Dietrich, *Die Buchdruckpresse von Johannes Gutenberg bis Fr. Köning* (Mainz 1930).

Persoonlijke voorlichting door de heer S. L. Hartz, General Art Director, Joh. Enschedé en Zonen.

Museum Plantin-Moretus (Antwerpen 1965), door Dr. L. Voet, conservator. Uitgave: in het museum.

'De prenten in het Crydt-Boeck van Dodonaeus'. In: *Beelden en groepen*, door Jan Veth.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De drukkerij van Plantijn is gekozen als onderwerp van deze schoolplaat omdat het goed de uitvinding en de gevolgen van de boekdrukkunst weergeeft. De auteurs van de handleiding zeggen hierover: *'De betekenis van de boekdrukkunst is voor de geestelijk ontwikkeling der mensheid zo groot, dat ze moeilijk overschat kan worden. Zo min wij het metaal weg kunnen denken uit onze huidige samenleving, zo min kunnen wij dat de produkten van de pers, die alle hun invloed uitoefenen, hetzij ten goede, hetzij ten kwade.'*²⁶⁰ De verspreiding van kennis nam vanaf dat moment een hoge vlucht. Steeds meer mensen konden lezen en waren op de hoogte van wat er gebeurde in de samenleving. Daarnaast beschouwde men in deze tijd *'...de boekdrukkunst als oorzaak van de snelle verbreiding der ketterij, ketterse geschriften.'*²⁶¹

De boekdrukkunst, een uitvinding uit de vijftiende eeuw, was ook van historische waarden. In het midden van de zestiende eeuw was het drukken en binden van boeken een echt vak geworden. De drukken uit deze eeuw waren kunstwerken die in latere eeuwen niet of nauwelijks overtroffen werden. Plantijn verwierf wereldfaam door zijn prestatie; veel mooie en belangrijke werken kwamen uit zijn drukkerij. Hij was de beroemdste Nederlandse drukker in de zestiende eeuw en werd 'de prins der drukkers' genoemd.²⁶²

Uit de citaten blijkt dat de uitvinding van de boekdrukkunst van grote betekenis was voor de verspreiding van ideeën. Uit het tweede citaat blijkt dat de boekdrukkunst in de zestiende eeuw als oorzaak werd gezien van ketterij. Deze ketterij werd voornamelijk benadrukt door de katholieken. De boekdrukkunst was van betekenis voor zowel het intellectuele leven als voor het bestaan van het protestantisme. Het zorgde namelijk voor de snelle verspreiding van het protestantse geloof. Hieruit blijkt het protestantse perspectief van de auteurs. Daarnaast heeft het onderwerp ook een nationale inslag, gezien Plantijn de beroemdste Nederlandse drukker was. Plantijn staat symbool voor de grootheid van de Republiek op cultureel gebied.

²⁶⁰ J.W. de Jongh e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. In de drukkerij van Plantijn* (Wolters-Noordhoff; Groningen 1968) 3.

²⁶¹ De Jongh, *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis*, 3.

²⁶² Oostrom, *Historisch tableau*, 52.

Plaat 28 – De troepen van Bossu dringen Rotterdam binnen, 9 April 1572

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. De troepen van Bossu dringen Rotterdam binnen, 9 April 1572.

Aquarel van G. van Hove.

Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort.

Uitgever: Wolters-Noordhoff; Groningen, Den Haag 1911.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1911-1915 tot en met 1928.

Samenvatting van de handleiding

De watergeuzen lagen in 1572 voor de stad Den Briel om deze in te nemen. De aanwezigheid van de watergeuzen zorgde ervoor dat de Spaanse troepen naar Rotterdam kwamen om deze zogenaamd te verdedigen. Echter, wat ze in werkelijkheid kwamen doen, was de tiende penning innen.

In reactie op de dreiging bij Den Briel trok stadhouder Bossu richting Den Briel om de watergeuzen tegen te houden. Ook de burgers van Rotterdam werden opgeroepen om de stad te verdedigen: "Burgers van Rotterdam, behoudt de stad voor den Koning! Zegt het voort!" Maar aan de andere kant werden de mannen ook opgeroepen om Bossu te helpen in Den Briel: mankracht en voedsel werden gestuurd. Het voedsel werd echter door de watergeuzen onderschept en niets kwam aan bij de Spaanse troepen. Ondertussen ging Bossu door naar Den Briel en deed een poging de stad in te nemen. In het begin stonden ze er goed voor maar uiteindelijk werd de aftocht een vlucht. De watergeuzen waren hem te slim af. Het land voor Den Briel was onder water gestroomd en de transportschepen, achter gelaten door Bossu, waren in brand gestoken. De burgers van Rotterdam waren blij met dit resultaat, ook al durfden ze het niet hardop te zeggen, bang voor verraad. De regering in de stad was daarentegen gevuld met angst: zij vreesde de geuzen. De geuzen trokken steeds verder op en Bossu vluchtte naar Rotterdam.

In Rotterdam sloot de burgerij tegen de zin van de Spaansgezinde stedelijke regering de poorten. Op voorwaarde, dat de troepen bij 25 man gelijk en met uitgedoofde lonten de stad zou doortrekken, werd na veel onderhandeling de Oostpoort geopend. Maar Bossu hield zich niet aan zijn woord. Een van de burgerwacht, de smid Zwart Jan, bemerkte het verraad en dreigde Bossu met hamer te zullen neerslaan. Bossu was echter sneller en doodde de smid met zijn ponjaard. De Spaanse soldaten sloegen de burgers neer en vier maanden lang bleef Rotterdam het toneel van allerlei mishandeling en moedwil.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op een beperkt aantal primaire en secundaire bronnen. De bronnen gaan over de stad Rotterdam rond 1572.

Bronnenlijst:

Die geschiedenis binnen Rotterdam, voor memorie gestelt bij den Bailliu Burgemeester ende Wethouders der stad van Rotterdam, beroerende het debvoir bij heurl. Gedaen, zedert den eersten Aprilis anno 1572, etc., een handschrift zich bevindende in het gemeente-archief te Rotterdam, gepubliceerd in *Nijhoff's Bijdragen*, 7^e deel, en in het *Rotterdamsch Jaarboekje*, 4en Jaargang. In het laatste laat Mr. W. Bezemer aan deze publicatie een beschouwing vooraf gaan, die ons van grooten dienst is geweest en voor Rotterdamsche onderwijzers zeer lezenswaard is.

De Oude Tijd, van 1872.

Dr. C. Te Lintum, *Rotterdam in den loop der eeuwen I*.

G. van Reijn, *Geschiedkundige beschrijving der stad Rotterdam*.

De troepen van Bossu dringen Rotterdam binnen.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De auteurs van de handleiding verklaren in de inleiding:

*'Onze keuze viel op deze plaat, omdat er een moment op is afgebeeld van een verhaal, dat voor al onze school zoo goed de verhouding illustreert tusschen overheid en burgerij in de steden aan deze zijde van den Moerdijk in de eerste jaren van den opstand tegen Spanje, en tegelijk het wantrouwen motiveert, het werk men allerwegen tegen 's konings soldaten koesterde. Daarbij komt nog, dat het verhaal der gebeurtenissen te Rotterdam in April 1572 de groote betekenis van de verovering van Den Briel des te beter doet uitkomen.'*²⁶³

Het gaat de auteurs van de handleiding niet om het leren van de personen of de gebeurtenis op zich. Ze willen de leerlingen doen inzien hoe het verzet met zo weinig hulp van buiten begon, zich langzaam uitbreidde en hoe, na Alva, de overheid de grootste vijand was van de Prins. Daarnaast is het belangrijk om deze gebeurtenis te begrijpen zodat duidelijk wordt wat zich elders in Holland en Zeeland in 1572 en daarna afspeelde.²⁶⁴ Daarom behandelen de auteurs ook de onderlinge verhoudingen tussen de Spaanse troepen, de Nederlandse bevolking en de Spaansgezinde onder de overheid. Het ging in de Opstand niet om een godsdienstige strijd tussen protestant en katholiek maar het was een strijd van vóór of tegen Alva.²⁶⁵

Het onderwerp benadrukt aan de ene kant het succes van de watergeuzen en aan de andere kant de religieuze strijd. Hieruit blijkt het protestants-nationale perspectief van de auteurs.

²⁶³ De Jongh, *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. De troepen van Bossu dringen Rotterdam binnen, 9 april 1572* (Wolters-Noordhoff; Groningen, Den Haag 1911) 3.

²⁶⁴ De Jongh, *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis*, 5.

²⁶⁵ De Jongh, 6.

Plaat 29 – Leidens ontzet 3 oktober 1574

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Leidens ontzet 3 oktober 1574.

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort (herziene versie J.J. Moerman).

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Batavia 1945 (herziene versie Wolters-Noordhoff; Groningen 1971 en J.B. Wolters; Groningen 1985).

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1945-1950 tot en met het einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

Na de val van Haarlem en de overwinning van Alkmaar, besloot Alva's bewind om een andere strategie toe te passen in Leiden. Valdez besloot de stad in te sluiten en het beleg aan te nemen. Zo kon hij rustig afwachten tot het ontzet kwam. Maar deze kwam niet, dus werd de stad uitgehongerd. Hij dacht dat ze zich dan wel over zouden geven.

De strijd om Leidens ontzet was begonnen. Voor de strijd was geld nodig voor de schepen, manschappen en uitrusting. Er werd een leger samengesteld van Walen en Fransen. De ontzettingsvloot voer door ondergelopen waterlanden onder leiding van Boisot. Onderweg kwamen ze veel blokkades tegen; de Spanjaarden wisten velen opties voor de Nederlanders te beperken. Door de doorgestoken dijken en de sterke wind dreven de wateren vol, het land in. De vaarroute naar Leiden lag open en de redding leek eindelijk nabij. Toen barstte het gedonder los; een vuurgevecht met de Spanjaarden. De geuzen behaalden een groot succes. Nu alleen nog voorbij Lammen en de Nederlandse vloot was dichtbij Leiden. Omdat de geuzen zo succesvol waren op het water, vertrouwde Valdez het niet rond Lammen. Hij was bang dat het er hetzelfde aan toe zou gaan als bij Zoeterwoude. Hij gaf kapitein Borja in Lammen bevel zich terug te trekken, en zo gebeurde het. Borja trok zich terug en de geuzen namen gemakkelijk Lammen in beslag. Nu lag de weg open naar Leiden. De ontzettingsvloot voer richting Leiden, zoals te zien is op de afbeelding was dit een vrolijke optocht. De komst van de vloot liep als een lopend vuurtje door Leiden heen. Niet lang daarna werd Leiden ontzet: de mensen waren uitgelaten, ze kregen volop te eten en de kreet "Leiden is ontzet" was overal in de stad te horen.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze werken ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende bronnen over het beleg en ontzet van de stad Leiden in 1574. Het bronnenmateriaal is een diversiteit van primaire en secundaire bronnen, met onder andere werken van bekende negentiende-eeuwse historici als R. Fruin en J. van Vloten. Beide historici zijn expert op het gebied van het ontzet van Leiden. Door zich op deze bronnen te baseren, maken de auteurs gebruik van de gedetailleerde informatie over het onderwerp. Het gebruik van verschillende soorten bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

- R.E. Dinger Hattink, *Leidens nood en verlossing in de Spaanse tijd* (1947).
R. Fruin, *De oude verhalen van het beleg en ontzet van Leiden* (Verz. Werken VII).
R. Fruin, *Het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574* (verz. Werken II).
W.J. Hofdijk, *Leydens wee en zegepraal 1573-1574* (1874).
R. van Luttervelt, *De Leidse haring- en brooduitdeling in woord en beeld* (Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken, 1960).
W.J.F. Nuyens, *Geschiedenis van het beleg en ontzet van Leiden in 1574* (1874).
J. van Vloten, *Leidens belegering en ontzet in 1573 en 1574*, naar de oorspronkelijke stukken en bescheiden (1853).
J. van Vloten, *Nalezing, aantekeningen en bijlagen op Leidens beleg en ontzet* (1867).

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De auteurs van de handleiding stellen in de inleiding dat Leidens ontzet een bepalende gebeurtenis was: *'een feit van zulke betekenis in de voortdurende strijd van vrijheid tegen de overheersing verdient wel dat wij ons zo juist en levendig als mogelijk tot de verbeelding roepen.'*²⁶⁶ Naar dit laatste is gestreefd door de opname van de plaat in de serie.

Het ontzet van Leiden in 1574 was een belangrijk keerpunt in de Opstand. Israel beschrijft het als: *'Het beleg van Leiden was niet het langdurigste maar wel het kostbaarste, het hardst bevochten, het meest beslissende en het meest heroïsche beleg van de Opstand. Was Leiden gevallen, dan zouden Den Haag en Delft onhoudbaar zijn geweest en de Opstand als geheel zou dan wellicht mislukt zijn.'*²⁶⁷ Het lot van de gehele Opstand stond dus op het spel.

De nieuwe landvoogd Requesens voerde een veel succesvollere politiek dan Alva en dreigde met het nemen van Leiden Holland in tweeën te splitsen. Daarnaast zag de Opstand er in de Slag bij Mook (April 1574) heel somber uit. Het succesvolle ontzet van Leiden gaf daarom een positieve impuls aan de Opstand; de strijd tegen Spanje was nog niet verloren. Leiden was daarom ook psychologisch een keerpunt. Het ontzet van Leiden was van doorslaggevende betekenis. De Spaanse soldaten ontruimden hierna heel Zuid-Holland, en trokken zich terug op Utrecht en Haarlem. De Opstand was in Zuid-Holland en Zeeland en in Noord-Holland ten noorden van Haarlem en Amsterdam, nu zo goed als buiten gevaar.²⁶⁸

Zoals blijkt uit het citaat van de auteurs was de gebeurtenis belangrijk voor de vrijheidsstrijd en het ontstaan van de Nederlandse staat: het succes van de watergeuzen wordt benadrukt. Het ontzet van Leiden was ook een doorbraak in de Nederlandse Opstand. Dit duidt op het nationale perspectief van de auteurs.

²⁶⁶ J.W. de Jongh e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Leidens ontzet 3 oktober 1574* (J.B. Wolters; Groningen, Batavia 1945) 4.

²⁶⁷ Israel, 201.

²⁶⁸ Idem, 203.

Plaat 30 – ‘Behouden Huys’ op Nova Zembla (1596)

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. ‘Behouden huis’ op Nova Zembla (1596).

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort.

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Djakarta 1950 (herziene versie Wolters; Groningen 1958 en Wolters-Noordhof; Groningen 1970).

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1950-1953 tot het einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

De Hollanders en Zeeuwen richtten zich aan het einde van de zestiende eeuw op de handel met Indië. Men geloofde in die tijd dat dit land langs vier wegen te bereiken was, onder andere over de Noordpool. Daarom werden verschillende pogingen ondernomen om deze wegen te verkennen. De opdracht van de zeevaarders was dan ook het onderzoeken of er een noordoostelijke doortocht was. Verschillende ondernemingen draaiden uit op mislukkingen. De tocht van 1596 werd bekend door de overwintering op Nova Zembla.

Willem Barentsz was een van de mannen die deze tocht ging wagen. Hij kwam in de winter met zijn schepen in het ijs vast te zitten bij Nova Zembla.

Ze kwamen niet meer weg en besloten van het hout van het schip een huis te bouwen. Ook was er op het schip voldoende voedsel aanwezig om het lang uit te houden; er was namelijk gerekend op een lange tocht. Wanneer het weer het toeliet, werden inspecties naar het schip ondernomen. Allen raakten langzaam aan verzwakt door te weinig afwisseling in het voedsel en sommige leden aan scheurbuik. De situatie bleef voor lange tijd hetzelfde: ijselijke koude, uitputting, ernstige ziekte, en plagen. Het was inmiddels rond mei. Tijdens een hevige storm dreef veel ijs weg en het open water gaf de mannen moed. De terugtocht werd voorbereid.

Voor vertrek werd een aantal verklaringen geschreven door van Heemskerck en Barentsz met de bedoeling dat indien de sloepen op de terugreis zouden vergaan nog in de wrakken van de sloepen een verklaring gevonden werd. Het ‘behouden huis’ werd verlaten en men ging in de sloepen voor de terugreis. Onderweg zaten de sloepen nog een aantal keren vast in het ijs, waarop ze hun tentenkamp opzetten en wachtten tot dat het ijs smolt en ze weer verder konden. Uiteindelijk kwamen ze Russische vissers tegen, die ze vertelde dat ze op weg waren naar de Nederlanden. Op een van de eilanden in Kola-baai lagen Nederlandse schepen, die juist terug naar Nederland zouden varen: ze waren gered.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op een gering aantal bronnen, onder andere een vertelling en overzichtswerk komen voor in de bronnenlijst. Het zijn zowel primaire als secundaire bronnen. De primaire bronnen doen een direct verslag van de gebeurtenissen op Nova Zembla en dienen dus uitstekend als bron. Ter controle of als naslagwerk zijn ook bronnen uit de negentiende en twintigste eeuw gebruikt.

Bronnenlijst:

S.P. l'Honoré Naber, 'Seylagiën' delen XIV en XV van de Werken (Linschoten-Vereniging; 1917).

Journal van Gerrit de Veer, 'Vertellinghe vande derde Seylagie by noorden om, nae de Coninckrijcken van Cathay ende China, indien jare Duysent vijfhondert ses ende tneghentich.'

W.P. van Stockum, *Overwintering op Nova Zembla door Heemskerck, Barentsz, en togtgenooten in de jaren 1596, 1597* ('s-Gravenhage 1873).

J.K.J. de Jonge, *Nova Zembla* (1872).

S. Muller Fzn., 'De eerste reizen der Nederlanden naar de Noordpool.' In: *Eigen Haard* (1877).

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Met de verantwoording van het onderwerp van de plaat kunnen we kort zijn. De auteurs van de handleiding wijzen op: *'De populariteit die de overwintering op Nova Zembla nog altijd heeft, was een gereede aanleiding om een plaat over dit onderwerp in de serie op te nemen.'*²⁶⁹ De overwintering op Nova Zembla is een spannend verhaal dat tot de verbeelding spreekt bij de leerlingen. De ontdekkingsreizen van de zestiende eeuw wekken vaak grote interesse bij de leerlingen omdat het aansluit bij hun belevingswereld.

Daarnaast droeg het onderwerp bij aan het nationale gevoel. De walvisvaart op Spitsbergen kreeg vanaf de jaren 1590 een grote opleving. Zo groot dat in 1613 de Noordse Compagnie werd opgericht. Dit leidde tot een groot aantal expedities die laten zien hoe groot de macht van de Republiek was aan het einde van de zestiende en begin van de zeventiende eeuw. Iets waar men in de negentiende eeuw alleen maar over kon fantaseren hoe het was geweest. De expedities kregen veel waardering. Nu nog zijn veel Nederlandse namen, toen gegeven aan een aantal plaatsen waar de Nederlanders langskwamen, terug te vinden op Spitsbergen en Nova Zembla.

Uit het eerste citaat van de auteurs blijkt dat het onderwerp van deze plaat opgenomen is omdat de gebeurtenis een spannend verhaal is. Dit sluit goed aan bij de didactiek van het aanschouwingsonderwijs en de belevingswereld van de leerlingen. Daarnaast is de gebeurtenis ook van belang geweest in de opkomst en bloei van de Republiek in de Gouden Eeuw. Hieruit blijkt het nationale perspectief van de auteurs: de grootheid van het verleden wordt weergegeven.

²⁶⁹ J.W. de Jongh e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. 'Behouden huis' op Nova Zembla (1596)* (J.B. Wolters; Groningen 1950) 10.

Plaat 31 – Op de Reede van Bantam, 1598

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Op de Reede van Bantam, 1598.

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort.

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Den Haag 1913.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1911 tot en met 1948.

Samenvatting van de handleiding

Het verhaal dat bij de schoolplaat wordt verteld, is gebaseerd op de reizen en avonturen van admiraal Jacob van Neck in de jaren 1598 en 1599. Jacob van Neck was in zijn jonge jaren een koopman: hij had al veel van de wereld gezien. Vanuit Nederland nam hij boter, kaas en haring mee en hij kwam terug met Perzische kleden uit de Levant, hout uit Noorwegen en Zweden, en koren, barnsteen en lijnzaad uit de Oostzeehavens. Dit was echter niet zonder gevaren, denk aan de Spaanse en Portugese zeerovers. Jacob van Neck werd door de heren bewindhebbers van de oude Compagnie gevraagd als admiraal op de nieuwe vloot van vier schepen die naar Indië zou voeren. Het was niet alleen een koopvaardijvloot maar ook een oorlogsvloot. Op de vloot ging naast de nodige levensmiddelen ook andere Europese producten mee als laken, linnen, fluweel, lint, garen band, spiegels, messen, kannen en spiegels. Bovenal werd veel geld meegegeven om te handelen met de kooplui in Indië.

Vanuit Texel vertrokken ze naar Indië. Op de rede van Bantam gingen ze voor anker. In Bantam probeerde de Nederlanders peper, nagelen en ander koopwaar te kopen. Vaak werden ze dwarsgezeten en afgezet door de gierige havenwachter. De Javaanse edellieden zagen na lange tijd het belang van constante betalingen in en zagen dat de Hollanders eerlijke kooplieden waren en geen vrijbuiters of zeeschuimers. Voor de terugreis werden de schepen volgeladen met specerijen. Vier schepen gingen met geladen schepen terug. De andere vier schepen gingen door naar de Molukken om daar nog meer te halen. In 1599 kwamen de vier schepen behouden terug en werden vol onthaald in het vaderland. Een jaar later in 1600, kwamen ook de andere vier schepen behouden terug met geurige specerijen als kruidnagelen, foelie en noodmuskaat.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van de deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende bronnen. Wetenschappelijke studies en leesverhalen komen voor in de bronnenlijst. De diversiteit van de bronnen geeft een brede weergave van de gebeurtenis. Het bronnenmateriaal bestaat uit zowel primaire als secundaire bronnen gebruikt ter ondersteuning van de inhoud. Een aantal werken is van toonaangevende historici zoals J. de Jonge, R. Fruin, en Jacob van Neck. Dit betekent dat bronnen uit de tijd gedetailleerde informatie bevatten over de gebeurtenis met aanvulling van historisch onderzoek uit de negentiende en twintigste eeuw. Het veelzijdig gebruik van bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

Van Reyd, *Nederlandse geschiedenis*.

Begin ende Voortgang van de Vereenigde Neederlandsche Geoctroyeerde Oost. Indische Compagnie, deel I. (Een, sedert de herleefde belangstelling in al wat oude Nederlandsche reisverhalen betreft, zeer zeldzaam geworden boek, bevattende een verzameling van scheepsjournalen en reisverhalen, meest door zeelieden zelf opgesteld).

Mr. J.A. van der Chys. *Geschiedenis der Stichting van de Vereenigde O.-I. Compagnie*. (Leiden 1857).

Jhr. Mr. J.K.J. de Jonge. *De Opkomst van het Nederlandse Gezag in Oost-Indië I en II*. ('s-Gravenhage en Amsterdam 1847).

Dr. R. Fruin. *Tien Jaren uit den Tachtigjarigen Oorlog*. ('s-Gravenhage 1906) Hoofdstuk XIII.

J.J. Meinsma, *Geschiedenis van de Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen I*. ('s-Gravenhage 1873).

Reisverhaal van Jacob van Neck, in handschrift berustende op het Algemeen Rijks-Archief, medegedeeld door Prof. Dr. H. T. Colenbrander in Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap XXI. (Amsterdam 1900).

Prof. Dr. Georg Friedrich Preuss. *Philipp II, die Niederländer und ihre erste Indienfahrt*. (Breslau 1911).

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Het verhaal van het zoeken van de weg naar Oost-Indië dient in de scholen meestal tot inleiding voor een les over de oprichting van de Oost-Indische Compagnie. De handleiding is voor de onderwijzer een aanvulling op de stof. De plaat en de vertelling van Jacob van Neck's reis naar Bantam zijn ter illustratie opgenomen in de handleiding.²⁷⁰

Het onderwerp van de plaat is gekozen omdat het ingaat op het ontstaan van de VOC. De VOC speelde namelijk een belangrijke rol in de start van de Gouden Eeuw in de Republiek. De Gouden Eeuw was een periode in de Nederlandse geschiedenis, en dan met name van de noordelijke zeven Verenigde Provinciën, waarin de Nederlandse handel, wetenschap, kunst en militaire macht (vooral ter zee) een toppositie in de wereld innamen. De VOC opgericht in 1602 maakte deze groeiende handel mogelijk. Hieraan liggen een aantal oorzaken ten grondslag: het tegenwerken van de Spanjaarden, de val van Antwerpen in 1585, de afnemende macht van de Hanze, de nederlaag van de Spaanse Armada in 1588, de zegepraal voor de Nederlanders in 1590-1594, en de bruisende ondernemingslust. Allemaal gebeurtenissen die bijdroegen aan de groei van de Republiek en haar Gouden Eeuw.

De gebeurtenis afgebeeld op de schoolplaat is van belang geweest in de opkomst en bloei van de Republiek in de Gouden Eeuw. De economische en politieke macht van de Republiek wordt weergegeven; de grootheid van de Republiek wordt benadrukt. Hieruit blijkt het nationale perspectief van de auteurs.

²⁷⁰ J.W. de Jongh e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Op de reede van Bantam, 1598* (J.B. Wolters; Groningen 1911) 6.

Plaat 32 – De Slag bij Nieuwpoort

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. De Slag bij Nieuwpoort.

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman.

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Djakarta 1950.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1950-1953 tot het einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

Toen op 16 september 1598 koning Filips II van Spanje stierf zagen de Nederlanden een nieuwe kans voor onafhankelijkheid. Engeland en Frankrijk tekenden een verdrag dat ze de Nederlanden accepteerden als een eigen staat, het enige wat nu nog restte was de verloren delen terug veroveren. Men wist in de Republiek dat er in Vlaanderen ontevredenheid heerste als gevolg van de slechte economische toestand en verder dat de troepen miltziek waren. In 1600 werd in de Statenvergadering van Holland besproken om een veldtocht door Vlaanderen te ondernemen. In Den Haag werd besloten dat prins Maurits Duinkerken ging belegeren. Maar voordat Duinkerken belegerd kon worden, diende Nieuwpoort veroverd te worden.

Ondertussen hadden Albertus en Isabella de verschillende verspreide troepen samengeroepen en trokken ze op richting het Staatse leger. Maurits en het Staatse leger wisten van niets en werden vrij laat op de hoogte gesteld van de naderende Albertus met zijn Spaanse leger. Albertus kon zo doorsteeven omdat de Nederlanders de wegen goed begaanbaar hadden gemaakt. Op bevel van Maurits werd Ernst Casimir naar de belangrijkste brug bij Leffingen gestuurd om het Spaanse leger tegen te houden. Dit zou Maurits de tijd geven om zijn leger te verenigen. Bij Leffingen aangekomen was het al te laat. Ernst Casimir stuitte op het Spaanse leger en hield de Spaanse overmacht niet lang van zich af. Met een verlies van 800 man was het snel gedaan. Albertus kon zijn tocht nu onverstoord voortzetten.

Het lukte Maurits in ieder geval om zijn leger weer bij elkaar te krijgen. Hij besloot om in een krachtige stelling af te wachten tot het Spaanse leger zou aanvallen. Op het strand werd een deel van het leger in stelling gebracht. Ook bij Nieuwpoort liet Maurits een troepenmacht achter. Toen het vloed werd, liet Albertus zijn leger richting het strand optrekken. In reactie hierop, veranderde Maurits zijn stelling en met zijn groot veldheerstalent wist Maurits te voorkomen dat er wanorde heerste in het Staatse leger. De Spanjaarden gingen in de aanval. De tegenaanval werd door Maurits ingezet, maar had niet het gewenste effect. De Spanjaarden boden sterk verzet. Dit tafereel van de slag achter de eerste duinenrij is afgebeeld. Toen de toestand wanhopig leek, besloot Maurits een laatste kans te wagen. Hij besloot alles op alles te zetten. De strijd werd hervat en de moed klonk in de kreet 'Victorie' van het Staatse leger. Albertus zag dat de strijd verloren was en trok zich terug naar Oudenburg en van daaruit naar Brugge. De Slag bij Nieuwpoort was door prins Maurits gewonnen.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op een aantal verschillende bronnen. De diversiteit van de bronnen geeft een brede weergave van de gebeurtenis. Het zijn voornamelijk overzichtswerken over de oorlog, het leger en de heldendaden in de Opstand. Het bekende werk van R. Fruin geeft een gedegen weergave van de gebeurtenis, hoewel nationalistisch gekleurd. Ter ondersteuning worden ook andere bronnen geraadpleegd over de Opstand en heldendaden in de geschiedenis van de Republiek. Het zijn zowel primaire als secundaire bronnen, gebruikt ter ondersteuning van de inhoud. Het gebruik van verschillende soorten bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

Em. Van Meteren, *Historie der Nederlandscher ende haerder Naburen oorlogen ende geschiedenissen.* ('s Graven-Haghe 1614) Foz. 454. I en II. 454.

Robert Fruin, *Verspreide Geschriften III.*

Bosscha, *Nederlandsche Heldendaden te land I.*

Anthon Duyck. *Journael. II.*

F.M. Kelly, 'The corslet and the Burgonet'. In: *The Burlington Magazin* 1920. I.

F.J.G. ten Raa en F. de Bas, 'Het Staatsche Leger 1568-1795' II.

Mr. J.P.W.A. Smit. 'De Legervlaggen uit den aanvang van den 80-jarigen oorlog'. (Van Gorcum en Comp.; Assen).

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Volgens Fruin is de Slag bij Nieuwpoort: '*Een der weinige veldslagen uit onze geschiedenis, die nevens de Slag bij Waterloo, in eeuwige gedachtenis bij ons volk voortleeft.*'²⁷¹ De Slag bij Nieuwpoort was een van de weinige veldslagen in de Opstand. Hoewel de tocht naar Vlaanderen geen succes was, werd de veldslag wel gewonnen. Het eigenlijke doel, Duinkerken, werd nooit bereikt. Nieuwpoort was een overwinning zonder veel waarden.²⁷² Wat vooral erg belangrijk is bij deze gebeurtenis, is dat het prestige van Maurits als veldheer door de slag groeide. Hij nam op de goede momenten de juiste beslissingen, zoals het terugtrekken van de schepen. Ook heeft de Slag bij Nieuwpoort Maurits in een goed licht gezet omdat hij vooraf tegen de slag was. Nu het doel niet bereikt was, kon hij wijzen op de bezwaren die hij van te voren geuit had tegen de Staten Generaal en Van Oldenbarnevelt. Met Nieuwpoort nam Oldenbarnevelt een enorm risico en had hij het voortbestaan van de Republiek op het spel gezet voor een doel dat te ver buiten bereik lag.²⁷³ Bovendien kon Maurits zeggen dat hij degene was geweest die de Republiek van de ondergang had gered bij de Slag bij Nieuwpoort.

Uit de handleiding blijkt een sterk nationaal perspectief van de auteurs: de overwinning van de Slag bij Nieuwpoort en het optreden van Maurits worden in geuren en kleuren verteld. De grootheid van de Republiek staat centraal.

²⁷¹ Fruin, *Slag bij Nieuwpoort*, 68.

²⁷² Israel, 287.

²⁷³ Idem, 285.

Plaat 33 – Een vergadering van de Nationale Synode te Dordrecht, 1619

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Een vergadering van de Nationale Synode te Dordrecht, 1619.

Aquarel van G. van Hove.

Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort.

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen 1911.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1911 tot en met 1950.

Samenvatting van de handleiding

De aanleiding voor het houden van de Nationale Synode was een kerkelijke strijd tussen de Arminianen en de Gomaristen. De Arminianen zochten en vonden steun bij Van Oldenbarnevelt, en bij de meerderheid van de Staten van Holland en Utrecht; de Gomaristen bij Willem Lodewijk, stadhouder van Friesland, bij de burgerij van de steden en van het platteland en later ook bij prins Maurits.

In 1610 dienden de Arminianen bij de Staten van Holland een verzoek ook wel remonstrantie genoemd in, waarin zij hun gevoelens omtrent sommige punten van de leer blootlegden en verdedigden. Tevens verzochten zij het samenroepen van een Provinciale Synode, waarop hun meningen onderzocht en aan de Heilige Schrift getoetst konden worden. De Staten van Holland namen kort daarop het besluit, dat op de ondertekenaars van de remonstrantie de kerkelijke censuur niet mocht worden toegepast. Gomarus zond een contra-remonstratie in, waarin hij het verzoek van de tegenpartij probeerde te weerleggen en tevens verzocht, een National Synode samen te roepen, die over de gerezen geschilpunten zou kunnen beslissen. De plaat geeft het moment weer, waarop de woordvoerder van de Remonstranten, Episcopius, het standpunt aanwijst, dat hij en zijn partijgenoten tegenover de Synode wensen in te nemen. Het voornaamste doel van de Nationale Synode was een uitspraak te doen tussen de remonstranten en de contraremonstranten. In deze vergadering werd onder andere besloten de bijbel in het Nederlands te vertalen.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende primaire en secundaire bronnen. Daarnaast bestaat het bronnenmateriaal uit overzichtswerken en werken over het specifieke onderwerp. In de bronnenlijst staan ook een aantal werken van bekende negentiende-eeuwse historici als G. Groen van Prinsterer, L. Wagenaar en P.J. Blok. De genoemde historici behoorden tot de politieke en nationale geschiedschrijving en geven in hun overzichtswerken van de vaderlandse geschiedenis een nationalistisch beeld van de gebeurtenis. Bovendien baseerden de auteurs zich niet alleen op deze bronnen, maar raadpleegden ze ook specifieke bronnen over dit onderwerp. De diversiteit aan bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

H.H. Barger, *Ons kerkboek*.
H. Edema van der Tuuk, *Johannes Bogerman*, academisch proefschrift.
De Acta der Dordtsche Synode
Mr. G. Groen van Prinsterer, *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland*.
B. Glasius, *Geschiedenis der Christelijke Kerk en Godsdienst in Nederland*.
Dr. L. Wagenaar, *Een Vader des Vaderlands* (Uz Heit).
Jhr. Mr. J.H. Hora Siccama, *Geschiedkundige studiën*.
P.J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, IV.
Dr. E. Verwijs, *Aanteekeningen op "t Costelick Mal" van C. Huygens*.
J.C. Naber, *Calvinist of Libertijnsch*.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Het voornaamste doel van de Synode was een uitspraak in het geschil tussen de remonstranten en contraremonstranten. De Synode was vooral belangrijk voor de stichting van eenheid, een nationale kerk in plaats van verschillende provinciale kerken. Hoewel men het eens was geworden over de leer en de regeling van verschillende zaken, kwam men niet tot overeenstemming, zodat de Staten-Generaal moesten besluiten, de regeling van deze aangelegenheden van de kerk aan de verschillende provinciën over te laten. Daarnaast werd op de Synode van Dordrecht besloten de Bijbel in het Nederlands te vertalen, wat wederom de eenheid van de kerk weergaf.²⁷⁴ Ook het besluit, dat er voortaan doopboeken moesten worden aangelegd, waarin alle gedoopte moesten worden ingeschreven, is niet zonder belang. Het heeft de grondslag gelegd voor de burgerlijke stand. Tot slot werd de Dordtse Kerkorde aangenomen, die nog steeds de basis vormt van het kerkrecht in veel gereformeerde kerken. In de Handelingen of Acta van de synode van Dordrecht staat welke besluiten zijn genomen.

Daarnaast had de Synode ook op internationaal niveau haar invloed. De Synode was een internationale calvinistische vergadering, die niet alleen gezag zou hebben in de Verenigde Provincies, maar in heel calvinistisch Europa. Buiten de Republiek zou de synode van bijzonder belang blijken voor de positie van de gereformeerde kerken in Duitsland.²⁷⁵ Zoals Israel beschrijft:

*'De contra-remonstrantse omwenteling veranderde de politieke machtsverhoudingen in de Republiek en maakte van de gereformeerde kerk een bastion van calvinistisch orthodoxie. Zij veranderde ook de toonzetting van de Nederlandse samenleving op de korte en middellange termijn. Ook werden de Verenigde Provincies de spil van het internationale calvinisme, weliswaar slechts tijdelijk, maar precies op het moment waarop de groeiende spanningen in het Duitse Rijk leidden tot het uitbreken van de Dertigjarige Oorlog. Het was ook het moment waarop niet alleen de Nederlanders en de Spanjaarden, maar de hele internationale gemeenschap haar aandacht begon te richten op het naderende einde van het Twaalfjarig Bestand. De calvinistische omwenteling in de Nederlanden speelde dus een sleutelrol in zowel het ontstaan van de Dertigjarige Oorlog als in het uitbreken van het tweede deel van de Tachtigjarige Oorlog tussen de Nederlanders en de Spanjaarden.'*²⁷⁶

Veel remonstranten vluchtten en werden ballingen in omliggende landen als Duitsland of Frankrijk.

Uit het citaat van Israel blijkt de grote invloed van de vergadering voor de Nederlandse samenleving. Door de contra-remonstrantse omwenteling namen het protestantisme en calvinisme in de Nederlanden toe. Deze gebeurtenis zorgde voor een spanningsveld op religieus gebied: de Dertigjarige Oorlog begon en de Opstand zette zich voort. Hieruit blijkt het protestants-nationale perspectief van de auteurs.

²⁷⁴ Israel, 512.

²⁷⁵ Idem, 510.

²⁷⁶ Idem, 515-516.

Plaat 34 – 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik belegerd, 1629

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik belegerd, 1629. *Aquarel van* W.C. Staring.

Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort.

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Den Haag 1911.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1911 tot en met 1948. In 1950-1953 wordt deze plaat vervangen door de plaat 'Frederik Hendrik voor 's-Hertogenbosch, 1629'. Deze plaat wordt tot en met het einde van de serie uitgegeven. De inhoud van de handleidingen blijft hetzelfde, de plaat is echter vervangen door een van J.H. Isings (onderste plaat).

Samenvatting van de handleiding

De vestingstad 's-Hertogenbosch was voor de Spanjaarden een grensvesting tegen de Republiek: Holland, Utrecht en Gelderland werden van uit de stad steeds met een inval bedreigd. De stad was dus strategisch van belang voor zowel de Spanjaarden als voor de Republiek. Echter, 's-Hertogenbosch was niet alleen een Spaans bolwerk tegen de Republiek, de inwoners waren ook bijna allemaal Spaansgezind en katholiek.

Het was voor de Nederlanden een gunstig moment om een grote krijgsonderneming in 1629 tegen Spanje te ondernemen: Spanje was niet in staat een groot leger bij elkaar te brengen; Piet Hein had de Spaanse Zilvervloot veroverd; en een oorlog tussen Spanje en Frankrijk stond op uitbarsten. De Nederlanden hadden dus juist een voordeel: de Zilvervloot en WIC brachten veel rijkdom en welvaart, waardoor er genoeg geld was voor een grote onderneming. In 1629 werd door Frederik Hendrik een veldtocht ondernomen met als doel het veroveren van 's-Hertogenbosch. Rondom de stad werden twee linies gelegd. Op verschillende punten werden de linies versterkt door verschansingen (kwartieren). Dit leidde tot het insluiten van Den Bosch. Nu dit stond kon een aanval op de stad gedaan worden. Dit gebeurde op vier verschillende punten vanuit de loopgraven. In de tussentijd hadden de Spanjaarden ook niet stil gezeten en bestookten de Nederlanders herhaaldelijk op het hoofdkwartier. Uiteindelijk bereikte zowel de bezetting met haar uitvallen

als het ontzettingsleger geen resultaten. Het Spaanse leger trok zich terug en het lukte het Staatse leger om fort Isabella in te nemen. Zo versterkte ze hun positie en kon ook het kleinere fort St. Anthony bestookt en veroverd worden. Opnieuw vielen de Spanjaarden aan maar de prins bleef liggen. De prins had ondertussen de voorraadwegen van de Spanjaarden naar Den Bosch afgesloten. Onder andere op Wezel, waar de voornaamste voorraadschuur van de Spanjaarden was gevestigd, werd een aanslag gepleegd en Wezel werd ingenomen. In Den Bosch werd ondertussen hevig doorgevochten. Uiteindelijk vielen alle buitenwerken in handen van het Staatse leger en viel Den Bosch. Een eervol verdrag werd gesloten.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende bronnen. Wetenschappelijke studies en leesverhalen komen voor in de bronnenlijst. Daarnaast worden zowel primaire als secundaire bronnen gebruikt ter ondersteuning van de inhoud. De diversiteit aan bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

J. Bosscha. *Neerlands Heldendaden te land I.* (Leeuwarden 1838).

Het Leven van Frederick Hendrik ('s-Gravenhage 1737).

I. Commelijn. *Frederick Hendrik van Naussau* (1650).

Jeaques Prempart. *Verhael oft Corte Beschrijvinghe van 't ghene ghepasseert is inde seer treffelycke ende vermaerde Belegheringhe van 's-Hertogen Bosch.* (Amsterdam 1630).

A. Montanus. *'t Vermeerderde Leven en Bedrijf van Frederik Hendrik.* (Amsterdam 1653).

Histoire du Siège de Bol Duc. Etc. Faicte Francaise du latin de Daniel Heinsius. Lugd. Bat. A*. (1631).

J.P. de Bordes. *De verdediging van Nederland in 1629.* (Utrecht 1856).

Mr. J.H. van Heurn. *Historie der Stad en Meyerye van 's-Hertogenbosch II* (Utrecht 1776).

C.J. Snijders en P. C. J. Noorduy. *Duurzame en Tijdelijke Versterkingskunst I.* (Breda 1909).

Dr. J.W. Wijn, *Onder het Vaandel.* In J. Romein e.a., *De Tachtigjarige Oorlog.*

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De belegering van 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik is tot onderwerp gekozen omdat, zoals de handleiding beschrijft: *'Evenals de bespreking van de verdediging van ons land in het jaar 1672, kan een zaakrijke behandeling van het beleg van 's-Hertogenbosch er toe bijdragen, den leerlingen te doen gevoelen, dat ons land door zijn natuurlijk gesteldheid ook nu nog tegen een overmachtige vijand tijdelijk is te verdedigen. Behalve een blik op het beleg van 's-Hertogenbosch geeft de plaat ook een stukje kampeven te zien. Het leven van toenmalige krijgers.'*²⁷⁷ Het beleg van 's-Hertogenbosch in 1629 was een groots opgezette tegenaanval op de Spanjaarden door prins Frederik Hendrik tijdens de Opstand. Uiteindelijk werd de stad 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik ingenomen. Hij had hier een aantal belangrijke redenen voor: de strategische ligging van de stad; het Spaanse leger vocht ook in Italië; en de Duitse bondgenoot vocht de Dertigjarige Oorlog. Door de inname van de stad zouden de legers tussen Maas en Waal meer rust krijgen en zou de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in het zuiden een uitvalsbasis hebben. Daarnaast was de stad ook het brandpunt van de contrareformatie en de zetel van het enige bisdom in noordelijk Brabant.²⁷⁸ Met het veroveren van de stad vielen namelijk ook omringende dorpen, kloosters en inwoners in handen van de Republiek. Voor de Spaanse koning was dit een belangrijke reden om de stad te willen behouden.

Volgens Israel was de overgave van 's-Hertogenbosch:

*'een sensationele gebeurtenis, een verpletterende klap voor het Spaanse prestige die in Madrid grote ontsteltenis veroorzaakte. Het dubbele verlies van Wezel en 's-Hertogenbosch was de eerste werkelijke grote nederlaag van Spanje sinds het uiteenslaan van de Armada in 1588. Nieuwpoort was ook een nederlaag geweest, maar het had daarnaast het blijvende strategische overwicht van Spanje in de Lage Landen bewezen, en de kwalitatieve superioriteit van de Spaanse infanterie. De nederlaag van 1629 luidde een nieuw tijdperk in, en toonde aan dat nu de Nederlanders een algeheel strategisch overwicht hadden, in ieder geval zolang de oorlog in Mantua voortduurde.'*²⁷⁹

Spanje was geen geloofwaardige strategische bedreiging meer voor de Republiek.

Uit de handleiding blijkt het protestants-nationale perspectief van de auteurs: de belegering en inname van 's-Hertogenbosch waren belangrijke gebeurtenissen voor het verloop van de Opstand. Ook is in deze gebeurtenis een protestantse inslag terug te vinden. De stad Den Bosch was een Spaans maar ook katholiek bolwerk; de overwinning van Frederik Hendrik was dus niet alleen belangrijk voor de vorming van de Nederlandse staat maar ook voor de verdrijving van de katholieken. Door de inname van de stad werd de macht van de katholieken in het zuiden ingedamd.

²⁷⁷ J.W. de Jongh e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik belegerd, 1629* (J.B. Wolters; Groningen, Den Haag 1911) 3.

²⁷⁸ Israel, 563.

²⁷⁹ Idem, 563.

Plaat 35 – Ter Walvisvaart

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Ter Walvisvaart.

Aquarel van C. Jetses.

Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort.

Uitgever: J.B. Wolters 'UM; Groningen, Den Haag 1911.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1911 tot en met 1950.

Samenvatting van de handleiding

De toelichting bij de schoolplaat begint met een historische schets om de betekenis van de Walvisvangst in de eerste helft van de zeventiende eeuw te verduidelijken.

Het verhaal bij de plaat gaat over de ondernemingen van de Noordse Compagnie naar Spitsbergen. In 1633 wist de Compagnie een aantal mannen, tegen een goede betaling, over te halen om een winter op Spitsbergen door te brengen. Onder hen bevonden zich harpoenier Jacob Segersz. Van der Brugge, Jan Hendrik Kunst, Alef Willemsz., Maarten Jacobsz. Tandel, Adriaan Rutten, Marcus Pauwelsz. en Kersten Andriesz. Op hun weg naar Spitsbergen jaagden ze al op walvissen met harpoen.

Na een voorspoedige reis kwamen ze aan. Op Spitsbergen jaagden de mannen op walvissen, walrussen en robben. De walvis werd bijvoorbeeld na de vangst naar wal gesleept, het spek werd afgesneden en naar de traanketels gebracht. Daarnaast jaagden ze ook op robben en walrussen en op ijsberen en poolvossen. Maar dit alles was niet zonder gevaar; het waren sterke beesten en zonder wapens waren ze niets. Ook verzamelden ze drijfhout.

Uit alles bleek hoe groot de ellende was; de mannen hadden vreselijk van de kou te lijden en het was ook een eentonig leven. Hoewel de tocht treurig was, keerden alle mannen weer terug naar huis. Aan het einde van het seizoen werden weer een zevental mannen op Spitsbergen achtergelaten, onder andere Andries Jansz. Van Middelburg. Zo goed het de vorige winter op Spitsbergen was gegaan, zo slecht ging het nu. Allen kwamen om. Na deze treurige ervaringen heeft de Noordse Compagnie van verdere pogingen tot overwintering afgezien.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende bronnen, van wetenschappelijke studies tot verhalen. Primaire en secundaire bronnen worden gebruikt. Het gebruik van verschillende soorten bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

Mr. S. Muller Fs., *Geschiedenis der Noordsche Compagnie*.

N. van Wasseuaer, *Historisch Verhaal delen 8-12*.

C.G. Zorgdrager, *Bloeiende Opkomst der Aloude en Hedendaagsche Groenlandsche Visscherij*.

Jacob Segersz. van der Brugge, *Journal of Dagregister, gehouden door zeven matrozen bij hun overwintering op Spitsbergen*.

Bernard de Reste, *Histoire des Pêches*.

'Het Nederlandsche Zeewezen', 6de jaargang; (15 maar 1907).

Dr. M. Snellen, *De Nederlandsche Pool-expeditie, 1882-'83*.

De tochten der Nederlanders naar de Noordelijke IJsee, met de "Willem Barents", in de jaren 1878-1879.

L.A.H. Lamie, *Het aandeel der Nederlandsche Marine in het Poolonderzoek der laatste vijf en twintig jaren*.

S. Haagsma, *Friesland's Groenlandsvaart*.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Net als de VOC was de Noordse Compagnie een grote handelsonderneming. De Compagnie richtte zich in de eerste helft van de zeventiende eeuw op de walvisvangst op Spitsbergen. Een aantal ondernemingen naar het noorden was succesvol maar gevaarlijk. Vooral door deze laatste reden waren niet veel mensen bereid om op deze barre tocht te gaan. De plaat geeft opnieuw de ondernemings- en handelsgeest weer van de Nederlandse handelaren in de Gouden Eeuw. Door de grote succesvolle ondernemingen en de toename van de walvisvangst, werd de Noordse Compagnie opgericht en bloeide deze langzaam op. Het onderwerp geeft het handelssucces van de Republiek in de Gouden Eeuw weer. Hieruit blijkt het nationale perspectief van de auteurs.

Plaat 36 – De grote vergadering, 1651

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. De grote vergadering, 1651.

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman.

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Batavia 1945-1950.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1945-1950 tot het einde van de serie uitgegeven. In 1950 verandert de titel in 'De grote vergadering te 's-Gravenhage, 1651'.

Samenvatting van de handleiding

Het overlijden van de jonge Prins Willem II leidde tot een strijd tussen de Stadhoudelijke en de Staatsgezinde partijen. De directe aanleiding was het verschil tussen de Staten van Holland enerzijds en de prins met de Staten-Generaal anderzijds over de afdanking van het krijgsvolk en het voeren van de buitenlandse politiek. Het overlijden van de prins gaf de regenten meer vrijheid; belangen konden weer worden nagestreefd. Ze vonden dat de stadhouder veel te veel macht had gekregen. De Staten van Holland trokken de bevoegdheden van de stadhouder naar zich toe, waarmee zij te kennen gaven, dat zij geen plan hadden om een nieuwe stadhouder te benoemen.

De Grote Vergadering kwam op 18 januari 1651 in de Ridderzaal te 's-Gravenhage bijeen. De vergadering begon met de openingsrede van Cats. Hij wees erop hoe, na de dood van prins Willem II niemand van het Huis van Oranje was, die de taak, welke prinsen uit dat Huis tot heden in de Staat vervuld hadden, kon overnemen. De Staten van Holland hadden het daarom nodig gevonden, dat de 'hoge machten der Verenigde Nederlanden' samenkwamen om in de nieuwe toestand, waarin men thans gekomen was, te voorzien. Drie kwesties werden besproken. Ten eerste, over de Unie verschilde men van mening over de vraag of er wel of niet aan één persoon een groot gezag in de Unie moest worden opgedragen. Ten tweede, over religie was men het voorspoedig eens. Men zou zich houden aan de besluiten van de Dordtse Synode van 1619. Tot slot, het leger was het belangrijkste punt; besloten werd dat voorlopig geen nieuwe militaire ambten werden benoemd.

Het voornaamste gevolg van de Grote Vergadering was dat Holland zijn standpunt met betrekking tot het stadhouderschap had weten te handhaven, zelfs met de steun van vier andere gewesten. Dit leidde tot het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk. Verder werd ook een aantal andere belangrijke zaken besproken zoals een verdrag met Engeland. In 1651 ging de Grote Vergadering uiteen.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende bronnen over het onderwerp. Het bronnenmateriaal bestaat uit overzichtswerken over de Republiek in de vroegmoderne tijd en over de belangrijkste personen als Johan de Witt en Willem III. Dit zijn vooral secundaire bronnen. De diversiteit van de bronnen geeft een brede weergave van de gebeurtenis. Het gebruik van verschillende soorten bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

Dr. Japikse, *Johan de Witt*.

Dr. Japikse, *Prins Willem III. De Stadhouder-Koning I*.

Prof. Dr. I.H. Gosses en Dr. N. Japikse, *Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis van Nederland*.

D. z. De Ridderschap en de Eigen-Erfdn van het Landschap Drente.

Dr. J.W. Berkelbach van der Sprenkel, *Oranje en de vestiging van de Nederlandse staat*.

N.J. Pabou, *Jaarboek Die Haghe* (1924).

A. Ising, *Het Binnenhof*.

L. van Aitzema, *Herstelde Leeuw*.

Johan Theinisz, *Johan de Witt*.

Nieuwe Nederlandse Biografisch Woordenboek III.

Jan en Annie Romein, *Erflaters van onze beschaving II* (1938-1940).

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De plaat geeft het bestuur in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden weer in het midden van de zeventiende eeuw, met de nadruk op het gewest Holland. Binnen enkele dagen na het overlijden van de prins stelde Holland in de Staten-Generaal voor dat de gewesten in een bijzondere 'Grote Vergadering' bijeen zouden komen om te bepalen hoe de Unie in deze situatie zonder precedent het beste gehandhaafd kon worden.²⁸⁰ Een wijziging in de machtsverhoudingen trad op aangezien de gewesten geen nieuw stadhouder benoemde, de eeuwige strijd tussen de staatsgezinden en de orangisten. Het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk (1650-1672) ging in: niet de stadhouder maar de gewesten bestuurden het land.

Deze politieke machtsstrijd tussen de staatsgezinden en orangisten laat zien dat de eenheid van de Republiek behouden werd, ook al werd het land nu bestuurd door de gewesten. De auteurs benadrukken het staatsgezinde nationalisme: het maakt niet uit wie er aan het hoofd staat van het land, als de Unie maar gehandhaafd bleef. Bovendien is deze ontwikkeling belangrijk geweest voor de Nederlandse staatsvorming. Hieruit blijkt het nationale perspectief van de auteurs.

²⁸⁰ Israel, 773-774.

Plaat 37 – Binnenkomende vloot vóór Amsterdam ± 1665

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Binnenkomende vloot vóór Amsterdam ± 1665.

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman (tekst van D. Wijbenga).

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen 1961.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1960 tot het einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

In 1648 maakte de Vrede van Munster een einde aan de Opstand en werd de reeds sinds lang verworven zelfstandigheid van de Republiek der zeven gewesten officieel bevestigd. Veel was veranderd in die tachtig jaar. De Republiek was een mogendheid geworden die meetelde door de bloei van de handel en de stijgende welvaart. De provincie Holland vond zijn middelpunt in Amsterdam.

Op de schoolplaat zien we een binnenkomende vloot die voor Amsterdam aanlegt. Het Hollandse overwicht in de zeevaart was groot: ze voeren op de Oostzee, in Indië, de Amerika's, en de Middellandse Zee. Verschillende goederen werden meegenomen en verhandeld te Amsterdam, zoals specerijen, kostbare geweven en gebatikte stoffen, koffie, thee, en porselein. Deze tochten waren niet zonder gevaren, bijvoorbeeld de Duinkerkerse kapers die op de loer lagen. Zij werden nog meer gevreesd dan de Afrikaanse zeerovers. De VOC zorgde voor nog meer winsten.

De tijd voor 1650 richtte zich vooral op de grote reizen en ontdekkingen. Na 1650 waren de Nederlanders vooral uit op consolidatie en intensivering van de handel. De zeevaart werd rustiger, maar de handelsdrift niet minder. Met veel regelmaat vaarden de schepen op en neer. Als gevolg steeg de welvaart: kooplieden bouwden herenhuizen aan de grachten en buitenplaatsen aan de Amstel en Vecht als zichtbare bewijzen van Hollands welvaren. Amsterdam bleef daarbij de winstplaats als centraal gelegen handelsstad. Naast de handel op zee, werd ook gehandeld over land in de zeventiende eeuw, wat erg belangrijk was voor de doorvoer van goederen van de binnenkomende vloot. Ook de geldhandel, wisselmarkt en de in 1609 opgerichte stedelijke wisselbank kwamen tot stand. Daarnaast stimuleerde de enorme handelsactiviteiten de gehele maatschappij zoals de nijverheid en landbouwproductie.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding veel verschillende bronnen geraadpleegd. Het bronnenmateriaal bestaat uit zowel primaire als secundaire bronnen over de bloei van de Republiek in het algemeen en Amsterdam in het bijzonder. Zo geeft het werk van H. Brugmans een overzicht van de geschiedenis van Amsterdam en gaat J. Romein in zijn werk in op de Opstand. Het veelzijdig gebruik van bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

A. Blonk en D. Wijbenga, *Langs oude paden* (1961).

H. Brugmans, *Opkomst en bloei van Amsterdam* (1944).

H. Brugmans, *Geschiedenis van Amsterdam* (1939).

Th. Bussemaker, *De handel*. (In: *Uit onze bloeitijd* I).

J. de Hullu, *De voeding op de schepen der Oost-Indische Compagnie*. (in: *Bijdragen tot de taal-, en land- en volkenkunde van Nederlands-Indië*. Deel 67, 1913).

J. de Hullu, *De matrozen en soldaten op de schepen der Oost-Indische Compagnie*. (Idem, deel 69, 1914).

J. Romein e.a., *De Tachtigjarige oorlog* (1941).
D. Schoute, *De geneeskunst in den dienst der Oost-Indische Compagnie in Nederlandsch-Indië* (1929).
F.W. Stapel, *Geschiedenis van Nederlandsch-Indië* (1943).
Casparus Commelin. *Beschryvinge van Amsterdam* (1726).
M.G. de Boer. *Een wandeling door Oud-Amsterdam; 1544*.
J.Ph. van der Kellen Dzn. en E. J. Benthem, *Nederlandsche zeeschepen van 1470-1830*.
Beschrijvende catalogus der scheepsmodellen; Nederlands Historisch Scheepvaart Museum, Amsterdam.
H. Terpstra, *Jacob van Neck* (1950).
Schilderijen van Van der Velde, Ludolf Bakhuysen en Abraham Storck. Etsen van Reinier Nooms.
Nicolaas Witsen, *Aeloude en Hedendaegsche scheepsbouw en bestier – 1690*.
G.C.E. Crone, *Nederlandsche Binnenschepen* (1944).

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

In 1648 maakte de Vrede van Munster een einde aan de Opstand en werd de zelfstandigheid van de Republiek der zeven gewesten officieel bevestigd. Veel was veranderd in die tachtig jaar. De Republiek was een mogendheid geworden die meetelde. De oorsprong lag in de bloei van de handel, die op haar beurt weer steunde op de zeevaart. De bloei van de handel vond zijn middelpunt in Amsterdam.

Volgens de auteurs van de handleiding geeft de schoolplaat *'een tafereel [weer] dat de aandacht samentrekt op de zeevaart, als de oorsprong en de grondslag van Hollands welvaren, niet gemist mag worden.'*²⁸¹ Daarbij stellen zij wel dat:

*'Het was verleidelijk om in deze handleiding een ruime plaats te reserveren voor de eerste tochten om de Zuid, de oprichting van de VOC en de vestiging en uitbreiding van haar macht in de Oost. We hebben dat opzettelijk niet gedaan, maar slechts getracht in enkele grote lijnen de betekenis en de ontwikkeling van de zeevaart in de zestiende en zeventiende eeuw te schetsen, om vervolgens in het bijzonder aandacht te vragen voor het leven aan boord. Over de eerstgenoemde onderwerpen geeft ten slotte elk handboek voldoende stof.'*²⁸²

Over het leven aan boord kan gezegd worden dat het verre van romantisch, rooskleurig of avontuurlijk was. De bemanning bestond uit matrozen in loondienst. Het waren vaak slechte werkomstandigheden en door de lange reizen kwam veel scheurbuik voor. Het werk was zwaar, en helemaal niet leuk. Hoewel de handleiding de nadruk legt op de bemanning aan boort, is de betekenis van de Gouden Eeuw ook van belang. Gedurende deze periode nam de Republiek door haar bloeiende wereldhandel een topositie in de wereld in. Een eeuw van veel voorspoed en welvaart dat Amsterdam als middelpunt had. Amsterdam was de belangrijkste haven van de Republiek; de gevolgen van de welvaart waren ook op straat te zien als de enorme pakhuizen en mooi geklede kooplieden.

Uit de twee citaten uit de handleiding blijkt het nationale perspectief van de auteurs. De ontwikkelingen in de zeevaart leidden tot een bloeiende wereldhandel en groeiende welvaart in de Republiek: ze nam een topositie in. Wederom staat de grootheid van de Republiek in de Gouden Eeuw centraal.

²⁸¹ J.W. de Jongh e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Binnenkomende vloot vóór Amsterdam ± 1665* (J.B. Wolters; Groningen 1961) 4.

²⁸² De Jongh e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis*, 5.

Plaat 38 – Een zomermiddag met de Muiderkring

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Een zomermiddag met de Muiderkring.

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh, H. Wagenvoort (herziene versie J.J. Moerman met tekst van D. Wijbenga).

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Den Haag 1928 (herziene versie J.B. Wolters, Groningen 1966).

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1928 tot het einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

De handleiding behandelt achtereenvolgens het Muiderslot en zijn geschiedenis, de ridderzaal en het gezelschap de Muiderkring. Het verhaal bij de schoolplaat gaat over de slotvoogden en wat de Muiderkring was.

In 1609 werd P.C. Hooft slotvoogd van het huis te Muiden. In de eerste jaren dat hij daar verbleef was hij gelukkig getrouwd en had hij vier kinderen. In de ridderzaal ontving hij zijn gasten: geleerden, kunstenaars en kunstliefhebbers, die het gezelschap vormden dat als de Muiderkring bekend is gebleven. Het gezelschap bestond uit P.C. Hooft, Vossius, Willem Jansz. Blaauw, Heleonora Helleman, Joost van den Vondel, Anna Roemers, Jacob Cats, Maria Tesselschade Roemer Visscher, Francisca Duarte, en Constantijn Huygens. Samen maakten ze verzen, droegen ze verzen voor, voerden ze gesprekken, en maakten ze muziek. Tot dat het noodlot toesloeg. Zijn vier kinderen stierven op jonge leeftijd en later ook zijn vrouw. Hooft bleef vereenzaamd achter op het sombere slot.

In 1627 kreeg het slot een nieuwe voogdes, Heleonora Helleman. Ook zij hield ervan om mensen om zich heen te hebben. De smaakvolle, intellectuele kring waarin Hooft zich zo graag bewoog en bekend zou blijven onder de naam Muiderkring ontstond. Vooral in de zomermaanden kwamen van alle kanten gasten opdraven, zoals te zien op de afbeelding. Het waren gezellige, feestelijke bijeenkomsten, waar geleerden gesprekken voerden. Deze werden afgewisseld met muziek en zang of het voorlezen en bespreken van gedichten, en werden af en toe onderbroken voor een wandeling in de slottuin of in de omgeving. In de kring gingen rooms-katholieken en protestanten met elkaar om, wat zelfs leidde tot innige vriendschappen.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op zeer uitgebreide en uiteenlopende bronnen: van wetenschappelijke studies tot gedichten en overzichtswerken. Het bronnenmateriaal bestaat uit zowel primaire als secundaire bronnen, gebruikt ter ondersteuning van de inhoud. Een aantal gedichten van P.C. Hooft is bijvoorbeeld opgenomen en ook het gedicht van De Génestet 'Op een vervelende soirée' is terug te vinden in de handleiding. Dit komt overeen met de handleiding van de negentiende-eeuwse platenserie. De diversiteit aan bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

- G. Kalff. *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. Deel 4. (1909).
G. Brandt. *Leven van Joost van den Vondel*.
Gedichten van Joost van den Vondel. Geïllustreerde uitgave met aantekeningen van Mr. J. Lennep.
Gedichten van Hooft.
Brieven van Hooft. Uitgegeven door Van Vloten.
Gedichten van Anna Roemers.
J. Scheltema. *Anna en Maria Tesselschade, de dochters van Roemer Visscher*.
A.D. Schinkel. *Beschrijving van merkwaardige drinkglazen en bekers*.
K.Th. Engelbert van Bevervoorde. *Geschiedenis van het Slot te Muiden*.
H.M. Werner. *Het Muiderslot*. In 'Het huis ouden en nieuw'. Jaargang 1913.
J.W.H. Berden. *Het Muiderslot en zijn geschiedenis*. In den catalogus van de Tentoonstelling in 1913 op het Muiderslot gehouden.
K. Sluyterman. *Huisraad en binnenhuis in Nederland in vroeger eeuwen* (1948).
Catalogus van het goud- en zilverwerk in het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst, met inleiding van Dr. A. Pit.
J.H. Derkinderen-Besier, *Mode Metamorphosen*.
Ton Koot, *Het Muiderslot* (1954).
W. van der Pluym, *Het Nederlandsche binnenhuis en zijn meubels, 1450-1650* (1946).
J.F.M. Sterck, *Van Rederijkerskamer tot Muiderkring* (1928).

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Opvallend is dat deze plaat in tegenstelling tot de andere platen niet gaat over de Opstand, maar vertelt over de cultuur, literatuur en kunst aan het begin van de zeventiende eeuw. Naast politieke kwesties en oorlogen, staat deze tijd ook bekend als culture bloeiperiode. Het is een absoluut hoogtepunt van de literatuur in de Nederlandse geschiedenis. De plaat laat zien hoe de aristocratische kring, de Muiderkring, zich vermaakte op een zomermiddag op het Muiderslot met veel lekkernijen en het uitwisselen van literatuur en cultuur; de dichtkunst werd beoefend en politieke en ethische kwesties werden besproken en bediscussieerd. Maar het was meer dan alleen vermaak, het was ook het sociale en culturele leven van deze eeuwen. Een aantal belangrijke literaire figuren wordt genoemd ter illustratie en misschien uit herkenbaarheid. Wat zich daar afspeelde is de grondslag geweest voor de culturen in de volgende eeuwen. Zoals de auteurs van de handleiding het omschrijven: *'Niettemin brengt de Muiderkring – en dat is zijn grote verdienste – ons in aanraking met de geest van de zeventiende eeuw zoals die heerste onder de intellectuele, leidinggevende kringen; brengt hij ons in contact met mannen en vrouwen, die stuk voor stuk, elk op eigen terrein, hebben meegewerkt aan de bloei van het geestelijke leven, en wier persoonlijkheid onze Gouden Eeuw glans en luister bijzet.'*²⁸³ Uit dit citaat blijkt het nationale perspectief van de auteurs. De Muiderkring geeft de culturele en intellectuele bloei van de Gouden Eeuw weer. Een ontwikkeling waarop we trots mogen zijn en waarover verteld moet worden.

²⁸³ J.W. de Jongh e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Een zomermiddag met de Muiderkring* (J.B. Wolters; Groningen 1928) 40.

Plaat 39 – Rembrandt in zijn 'schildercaemer' 1665

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Rembrandt in zijn 'schildercaemer' 1665.

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman.

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen 1964.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1964 tot en met einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

Het leven van Rembrandt wordt beschreven in de handleiding: van zijn kinderjaren tot het moment dat hij meester in de kunsten werd en zijn carrière als kunstenaar begon. De gebeurtenissen in zijn leven hebben invloed gehad op zijn werk.

Via Van Uylenburch leerde Rembrandt zijn eerste vrouw Saskia kennen. Samen kregen ze twee zonen en twee dochters waarvan slechts één zoon het overleefde. Zijn vrouw Saskia overleed kort na de geboorte van Titus. Op dat moment raakte hij in grote zorgen. Zijn emoties zijn terug te zien in zijn schilderijen. Inmiddels was Rembrandt uitgegroeid tot een bekende schilder. Hij had veel leerlingen in dienst en kreeg ook veel opdrachten, onder andere zijn wereldberoemde werk De Nachtwacht. Het

werk was erg eigenzinnig en totaal niet zoals de opdrachtgevers gedacht hadden. De opdrachtgevers waren daarom ook niet tevreden. Later zou men het beschouwen als een hoogtepunt in de West-Europese schilderkunst. Naast het schilderen had Rembrandt ook nog een andere passie, objecten verzamelen wat hij vaak als studiemateriaal gebruikte.

Na zijn mislukte opdracht van De Nachtwacht ging het slechter met Rembrandt. Hij had veel geldzorgen door zijn verzamellust. Daarnaast verminderde het aantal opdrachtgevers en het aantal leerlingen. Toen Hendrickje de nieuwe gezinshulp voor Titus werd, vond Rembrandt het huiselijk geluk terug en bloeide de kunst van de meester opnieuw op. Deze keer milder, wijzer en dieper dan voorheen. Hoewel de opdrachten minder werden, hinderde dit hem niet. Hij had nu meer tijd om zich te wijden aan zijn kunst.

De gebeurtenissen in zijn privéleven zijn terug te zien in de stemming van zijn schilderijen. In de laatste jaren van zijn leven leed Rembrandt een eenzaam leven. Titus trouwde en Hendrickje overleed. Hij kreeg geen officiële opdrachten meer. Hij was in zichzelf gekeerd en maakte schilderijen voor zichzelf. Het waren wel de meest indrukwekkende werken van hem.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende bronnen. Wetenschappelijke studies en leesverhalen komen voor in de bronnenlijst. De diversiteit van de bronnen geeft een brede weergave van de gebeurtenis. Het bronnenmateriaal bestaat uit verschillende onderwerpen, jaar van uitgave, en nationaliteiten. Daarnaast worden zowel primaire als secundaire bronnen gebruikt ter ondersteuning van de inhoud. Het gebruik van verschillende soorten bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

Jan Veth, *Portretstudies en silhouetten*.
Jan Veth, *Rembrandts leven en kunst* (Tweede uitgave, 1941).
C. Hofstede de Groot, *Die Urkunden über Rembrandt* (1906).
H.E. van Gelder, *Rembrandt VI*, 43/44 (1948).
F. Schmidt-Degener, *Rembrandt*, (1950).
Dr. Jan Kalf, *Het huis oud en nieuw* (1905).
Rembrandt – Schilderijen. Inleiding door A. Bredius. (1935).
Rembrandt – Selected drawings. By Otto Benesch (1947).
Dessins de Rembrandt de la collection J. P. Hesseltine.
Onderzoekingen in het 'Rembrandt-huis' – Amsterdam.
Orlors, *Beschrijvinge der Stadt Leyden* (tweede druk, 1641).
H.L.T. de Beaufort, *Rembrandt* (1956).

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De auteurs zijn van mening, zo zeggen zij in de inleiding: *'Het leek ons daarom een gelukkige gedachte om naast Een zomermiddag met de Muiderkring een plaat op te nemen die de mens en kunstenaar Rembrandt nader tot onze leerlingen kan brengen.'*²⁸⁴ De plaat nodigt de leerlingen uit om een kijkje te nemen in Rembrandts atelier, wat aansluit bij hun belevingswereld. Daarnaast willen de auteurs tevens het belang van het culturele aspect in de zeventiende eeuw naar voren brengen. Kunst en cultuur kende in de zeventiende eeuw een absoluut hoogtepunt: een culturele bloeiperiode die de grondslag is geweest voor de culturen in de volgende eeuwen. Zoals Israel beschrijft: *'De kunst en de kunstenaars van de Gouden Eeuw legden de hele fysieke, sociale en culturele werkelijkheid van de Nederlandse burger van die tijd vast: zijn eigen huishouden, de stedelijke en de landelijke omgeving, en ook wat daarin een rol speelde – soldaten in het binnenland, en schepen en de zee in de kuststreken.'*²⁸⁵ Toch was de kunst geen afspiegeling van de werkelijkheid. De kunstenaars streefden naar het weergeven van fysieke, sociale en culturele aspecten van de Nederlandse samenleving. Veel voorkomende onderwerpen waren geloof, nostalgie en culturele waarden.²⁸⁶

Wie anders dan Rembrandt is een van de bekendste voorbeelden van kunstenaars uit de Gouden Eeuw. Zijn werk *De Nachtwacht* is een van de bekendste en meest bijzondere werken uit de zeventiende eeuw. Volgens Israel: *'Rembrandt, het genie dat boven alle anderen uittorende, de grootste kunstenaar van zijn tijd, was zeer veelzijdig, een meesters in etsen en tekenen, naast het schilderen, een expert in bijbelse en mythologische taferelen, landschappen, interieurs en schuttersstukken, en in portretten en groepsportretten.'*²⁸⁷

Uit het eerste citaat blijkt dat de auteurs de culturele aspecten uit de zeventiende eeuw willen benadrukken. Rembrandt staat symbool voor de culturele en kunstzinnige bloeiperiode van de Gouden Eeuw. Dit duidt op het nationale perspectief van de auteurs.

²⁸⁴ J.W. de Jongh e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Rembrandt in zijn 'schildercaemer' 1665* (J.B. Wolters; Groningen 1964) 5.

²⁸⁵ Israel, 622.

²⁸⁶ Idem, 623.

²⁸⁷ Idem, 621.

Plaat 40 – Op den Dam, omstreeks 1665

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Op den Dam, omstreeks 1665.

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman (tekst van Moerman, herzien door Wijbenga).

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Batavia 1911 (herziene versie J.B. Wolters, Groningen 1961).

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1911 tot en met 1948.

Herziene uitgave: vanaf ca. 1950 tot het einde van de serie. De titel verandert dan in De Dam te Amsterdam, 1666. De inhoud komt overeen.

Samenvatting van de handleiding

In de geschiedenis wordt Amsterdam vaak genoemd als belangrijke stad. Door haar handel nam de betekenis van de stad als maar toe. Als grondslag van de handelsbloei van Amsterdam is de Oostzeehandel te beschouwen.

In de laatste jaren van de zestiende en in de eerste jaren van de zeventiende eeuw namen de handel en scheepvaart een enorme vlucht. De betekenis van Amsterdam in economische zin voor Nederland was groot. Naar Amsterdam werden zeer veel artikelen aangevoerd, die voor binnenlands gebruik nodig, en onmisbaar waren. Amsterdam was een belangrijke uitvoerhaven van eigen producten uit de landbouw, veeteelt, industrie en visserij.

Daarnaast was Amsterdam een grote doorvoerhaven van Nederland en Europa. Ook was de stad de belangrijkste vrachtenmarkt, een belangrijk centrum van de wisselhandel in Noord-Europa en de belangrijkste stapelplaats van de Indische handel. Amsterdam werd meer en meer de stad waar belangrijke kapitalen werden gevormd en waar dus langzamerhand de geldhandel ontstond.

Naast handel trok ook de nijverheid aan zoals de lakenweverij, zijde-industrie, diamant, glas- en suikerindustrie, bierbrouwerijen, industrie van genotsmiddelen, en boekdrukkerijen. Bovendien bracht de handelspolitiek van de Amsterdamse regering een grote verdraagzaamheid jegens andersdenkenden. Dat dit alles niet alleen van belang is geweest voor de Amsterdamse handel, maar ook van grote betekenis voor het culturele leven behoeft geen betoog. Vrije handel, vrijheid van vestiging, van leven, van ontplooiing, zonder onderscheid van natie of gezindte binnen Amstels muren, dat waren beginselen, die men in Amsterdam voorstond. De afbeelding laat het centrum van Amsterdam, de bedrijvige Dam, zien. Het Raadhuis van Jacob van Campen op de Dam is bijvoorbeeld afgebeeld omdat het symbool is voor macht en aanzien. Daarnaast worden verschillende groepen afgebeeld uit de scheepvaart en handel. Naast het stadhuis is de Nieuwe Kerk te zien en op het midden van de Dam staat de Waag.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op slechts twee bronnen; slechts één gaat over de opkomst en bloei van Amsterdam. Bovendien is het werk van E.J. Potgieter afkomstig uit de negentiende eeuw waardoor ze gekenmerkt worden door politieke en nationale inslag. Het werk van H. Brugmans stamt uit de twintigste eeuw. Ook sluiten deze bronnen gedeeltelijk aan bij de sociaaleconomische en culturele weergave van de Republiek. Door de afwezige diversiteit van de bronnen is het beeld dat wordt weergegeven van deze gebeurtenis eenzijdig.

Bronnenlijst:

Prof. Dr. H. Brugmans, *Opkomst en bloei van Amsterdam* (tweede druk, herzien en bijgewerkt door Mr. A. Le Cosquino de Busse en Prof. Dr. N.W. Postumus).
Potgieter, *Rijksmuseum*.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Amsterdam was het centrum van de opkomst en bloei van de Nederlandse handel. Het was een haven waar goederen werden doorgevoerd, opgeslagen en verhandeld. Vanuit Amsterdam stonden de kooplieden in verbinding met de Oostzee, Rusland, de Middellandse Zee, Indië, en Amerika. Amsterdam was het centrum voor de wereldhandel. Door de expansie en aanhoudende groei nam de welvaart in de Republiek toe. De Dam was het centrale punt waar mensen en handel bijeen kwamen.

Gedurende deze periode nam de Republiek door haar bloeiende wereldhandel een topositie in de wereld in. Een eeuw van veel voorspoed en welvaart dat Amsterdam als middelpunt had. Amsterdam was de belangrijkste haven van de Republiek en de gevolgen van de welvaart waren ook op straat te zien als de enorme pakhuizen en mooi geklede kooplieden. Op de Dam kwam deze bedrijvigheid het meeste voor. Kooplieden ontmoetten elkaar om zaken te bespreken en de gewone mens om koopwaar te kopen. De afbeelding laat het sociale en culturele leven van de Republiek in de zeventiende eeuw zien. De invloed van de Gouden Eeuw was groot op de samenleving.

Het onderwerp laat de grootheid van de Republiek in haar hoogtijdagen zien. In de Gouden Eeuw beleefde de Republiek haar economische hoogtepunt wat zich weerspiegelde in het sociale en culturele leven. Hieruit blijkt het nationale perspectief van de auteurs.

Plaat 41 – Krijgsraad vóór den vierdaagschen zeeslag 1666

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Krijgsraad vóór den vierdaagschen zeeslag 1666.

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort (herziene versie J.J. Moerman).

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Batavia 1911 (herziene versie Wolters-Noordhoff Groningen 1971 (tweede druk)).

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1911 tot het einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

In maart 1665 ontvingen de Staten-Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een oorlogsverklaring van Engeland. De aanleiding voor deze oorlog was een aanval van de Engelsen op bezittingen van de WIC op de Westkust van Afrika in 1664. Ook in Amerika hadden de Engelsen Nederlandse bezittingen ingenomen. De WIC vroeg en verkreeg hulp van de Staten-Generaal. De Ruyter, die toen de Middellandse zee doorkruiste, kreeg in diep geheim opdracht om zich naar de kust van Guinea te begeven, om het door de Engelsen veroverde gebied terug te winnen. Hier is de admiraal voor een groot deel in geslaagd.

De Nederlandse vloot werd uitgebreid en De Ruyter werd tot opperbevelhebber gekozen. Het was een grote vloot met veel manschappen. Hij kreeg de instructie om 'de vijand aan te grijpen, te overmeesteren, te ruïneren en uit de zee te slaan'. Waar, wanneer en hoe dit zou gebeuren, werd aan De Ruyter overgelaten. Eenmaal op zee werd op de Zeven Provinciën krijgsraad gehouden. Deze gebeurtenis is ook op de plaat te zien: op de voorgrond het schip de Zeven Provinciën met de admiraalsvlag en de prinsenvlag. De Ruyter liet al zijn gezaghebbers bijeenkomen en sprak ze toe over de strijd die komen ging. Vervolgens wordt de zeeslag gedetailleerd omschreven. De Engelse vloot bestreed met behulp van de Fransen de Nederlanders. Het gevecht was begonnen. De Nederlanders hadden vier Engelse schepen veroverd, maar aan de andere kant waren twee Nederlandse schepen verbrand. In deze hevige strijd sneuvelde de Zeeuwse admiraal Cornelis Evertsen.

De Engelse vijand was op aftocht en had vele schepen verloren. De Nederlanders zaten ze nog wel achterna, maar door dikke mist werd het onmogelijk. De volgende dag waren de Engelse schepen uit het zicht verdwenen en keerde ook de Nederlandse vloot terug naar huis.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op meerdere bronnen over de Vierdaagse Zeeslag en over Michiel de Ruyter. Het bronnenmateriaal is divers omdat gebruik wordt gemaakt van zowel primaire als secundaire bronnen. Het werk van G. Brandt geeft bijvoorbeeld veel details over de gebeurtenis uit de tijd zelf. De werken van de negentiende-eeuwse historici P.J. Blok en J. Wagenaar schetsen daarentegen een nationalistisch beeld van de gebeurtenis. Het veelzijdig gebruik van bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

- Ir. F. Muller van Brakel, aan wiens bijdrage over de Vier-daagse Zeeslag in het tijdschrift *Historia*, (Januari 1948).
- P.J. Blok, *Michiel Ariaansz. de Ruyter* (1944).
- G. Brandt, *Het leven en bedrijf van den Heere Michiel de Ruyter* (1746).
- F. Muller van Brakel, 'De Vierdaagse zeelslag', in: *Historia* (1948).
- J.F.L. de Balbian Verster, *Buiten*, 1911. Blz. 204. 'Een krijgsraad op de 'Zeven Provinciën'.
- H.P. Baard, *Willem van de Velde de oude; Willem van de Velde de jonge*. Paletserie.
- Jan Wagenaar, *Vaderlandsche Historie* XIII.
- J.Ph. van der Kellen Dzn en Ir. E.J. Benthem, *Nederlandsche zeeschepen, van ongeveer 1470 tot 1830*.
- G. de Fremery, luitenant ter zee 2de klasse, *Schip en Tuig*.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De Vierdaagse Zeeslag, gedurende de Tweede Engelse Zeeoorlog, was de grootste zeeslag van deze oorlog. Het gevecht bracht echter geen directe beslissing in de oorlog en beide partijen beweerden dat ze de slag hadden gewonnen: de Nederlanders omdat de Engelsen de grootste verliezen hadden geleden en tweemaal op de vlucht waren geslagen; de Engelsen omdat De Ruyter zogenaamd als eerste het gevecht had afgebroken, wat toen traditioneel gezien werd als een erkenning van de superioriteit van de andere vloot. De aangeslagen Engelse vloot zou echter geheel niet in staat zijn geweest de achtervolging in te zetten en viel bij terugkeer zelfs volledig uiteen.

Ook was de overwinning van groot belang omdat de Britten een jaar eerder in 1665 een grote overwinning hadden behaald. Hierdoor hadden ze een jaar lang de zee beheerst. Het was ze echter niet gelukt om de gehele Nederlandse kunst af te sluiten. De toenemende spanning tussen de concurrerende Engelse en Nederlandse handelsimperie leidde ertoe dat de Engelsen opnieuw uitgedaagd werden: de confrontatie werd aangegaan. De Nederlanders hadden inmiddels hun vloot uitgebreid zodat ze hun doel konden nastreven: weer oppermachtig zijn op zee. Het tij keerde in de loop van 1666 toen de strategische positie van de Republiek langzaam verbeterde. *'De Nederlanders onder De Ruyter waren tactisch en strategisch sterker, maar de Engelsen hadden nog altijd meer geschut.'*²⁸⁸ Een einde van de Tweede Engelse Zeeoorlog kwam met de vrede van Breda in 1667. Het was een triomf voor de Republiek, de Staatse partijfactie in Holland, De Ruyter en de zeemacht, en voor de gebroeders De Witt.²⁸⁹ De Republiek was weer oppermachtig.

De gebeurtenis op de schoolplaat is sterk nationalistisch: het geeft de grootheid van het zeezezen van de Republiek weer gedurende de zeventiende eeuw. De Ruyter en De Witt worden door de auteurs neergezet als helden van de Republiek. De Republiek behaalde veel overwinningen en was machtig op zee. Hieruit blijkt het nationale perspectief van de auteurs.

²⁸⁸ Israel, 852.

²⁸⁹ Idem, 855.

Plaat 42 – Tocht naar Chattam, 1667

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Tocht naar Chattam, 1667.

Aquarel van G. Westerman.

Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort.

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Den Haag 1911.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1911 tot en met 1950.

Samenvatting van de handleiding

Aan de Tweede Engelse Zeeoorlog kwam een eind; zowel Engeland als de Republiek wilde vrede. In Engeland leed de handel grote schade door de zeeoorlog. In Nederland verslond hij schatten geld en bovendien vreesde men een landoorlog met Frankrijk, hoewel het de bondgenoot van de Republiek was. In 1667 kwamen de afgevaardigden van Engeland, Frankrijk en de Nederlanden bijeen om over de vrede te onderhandelen. De vredesonderhandelingen verliepen traag. De Engelsen voerden de boventoon, en Frankrijk was erg toeschietelijk richting Engeland. Johan de Witt was niet gerust over de uitkomsten van de vredesonderhandelingen. Om de Engelsen een toontje lager te laten zingen en vaart te zetten achter de trage vredesonderhandelingen, had De Witt bedacht dat de Nederlandse vloot nog eenmaal sterk moest worden uitgerust om de Engelsen in eigen haven te vernietigen.

De tocht naar Chattam was ontworpen door raadpensionaris Johan de Witt en werd uitgevoerd door Cornelis de Witt en Michiel de Ruyter. Bijkomend voordeel was dat Engeland een weerloze vloot had. Er was niet meer geïnvesteerd in de vloot, en er heerste muiterij onder de bemanning. Het waren gunstige omstandigheden om aan te vallen. Een brief opgenomen in de handleiding beschrijft het verloop van de overwinning. Vanuit Texel vertrok de Nederlandse oorlogsvloot van ca. 80 schepen naar het machtige Britse Rijk. Door goede en gunstige weersomstandigheden ging de tocht vlot. Voor de aanval begon, riep De Ruyter de krijgsraad bijeen. Het plan was om de rivier op te gaan richting Londen. Daar werden soldaten op wal gezet zodat het fort ingenomen kon worden en de Engelse vloot vernietigd kon worden. Doordat de rivieren door veel ondiepten en bochten lastig te bevaren waren, zagen de Engelsen de Staatse schepen aankomen en konden ze zich nog enigszins verdedigen. Uiteindelijk lukte het de Nederlandse vloot om er doorheen te komen. Veel Engelse schepen werden verbrand en ingenomen. De belangrijkste inname was de Royal Charles, het koninklijk admiraalsschip van de Engelsen tevens het sterkste Engelse schip van de vloot. Na deze overwinning gingen de Nederlanders weer de rivier af, terug naar huis. De Engelsen waren afgestraft.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op twee belangrijke bronnen uit de geschiedschrijving. G. Brandt geeft een gedetailleerd overzicht over het leven van Michiel de Ruyter (primaire bron) en J.C. de Jonge heeft in zijn uitgebreide studie het Nederlandse zeewezen van de zeventiende eeuw (secondaire bron) met succes op papier gekregen. Daarnaast schetst het overzichtswerk van Van Vloten een algemene vaderlandse geschiedenis. Het pamflet dient ter illustratie. Het bronnenmateriaal is eenzijdig.

Bronnenlijst:

Gerard Brandt, *Het leven en bedrijf van de heere Michiel de Ruyter*. Deel 11-13. (Uitgeverij Van Wijnen; Franeker 1988).

J.C. de Jonge, *Het Nederlandse Zeewezen*. I (Tweede druk. A.C. Kruseman; Haarlem 1858).

Van Vloten, *Algemene Geschiedenis*.

Journal, Gehouden bij de Heer Otto de Voogt, Fiscaal over 's Landts Vloot, 't sedert den 20 tot den 30 Juny voorgevallen is. Tot Delft, Gedrukt by Gerrit de Jager, Boeckverkooper wonende op den hoeck van 't Mart-velt, in Biblia, Anno 1667.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De keuze van de auteurs voor deze schoolplaat is als volgt: *'Moge deze plaat niet in de eerste plaats een didactische zijn, ze geeft de machtige indruk weer van hetgeen daar bij Chattam gebeurde. En dat alleen was onze bedoeling.*²⁹⁰ Het geeft kort maar krachtig weer dat de afbeelding om didactisch redenen gekozen is. De tocht naar Chattam is een verhaal dat aansluit bij de fantasiewereld van de leerlingen, met bekende zeehelden als Michiel de Ruyter en Cornelis de Witt. Het is een indrukwekkende afbeelding en gebeurtenis: het was een zeer avontuurlijke en succesvolle Nederlandse aanval op de Engelse schepen en scheepswerven in juni 1667. De nadruk ligt op het Nederlandse zeewezen en de fixatie op zee: de Republiek als grote zeemacht. De slag was een succesvolle Nederlandse aanval en een snelle vrede kwam. De vrede van Breda in 1667 was een triomf voor de Republiek, de Staatse partijfactie in Holland, De Ruyter en de zeemacht, en voor de gebroeders De Witt persoonlijk.²⁹¹

Zoals uit het eerste citaat blijkt, hebben de auteurs voor dit onderwerp gekozen omdat het didactisch gezien een gebeurtenis is die goed aansluit bij de belevingswereld van de leerlingen. Het aanschouwingsonderwijs gaat uit van het kijken naar een afbeelding. Spannende verhalen horen hierbij. Daarnaast legt het onderwerp de nadruk op de Republiek als grote zeemacht. Hieruit blijkt het nationale perspectief van de auteurs.

²⁹⁰ J.W. de Jongh e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Tocht naar Chattam, 1667* (J.B. Wolters; Groningen 1911) 7.

²⁹¹ Israel, 855.

Plaat 43 – Het Haagsch Voorhout in de 17^e eeuw

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Het Haagsch Voorhout in de 17^e eeuw.

Aquarel van J.J.R. de Wetstein Pfister.

Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort.

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Den Haag 1911.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1911 tot en met 1945.

Samenvatting van de handleiding

Het Haagse Voorhout kent een lange geschiedenis. De lange lindelaan werd door Karel V aangelegd en sindsdien in goede staat gehouden door zijn navolgers. Vanaf de veertiende tot en met de achttiende eeuw was het Voorhout een geliefkoosde wandel- en uitspanningsplaats van de aristocratie en burgerij. Men wandelde heen en weer, koetsen reden over het Voorhout en kinderen speelden.

Aan het Voorhout lang de Kloosterkerk, de oudste kerk van Den Haag. De kerk dateert uit de veertiende eeuw en was in haar oorspronkelijke vorm een Dominicanenklooster. Het verkreeg vooral veel bekendheid toen Maurits koos voor de contraremonstranten. De Kloosterkerk was toen het bedehuis van de contraremonstranten. Ook het Pagehuis lag aan het Voorhout. Het huis had velen functies. Het diende onder andere als bureau van het Rode Kruis. Het huis behoorde later tot particuliere eigendom van H. M. de Koningin. De gebouwen rechts zijn huizen van patriciërs.

Op de afbeelding zijn te zien: de jonge prins Willem III, raadpensionaris Johan de Witt, Heer van Gent (de gouverneur van de prins), Cornelis Tromp, de deftige burgerstand, een knaap met een rinkelhoepel, een dienstmaagd en een open karos (koets). De personen dragen de klederdracht van de zeventiende eeuw.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende bronnen: boeken en artikelen over de stad Den Haag maar ook plattegronden van de stad zijn gebruikt. Deze diversiteit geeft een breed en zo realistisch mogelijk beeld van de gebeurtenis. Daarnaast worden zowel primaire als secundaire bronnen gebruikt ter ondersteuning van de inhoud. Het gebruik van verschillende soorten bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

Mr. Jacob de Riemer. *Beschrijving van 's-Gravenhage* (1730).

W.P. van Stockum. *'s-Gravenhage in den loop der tijden* (1889).

Haagsche Jaarboekjes. A. Ising. *Haagsche schetsen* (1878).

Bijdragen en mededeelingen van Die Haghe.

Diverse plattegronden en oude prenten in het Haagsche Gemeentemuseum werden door de schilder herhaaldelijk geraadpleegd.

Aan den Haagschen Brievenfchrijver in de Arnheimsche Courant van Mei 1912 ontleenden wij de historische bijzonderheden over de Kloosterkerk, die ook door haar aantrekkelijken vorm waarde hebben voor den studeerende onderwijzen en duidelijk doen zien, welk een brok Vaderlandsche geschiedenis de kerk vertegenwoordigd.

Het Bouwkundig Weekblad. De Opmerker van 24 Juni 1912 gaf iets uit de geschiedenis van het Pagehuis, waarin thans het bureau van Z.K.H. Prins Hendrik is gevestigd.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De schoolplaat 'Het Haagse Voorhout' is de tegenhanger van de plaat 'Op den Dam'. Beide laten het economische, sociale en culturele leven van de zeventiende eeuw in de Republiek zien, hoewel er ook verschillen zijn. In Amsterdam zagen we de magistraten, de deftige burgerij, de wereldhandel en het koopgewoel; in Den Haag zien we de diplomaten, de aristocratie, de lediggang en de praalzucht. Het Voorhout net als de Dam is een trefplaats voor het volk. Daarnaast geeft het de klederdracht en architectuur van de gebouwen weer. Opnieuw sluit dit onderwerp aan bij de Gouden Eeuw. De samenstellers van de serie wilden naast de Opstand ook het economische, sociale en culturele leven weergeven. Zo krijgen de leerlingen een veelzijdig beeld van wat er gebeurde in de zeventiende eeuw.

Het onderwerp laat de grootheid van de Republiek in haar hoogtijdagen zien. In de Gouden Eeuw beleefde de Republiek haar economische hoogtepunt wat zich weerspiegeld in het sociale en culturele leven. Hieruit blijkt het nationale perspectief van de auteurs.

Plaat 44 – Aan de Hollandsche Waterlinie, 1672

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Aan de Hollandse Waterlinie, 1672.

Aquarel van J. Hoyneck van Papendrecht.

Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort (herziene versie J.J. Moerman).

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Den Haag 1911 (herziene versie Wolters-Noordhoff 1971). De uitgaven komen inhoudelijk overeen.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1911 tot aan het einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

In 1672 deed Lodewijk XIV een vernederende vredesaanbieding aan de Republiek. De Staten van Holland verklaarden zich liever dood te willen vechten dan op deze schandelijke voorwaarden in te gaan. Ook Prins van Oranje noemde de aanbieding onaannemelijk. De vredesvoorwaarden werden verworpen en het besluit werd genomen om Holland tot het uiterste te verdedigen door het land, dat tussen de vijand en de provincie lag, onder water te zetten. De Hollandse Waterlinie werd het behoud van het vaderland.

Het idee was om laaggelegen delen van het weiland onder water te zetten. Door de geringe hoogte van het water was de inundatie onbevaarbaar en door de talloze onzichtbaar geworden greppels, sloten en vaarten ook ondoorwaadbaar. Twee eigenschappen, die elke goede inundatie dient te bezitten. De vijand kon de linie alleen doortrekken over de hoger gelegen delen zoals de droge dijken, kaden en wegen langs de brede rivieren. Die toegangen, ook wel accessen genoemd, werden door schansen, forten en versterkte steden afgesloten. De inundatie werd door de cavalerie streng bewaakt om te voorkomen dat de vijand water afgetapte. Bovendien waren bij de sluizen en inlaten verdedigingswerken aangebracht. Ter verduidelijking is een kaartje opgenomen in de handleiding.

Het moment dat afgebeeld is op de schoolplaat is zijne hoogheid op inspectie. Te paard ging de Prins langs de Waterlinie en sprak onderweg met de matrozen, officieren en andere burgers. Hij inspecteerde of alles naar wens was. Ook beloofde hij het een en ander zoals extra materiaal. De manschappen waren in ieder geval versterkt. Welke maatregelen konden er nog genomen worden? Met de winter moest het water levendig gehouden worden. Daarom sprak hij met ingenieur Van Voort. Hij gaf de Prins enkele tips ter versterking van zwakke punten in de linie, onder andere het bouwen van windmolens om het water in beweging te houden.

Nadat het oprichten van de Utrechtse Waterlinie in 1629 een effectieve verdedigingswijze bleek te zijn, werd in 1672 snel een waterlinie tussen de Zuiderzee en de Merwede ingericht om de Franse troepen onder Lodewijk XIV tegen te houden voor zij ook Holland zouden veroveren. Deze linie liep van Muiden via Woerden en Goejanverwellesluis tot Gorinchem. Utrecht viel er buiten omdat deze stad op dat moment reeds door de Fransen was veroverd.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende bronnen. De diversiteit van de bronnen geeft een brede weergave van de gebeurtenis. Het bronnenmateriaal bestaat uit verschillende onderwerpen, zoals de Hollandse Waterlinie, prins Willem III, Nederland in de jaren 1672, en de krijgskunde. Zowel primaire als secundaire bronnen worden gebruikt. Het gebruik van verschillende soorten bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

Beekman, *Nederland als Polderland*.

Historische wandkaart *Het Jaar 1672*.

H.J. Schimmel, *Voor en achter de Hollandse Waterlinie*.

H.J. Schimmel, *Sinjeur Semeyns* (H. A. M. Roelants, Schiedam).

Stael van Oorlogh voor den Loopende jare 1672.

Jhr. J.W. van Sypestein en J. P. de Bordes. *De verdediging van Nederland in 1672 en 1673*.

W.J. Knoop. *Nederland in 1672 en 1673*.

W.J. Knoop. *Krijgs- en Geschiedkundige Beschouwingen over Willem III*.

G. Polvliet. *Amsterdam in 1672*.

Dr. P.J. Bouman. *Johan Maurits van Nassau, de Braziliaan* (1947).

Dr. N. Japikse. *Prins Willem III, de stadhouder-koning* (1930).

Dr. J.S. Theissen. 'Voor Vrijheydt ende Vaderlandt.' *Stad en lande in 1672* (1922).

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De auteurs van de handleiding zijn van mening dat de plaat opgenomen dient te worden omdat: *'Het kwam ons echter voor, dat de Hollandse Waterlinie ook nog wel door een afbeelding tot onze kinderen mocht spreken van de kracht, die er schuilt in de natuurlijke gesteldheid van ons enig Holland.'*²⁹² Daarnaast vinden ze het ook belangrijk dat: *'Het tafereel richt de aandacht op de betekenis van en de gebeurtenissen rond de Hollandse Waterlinie. Wij hebben ons in deze toelichting daartoe dan ook beperkt.'*²⁹³

Het doel van de auteurs en illustrator was de aandacht te richten op de betekenis van en de gebeurtenissen rond de Hollandse Waterlinie. Het idee is dat de onderwijzer het volgende vertelt: *'Wanneer de onderwijzer verteld heeft, hoe ons land besprongen werd door vier vijanden tegelijk en hoe "het land reddeloos, de regering redeloos, het volk radeloos" scheen, dan hange hij de plaat voor de klasse en verhaale hij, hoe ons land toen zijn behoud te danken had aan de Hollandse Waterlinie naast de kloekheid van de Kapitein-Generaal, welhaast Stadhouder, de jeugdige Prins van Oranje, en aan de krachtige steun van de Amsterdamse vroedschap en de regering van land en gewest.'*²⁹⁴ Dit komt neer op de natuurlijke gesteldheid van Holland, de kunde van de Prins en de eenheid van het land. Samen zorgden ze voor de overwinning, wat duidt op het nationalisme. Israel voegt daaraan toe dat Holland gered werd in de eerste plaats door puur geluk, en vervolgens door het met succes in stelling brengen van de Waterlinie.²⁹⁵ *'Aanvankelijk was de laatste verdedigingslinie van de Republiek hopeloos in het ongerede, en vormde zij geen werkelijk obstakel voor de Fransen.'*²⁹⁶

Belangrijk om ook in het achterhoofd te houden is dat het jaar 1672, het rampjaar voor de Republiek was. Ze ging bijna ten onder aan militaire ineenstorting, demoralisering, beurskrach, verlamming van de Nederlandse handel en financiën, en het ineenstorten van de kunsthandel. Bovendien mengde het gewone volk zich in de politieke en ideologische strijd.²⁹⁷ De bedreiging voor de welvaart, en de onafhankelijkheid en het voortbestaan van de Republiek zelf werd pas in volle omvang duidelijk in maart 1672, een maand na Willems verheffing tot kapitein-generaal. Ook was het een rampjaar omdat zowel Engeland als Frankrijk de Republiek de oorlog verklaarde. De gunstige afloop van de zeeslag was cruciaal voor de overleving van de Republiek. Het bevestigde dat de Republiek een machtige zeemogendheid was en meetelde op Europees niveau. Dit was het enige positieve van het rampjaar, verder verliep deze desastreuus. Willem III is de belangrijkste figuur in deze gebeurtenis, voornamelijk omdat hij net tot stadhouder is gekozen en zijn taken waar moet maken.

Uit de citaten blijkt het nationale perspectief van de auteurs. De betekenis van de Hollandse Waterlinie als redding van het vaderland staat centraal. De Republiek komt het rampjaar 1672 te boven mede dankzij de Hollandse Waterlinie, die de Fransen op het land tegenhield. Daarnaast kwam ook een einde aan het Eerste Stadhouderloze Tijdperk; Willem III werd benoemd tot stadhouder. Hij heeft een belangrijke rol gespeeld in het tot stand brengen van de Hollandse Waterlinie. Hieruit blijkt ook het orangistische perspectief van de auteurs.

²⁹² J.W. de Jongh e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Aan de Hollandse Waterlinie, 1672* (J.B. Wolters; Groningen, Den Haag 1911) 3.

²⁹³ J.W. de Jongh e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Aan de Hollandse Waterlinie, 1672* (Wolters-Noordhoff 1971) 4.

²⁹⁴ De Jongh, *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis* (1911) 3.

²⁹⁵ Israel, 879.

²⁹⁶ Idem, 880.

²⁹⁷ Idem, 877.

Plaat 45 – Landing van Prins Willem III bij Brixham, 1688

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Landing van Prins Willem III bij Brixham, 1688.

Aquarel van J. Hoyneck van Papendrecht.

Auteurs: J.W. De Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman.

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Djakarta 1953.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1950-1953 tot en met het einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

In 1685 vonden in West-Europa twee gebeurtenissen plaats, die onder de protestanten grote onrust veroorzaakten. In Engeland besteede de katholieke Jacobus II de troon, en in Frankrijk zette koning Lodewijk de kroon op zijn vervolging van de Hugenoten door opheffing van het Edict van Nantes. Voornamelijk in Engeland en Frankrijk heerste veel onrust. Deze onrust werkte ook door in de Republiek. Gelukkig begreep men in de Republiek dat eensgezindheid meer dan ooit nodig was en zo kwam er nog voor het eind van 1685 samenwerking tot stand. Willem III focuste vooral op Engeland omdat daar de belangen het grootste waren. Engeland was bondgenoot en Willem was erfgenaam.

In 1688 vonden drie gebeurtenissen plaats die de tegenstellingen tussen Engeland en het vasteland vergrootten: de dood van de aartsbisschop van Keulen leidde tot een scherp conflict tussen de keizer en Lodewijk XIV; de gevangenneming van de aartsbisschop van Canterbury; en de geboorte van een zoon uit het tweede huwelijk van Jacobus. Hierop besloot Willem III een expeditie naar Engeland te ondernemen.

Het doel van Willem was niet om de koning te ontkronen of de katholieken uit te roeien maar het was zijn plicht om de onderdanen te steunen als erfgenaam. Dit plan werd vrijdeld door de vlucht van Jacobus II naar Frankrijk. Toch werden de troepen gereed gemaakt en de Staten-Generaal gaf Willem III toestemming om te gaan. Zijn vrouw Maria Stuart van Engeland speelde een belangrijke rol naast Willem III. De overtocht met de Nederlandse vloot ging vlot. De Engelse vloot had opdracht gekregen zodra ze de Nederlanders in het oog kregen, aan te vallen. Maar met tegenwind konden ze niet uitvaren om de Nederlandse vloot schade aan te richten. De Nederlanders konden nu zonder veel tegenstand aan wal bij Brixham. Daar werden ze juichend ontvangen: Engeland werd bevrijd door Oranje. Na twee jaar keerde de prins weer terug; een behouden thuiskomst van de koning-stadhouder in Holland.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op een gering aantal bronnen. Wel baseren de auteurs zich op een tweetal overzichtswerken van de bekende negentiende-eeuwse historici R. Fruin en N. Japikse. Hun overzichtswerken geven inzicht in de gebeurtenis, maar zijn wel nationalistisch gekleurd. Daarnaast zijn nog twee werken opgenomen die dienen ter illustratie. De bronnen die de auteurs hebben gebruikt voor de weergave van deze gebeurtenis zijn dus erg eenzijdig.

Bronnenlijst:

Robert Fruin, 'Maria, de gemalin van Prins Willem III', *Verspreide geschriften* 5 (Den Haag 1902).

Dr. N. Japikse, *Prins Willem III. De stadhouder-koning*, 2 delen (Amsterdam 1930-1933).

Dr. N. Japikse, *De geschiedenis van het Huis van Oranje-Nassau*, Deel 2 (1937-1938).

J.P. van de Kellen Dzn. en E.J. van Benthem (ingenieur bij de marine) *Nederlandsche zeeschepen van ongeveer 1470 tot 1830*.

Brief van Mrs. Alice M. Park, chairman of the council of Brixham.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De landing van prins Willem III te Brixham is tot onderwerp van deze plaat gekozen omdat het laat zien hoe sterk en hoe groot de macht van de Republiek was; het laat zien dat de Republiek meetelde op Europees niveau; en het laat de politieke verhoudingen zien in Europa. Willem en Maria werden soeverein van Engeland, en vervingen Jacobus II. Vooral het laatste lag gevoelig in de onderlinge verhoudingen. Jacobus was namelijk de bondgenoot van Frankrijk en doordat Willem III hem verving, brak de Negenjarige Oorlog uit tussen Frankrijk en de Republiek. Voor de Republiek was de overname van de Engelse troon vooral strategisch. Verder verteld het verhaal bij de plaat vooral over het succes van Willem III, wat duidt op nationalistische en orangistische sentimenten.

*'Willem III, als koning van Engeland en fungerend bevelhebber van de legers van Engeland en de Republiek gezamenlijk, nu wellicht sterker stond dan voor 1688 wanneer hij zijn macht en invloed als stadhouder in de Republiek wilde uitbreiden. ... Inderdaad bleven de macht en invloed van het orangisme in de Republiek na 1688 groeien. Willem III had vergeleken met voorgaande stadhouders al een ongekend grote macht over het leger, de militaire strategie en de bevorderingen uitgeoefend, maar in de jaren negentig van de zeventiende eeuw bezaten Willem en zijn Nederlandse gunstelingen daarbij ook nog een sterkere greep op de oorlogsfinanciën en de geheime diplomatie van de staat dan ooit tevoren.'*²⁹⁸

Het onderwerp laat de macht en grootheid van de Republiek in haar hoogtijdagen zien. Bovendien wordt Willem III koning van Engeland. Hieruit blijkt het nationale maar ook het orangistische perspectief van de auteurs.

²⁹⁸ Israel, 942.

Plaat 46 – Czaar Peter de Grote bezoekt een buitenplaats aan de Vecht, 1717

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Czaar Peter de Grote bezoekt een buitenplaats aan de Vecht, 1717.²⁹⁹

Aquarel van professor N. van der Waay.

Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort.

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen 1926.

Jaar van uitgave: van ca. 1926 tot en met 1955.

Samenvatting van de handleiding

Tijdens de Gouden Eeuw kwam de Nederlandse tuinkunst tot bloei. Rijk geworden kooplieden toonden hun welvaart niet alleen door het bouwen van kostbare huizen in de stad maar ook door het aanleggen van heerlijke lustverblijven op het land. Een korte geschiedenis van de tuinkunst wordt gegeven in de handleiding. De tuin is vormgegeven in Hollandse barokstijl. De bloei van de tuinkunst wordt gekoppeld aan het bezoek van tsaar Peter de Grote aan de Republiek.

Tsaar Peter de Grote bracht in 1697 een bezoek aan Holland ter voorbereidingen van zijn hervormingen op staatkundig en economisch gebied. Hij had belangstelling voor de economische ontwikkelingen van de Republiek waar de handel en nijverheid sinds het einde van de zestiende eeuw van grote betekenis waren. Het doel van zijn bezoek was nauwkeurige kennismaking met de zeevaart en scheepsbouw. Tijdens zijn tweede bezoek in 1717 ging hij hiermee verder. Hij deed veel kennis op en nieuwe contacten werden gelegd. Veel Hollandse kooplieden gingen naar Rusland om handel te drijven. 'De schepping van de Russische vloot, de inrichting van allerlei industriële ondernemingen, de bouw van kanalen en ander waterwerken hield honderden bij honderden Nederlanders, in Rusland aan het werk.'³⁰⁰

Omgekeerd kwamen de Russen leren in Holland. Na een jaar met zijn gemalin door Holland te hebben gereisd en veel kennis opgedaan te hebben, was het tijd om de kennis en beschaving van Europa over te brengen naar zijn eigen land. Voordat hij vertrok, was er een groots afscheidsfeest op huize 'Petersburg I', waar zijn goede Hollandse vriend Brands verbleef.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende bronnen, van overzichtswerken tot verhalen. Het bronnenmateriaal bestaat uit zowel primaire als secundaire bronnen maar is niet heel divers.

²⁹⁹ Bij de handleiding horen twee afbeeldingen: 'Gezicht op het huis en de rivier' en 'Gezicht op de tuin en de waterwerken'.

³⁰⁰ J.W. de Jongh e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Czaar Peter de Grote bezoekt een buitenplaats aan de Vecht, 1717* (J.B. Wolters; Groningen 1926) 16.

Bronnenlijst:

A. de Leth. *De Zegepraalende Vecht, vertoonende verscheidene gesichten van lustplaatsen, heerenhuysen en dorpen; beginnende van Utrecht van met Muyden besluytende, T'Amsterdam. Bij de Wed. Nicolaus Visscher, op den Dam, in de Visser, M.D.CCXIX. (1719)*

C.L.J. Schaum. *Geschiedenis der tuinkunst* (Zwolle 1916).

Jhr. C.H.C.A. van Sypesteyn. *Oud-Nederlandsche tuinkunst* ('s-Gravenhage 1910).

Mr. J. Scheltema. *Rusland en de Nederlanden*.

Mr. J. Scheltema. *Peter de Groote in Holland en te Zaandam in 1697 en 1717*.

Prof. Blok. *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, V en VI.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

De auteurs en illustrator hebben gekozen om de buitenplaats Petersburg weer te geven op een schoolplaat om verschillende redenen. Ten eerste was de toenmalige Vecht gehuld met de pracht van de natuur. Zoals de auteurs van de handleiding stellen: '*...kregen we gelegenheid de toenmalige Vecht met hare rijke stoffage van speeljachten, sloepen en andere vaartuigen aan de leerlingen te laten zien.*'³⁰¹ Daarnaast geeft het de sociaaleconomische ontwikkeling in de Republiek weer aan het begin van de achttiende eeuw. De auteurs gaan in op het arbeidsmoraal en het aanzien van de Nederlandse handelaar van deze tijd: '*rijkgeworden lieden van burgerlijke afkomst; niet rijkgeworden door het domme toeval, maar door noeste vlijt, grooten durf en schrander doorzicht.*'³⁰² Ook willen de auteurs hiermee laten zien dat de handelaar in de Gouden Eeuw verstandig dient om te gaan met zijn rijkdommen: '*...deze les der historie mogen we den leerlingen niet onthouden.*'³⁰³ Tot slot, geeft het inzicht in de internationale verhoudingen door de Russische Tsaar te koppelen aan de grootheid van de Republiek en zijn relatie met de Republiek. De auteurs zeggen hierover: '*...ook konden we de romantische en legendarisch figuur Czaar Peter den Grooten in ons verhaal betrekken.*'³⁰⁴ Tsaar Peter de Grote van Rusland die de Nederlanden bezocht in 1697-98 en nog eens in 1716-17 concentreerde zich op de technische uitvindingen die varieerden van nieuwe scheepsbouwmethoden tot verbeterde sluisen, havenkranen, zaagmachines, weefgetouwen, windmolens, klokken, en straatverlichting.³⁰⁵ Hij deed veel inspiratie op voor de hervormingen in zijn land. Ook laat het de internationale verhoudingen zien in Europa en de relatie tussen Rusland en de Republiek, voornamelijk op economisch gebied.

Uit de citaten van de auteurs blijkt de grootheid van de Republiek zoals de vaartuigen, de rijkdommen van de handelaar en het internationale aanzien. Hieruit blijkt ook het nationale perspectief van de auteurs.

³⁰¹ De Jongh, *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis*, 3.

³⁰² De Jongh, 4.

³⁰³ Idem, 5.

³⁰⁴ Idem, 3.

³⁰⁵ Israel, 2.

Plaat 47 – Een buitenplaats aan de Vecht ± 1740

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Een buitenplaats aan de Vecht ± 1740.

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman (tekst D. Wijbenga).

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Djakarta 1957.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1958 tot en met het einde van de serie.

Samenvatting van de handleiding

De Amsterdamse kooplieden van de zeventiende eeuw lieten een buitenhuis bouwen met tuin; zij zagen in de tuinen en landerijen een soort van belegging voor hun steeds groter wordende winsten. Ook was het een aangename verblijfplaats om te genieten van de natuur en het buitenleven. Mensen werden ontvangen en grote feesten werden gegeven. Geen wonder, dat nu het oog viel op de streken langs Amstel en Vecht, welke streken bovendien betrekkelijk gemakkelijk per koets of te water bereikbaar waren. De huizen werden aan de omgeving aangepast. Voorlopig bleef Elsenburg het enige werkelijke buitenhuis. De trek naar de Vechtstreek was toen nog niet groot en men nam genoegen met de hofstede.

De achttiende eeuw was de bloeitijd van de buitens aan de Vecht. Hoewel deze eeuw als de tijd van achteruitgang en verval wordt genoemd, was dit slechts betrekkelijk waar. Inderdaad was na de dood van Willem III een verslapping ingetreden op staatkundig terrein. Maar de handel bloeide en de schepen van de VOC en WIC doorkruisten de wereldzeeën. Deze handel bracht veel op. De rijkdommen van de handel werden vaak belegd in buitenhuizen. Naast het huis was de tuin heel belangrijk. In deze eeuw waren veranderingen te zien in de tuinarchitectuur. Geen wonder, want tuinen en parken vormden het meest typerende onderdeel van de zeventiende en achttiende eeuwse buitenplaatsen. Zij bepaalden de waarden en het aanzien van buiten. Kortom: de buitenplaatsen wekten een indruk van rijkdommen en van smaak.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op uiteenlopende bronnen, van overzichtswerken tot artikelen zowel primair als secundaire. Het overzichtswerk van P. Geyl is bijvoorbeeld door de auteurs van de handleiding gebruikt, een vrij nationalistisch werk. Het gebruik van verschillende soorten bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

- A. Leth. *De Zegepraalende Vecht, vertoonende verscheidene gesichten van lustplaatsen, heerenhuysen en dorpen; beginnende van Utrecht van met Muyden besluytende, T'Amsteldam. Bij de Wed. Nicolaus Visscher, op den Dam, in de Visser, M.D.CCXIX. (1719)*
- A.G. Bienfair en M. Kossman, *Oude Hollandsche tuinen* (1943).
- J.T.P. Bijhouwer, *Nederlandsche tuinen en buitenplaatsen* (1942).
- R. van Luttervelt, *Schoonheid aan de Vecht* (1944).
- R. van Luttervelt, *De buitenplaatsen aan de Vecht* (1948).
- D.M. Ozinga, *Daniel Marot* (1938).
- L.A. Springer, *Oude Nederlandsche tuinen* (1937).
- C.H.C.A. van Sypesteyn, *Oud-Nederlandsche tuinkunst* (1910).
- Bovendien vindt men over vele buitenplaatsen korte studies in de jaarboekjes van het genootschap "Niftarlake" en in het tijdschrift "Buiten".
- P. Geyl. *Geschiedenis van de Nederlandse staten*, II.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Het onderwerp is gekozen door de auteurs omdat de buitenplaatsen het voorbeeld zijn van de rijkdom van de kooplieden uit de Gouden Eeuw. De rijkdommen die ze vergaard hadden met de handel werd besteed aan een buitenhuis. De Vecht is slechts een van de plaatsen waar dit fenomeen voorkwam.

*'De buitenplaatsen aan de Vecht gelden vanouds als het zinnebeeld van de rijkdom onzer kooplieden, die van Amsterdam in het bijzonder in de zeventiende en achttiende eeuw. Wel verrezen ook elders, bijvoorbeeld tussen Leiden en Haarlem, Den Haag en Rotterdam, ... dergelijke lusthoven en stichtten Amsterdamse kooplieden ook buitens langs Angstel, Gein en Amstel, maar nergens waren zij zo talrijk als langs de oevers van de kronkelende Vecht. Een tocht per trekschuit van Utrecht naar Amsterdam wekte dan ook de indruk van een ononderbroken rij tuinen, waarover landgenoten en vreemdelingen zich enthousiast betoonden.'*³⁰⁶

Daarnaast zijn de auteurs van mening: *'Al waren de buitenplaatsen stellig niet aangelegd om de vreemdelingen verstomd te doen staan, uit de laatste zinsnede blijkt wel, dat het vreemdelingenverkeer in die dagen al belangrijk was. In het bijzonder in de Vechtstreek, waar reeds in de vijftiende eeuw het nationale vervoermiddel, de trekschuit, een geregelde dienst onderhield tussen Amsterdam en Utrecht.'*³⁰⁷

Uit de citaten blijkt het nationale perspectief van de auteurs; ze willen de rijkdommen van de kooplieden in de Gouden Eeuw laten zien. De grootheid van de Republiek op economisch gebied wordt benadrukt door het voorbeeld van een buitenplaats aan de vecht.

³⁰⁶ J.W. de Jongh e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Een buitenplaats aan de Vecht ± 1740* (J.B. Wolters; Groningen, Djakarta 1957) 3.

³⁰⁷ De Jongh, *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis*, 3.

Plaat 48 – De aanhouding van Prinses Wilhelmina aan de Goejanverwellesluis, 1787

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. De aanhouding van Prinses Wilhelmina aan de Goejanverwellesluis, 1787.

Aquarel van J.J.R. de Wetstein Pfister.

Auteurs: J.W. de Jongh en H. Wagenvoort.

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Den Haag 1911.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1911 tot en met 1945.

Samenvatting van de handleiding

In 1787 waren de spanningen tussen patriotten en prinsgezinden zo hoog opgelopen dat de Republiek der Verenigde Nederlanden op de rand van een burgeroorlog stond. Stadhouders Willem V was in Nijmegen maar ondernam niets. Zijn daadkrachtige vrouw Wilhelmina van Pruisen nam echter het heft in handen en vertrok in het geheim naar Den Haag om orde op zaken te stellen. De patriotten ontdekten dit en hielden de prinses aan in de buurt van Goejanverwellesluis, nabij Gouda. De plaat brengt het moment in beeld waarop de Prinses en haar gevolg uit de koetsen stegen en naar de pont gingen. Op de afbeelding is ook het huis te zien waar de prinses en haar gevolg enkele uren in spanning hebben doorgebracht. Uiteindelijk werden ze opgehaald door de Commissie van Defensie. Eenmaal aangekomen verzochten ze de Prinses haar reis te staken. Ze was geen gevangene en kon vrij terugkeren naar Nijmegen. De prinses kon niet anders dan teruggaan. Haar reis was mislukt. In Nijmegen werd zij met groot gejuich onthaald.

Dit incident vormde de directe aanleiding voor de inval van Pruisen in de Republiek. Frederik Willem II van Pruisen schoot zijn zuster Wilhelmina te hulp en eiste genoegdoening van het gewest Holland. Nadat een groot leger van ca. 20.000 goedgepaste Pruisische soldaten onder leiding van de hertog van Brunswijk de rust herstelde in de rebellerende steden, keerde het stadhouderlijk paar terug naar 's-Gravenhage.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. Aan de bronnenlijst te zien hebben de auteurs van de handleiding zich gebaseerd op een aantal bronnen. Hoewel het niet veel bronnen zijn, zijn ze wel divers omdat ze in verschillende eeuwen zijn gepubliceerd. Door de auteurs is gebruik gemaakt van primaire en secundaire bronnen; zodat ze kunnen weergeven hoe men tegen de gebeurtenis in verschillende periodes aankeek. Toch, voor een zo volledig beeld van de werkelijkheid, zou het gebruik van meerdere bronnen beter zijn.

Bronnenlijst:

'Beknopt verhaal van de Zevenjarige Trouble onder Stadhoudelijke regeering van Prins Willem de Vijfde.'
Pamflet (Amsterdam 1790).

Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, vijftiende deel (Amsterdam 1795).

Joh. W.A. Naber. *Prinses Wilhelmina* (Amsterdam 1908).

Jo. de Vries. *De aanhouding van de Prinses van Oranje bij de Goejanverwellesluit* (Eigen Haard 1887).

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

In de handleiding stellen de auteurs dat de aanhouding van de prinses te Goejanverwellesluis geen wereldschokkende gebeurtenis was maar het gaf wel de betekenis weer van de strijd tussen de patriotten en de prinsgezinden. De partijverhoudingen op het einde van de achttiende eeuw waren zeer ingewikkeld en op

deze manier krijgen de kinderen er een beeld bij. De aanhouding van de prinses en de avontuurlijke reis helpen de leerlingen daarbij omdat het aansluit bij hun belevingswereld.

Toch had de aanhouding belangrijke gevolgen voor het gezag van de koning in de Republiek en de verdere ontwikkeling en toekomst van de Republiek. Veel patriotten vluchtten naar de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk. Daar ontstond een broeinest. Israel beschrijft deze gebeurtenis als volgt:

*'Toen prinses Wilhelmina in juni bij Goejanverwellesluis door het vrijkorps van Gouda aangehouden werd, bestempelde hij de acties van de patriotten als een opzettelijke belediging van het Huis Hohenzollern en begon hij, met krachtige Britse steun, troepen samen te trekken in de Pruisische gebieden in en langs de grens van de Lage Landen. Vervolgens trok hij de Republiek binnen. (...) Met steun van Pruisische troepen en Brits geld keerde Willem V in triomf terug naar Den Haag.'*³⁰⁸

Het patriottisme bleef aanhouden en het orangisme werd hersteld. De keuze voor dit onderwerp getuigt weer van het nationale en orangistische perspectief van de auteurs.

³⁰⁸ Israel, 1228.

Plaat 49 – De Fransen onder Pichegru trekken de bevroren rivier over, 1795.

Titel: Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. De Fransen onder Pichegru trekken de bevroren rivier over, 1795.

Aquarel van J.H. Isings.

Auteurs: J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman.

Uitgever: J.B. Wolters; Groningen, Djakarta.

Jaar van uitgave: vanaf ca. 1945-1950 tot het einde van de serie. In 1950 verandert de titel in 'Franse troepen trekken over de Lek, 15 januari 1795'.

Samenvatting van de handleiding

Het begin van de Franse Revolutie was de aanleiding tot grote ommekeer in ons land in 1795. In 1793-94 worstelde het land al met België en de opmars van de Fransen in ons land, die tot de val van de Republiek der Verenigde Nederlanden leidde. In 1792 verklaarden de Fransen de oorlog aan Oostenrijk en in 1793 aan de koning van Engeland en de stadhouder van Nederland. Kort daarop werd de Republiek binnengevallen. In Nederland waren de patriotten blij met de komst van de Fransen; zij brachten namelijk vrijheid, gelijkheid en broederschap. Vanuit Frankrijk trok een leger onder leiding van Pichegru op, die het doel had om de Engelsen en Nederlanders achter de rivieren te drijven en de vrijheid te brengen. Het leger van de prins was niet sterk genoeg. Bovendien werkten de patriotten enorm tegen.

De Engelse troepen trokken zich terug richting Nijmegen na het beleg van Den Bosch. De Franse troepen trokken steeds verder de Republiek in. Het betekende voor de Republiek slechts uitstel van de werkelijke bezetting. De Fransen bereidden een overtocht voor om in Holland te komen, maar dit werd een volkomen mislukking. Ze kwamen in het geschutvuur van de Verbondenen terecht. Dit bracht in de Republiek grote vreugde. Een nieuwe poging van de Fransen werd voorlopig niet ondernomen. In december begon de vorst. Al spoedig waren de Waal, de Rijn, de Lek en de Maas met drijfijis bedekt. De Fransen behaalden succes na succes. Er waren nog slechts zes vestigingen in handen van de Nederlanders. Maar Pichegru was erg voorzichtig. Met het oprukkende Franse leger, besloten de Engelsen zich terug te trekken bij de Lek en de Rijn. Hun terugtocht door het besneeuwde landschap was een grote ellende. De afbeelding laat de Franse troepen zien die over de met een dikke ijskorst bedekte rivier de Lek trekken in januari 1795. Dit is één van de gebeurtenissen die ertoe leidde dat de Republiek der Verenigde Nederlanden ten val werd gebracht. Vanuit Utrecht trok Pichegru naar Amsterdam en toen door naar Den Haag. Daar was het Huis van Oranje eerder in ballingschap gegaan.

Uitwerking van de bronnen

De auteurs van de handleiding geven een aantal titels voor nadere toelichting op de tekst. Het is waarschijnlijk dat een aantal van deze bronnen ook door de auteurs werd gebruikt voor het samenstellen van deze handleiding. De auteurs van deze handleiding hebben zich gebaseerd op een aantal bekende historici zoals J. Wagenaar en P.J. Blok. De werken van deze historici zijn politiek en nationalistisch gekleurd. Het bronnenmateriaal is zowel primair als secundair en richt zich op de geschiedenis van Nederland. Ook zijn twee bronnen opgenomen die specifiek ingaan op de gebeurtenis 'Fransen troepen trekken over de Lek'. Deze diversiteit aan bronnen leidt tot een volledige weergave van de gebeurtenis dat aansluit bij de professionele geschiedschrijving. Verder heeft de handleiding ook evenveel aandacht voor zowel het gezichtspunt van de Oranjegezinden als de patriotten. Het veelzijdig gebruik van bronnen is kenmerkend voor de professionalisering.

Bronnenlijst:

J. Wagenaar, *Vaderlandsche Historie* (1749).

P.J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk* (1929).

L.G.J. Verberne, *Geschiedenis der Nederlanden* (1948-1955).

Nederlandse Jaarboeken over 1795 (Rijksarchief, Den Haag).

J.S. van Veen, *De omwenteling te Culemborg, 1795* (Gelre XXIII 1920).

J.D. de Jong, *Culemborg onder vreemde bezetting in vroeger eeuwen*. Handschrift in bezit van de heer mr. Beltjes te Culemborg.

Verantwoording van het onderwerp van de plaat

Het onderwerp van de plaat geeft de aanloop naar de bezetting van de Republiek door Frankrijk weer. Het is de start van de Franse bezetting, de Franse Revolutie en de gevolgen hiervan in de Republiek. ‘...*het oprukken van het Franse leger over de bevroren IJk leidde tot een golf van revolutie door de Nederlanden. De patriotten maakten zich weer actief tegen Oranje met hun radicale ideeën.*’³⁰⁹ Ze streefden naar de idealen van de Franse Revolutie. In de Republiek leidde dit tot de Bataafse Revolutie waarbij politieke, sociale en culturele omwentelingen in de Noordelijke Nederlanden aan het einde van de achttiende eeuw plaatsvonden. De Republiek werd de Bataafse Republiek (1795-1813) en werd ingelijfd bij Frankrijk.

Dit betekende dat de patriotten, die onder invloed van de Verlichting een meer democratisch regeringssysteem wilden en de macht van stadhouder Willem V wilden inperken, deze idealen konden gaan waarmaken. Willem V was gevlucht en in ballingschap in Engeland. In de Bataafse Republiek volgden verschillende staatsgrepen, in 1798, 1801 en 1805, waarbij verschillende groepen Bataven (zoals de patriotten zich inmiddels noemden) afwisselend aan de macht waren. De laatste 'Bataafse' machthebber was Rutger Jan Schimmelpenninck. De Bataafse Revolutie eindigde definitief in 1806 met de stichting van het Koninkrijk Holland onder leiding van Lodewijk Napoleon.

Het onderwerp van de handleiding en schoolplaat gaat over de val van de Republiek en het ontstaan van de Bataafse Republiek. De Nederlanden staan dan onder Franse invloed. Beargumenteerd kan worden dat er sporen van nationalisme in deze gebeurtenis te vinden zijn. Het verzet van het Nederlandse leger tegen de Fransen duidt op het vechten voor en behoud van het vaderland. Aan de andere kant verliezen ze deze strijd wel. Daarnaast kan beargumenteerd worden dat de patriotten streden voor hun eigen staat, wat samenhangt met het nationalisme. Hieruit blijkt het nationale perspectief van de auteurs, zowel koningsgezind als staatsgezind. De Nederlandse staatsvorming staat centraal.

³⁰⁹ Israel, 1234.

Literatuurlijst

- Aerts, R. e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Uitgeverij SUN; Nijmegen/Amsterdam 2004) 73, 74, 100, 117, 127, 128, 130, 135-137, 144, 145, 153, 166, 179, 187-188, 196, 200, 201, 210, 231, 235, 244, 248, 249, 252, 261, 265, 266, 275, 312.
- Anderson, B., *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (Verso; London, New York, 1991) 6, 46.
- Bakhuizen van den Brink, R.C., *Studiën en schetsen over vaderlandsche geschiedenis en letteren. Deel 2.* (Frederik Muller; Amsterdam 1870) 551, 557.
- Blaas, P.B.M., *Geschiedenis en nostalgie. De historiografie van een kleine natie met een groot verleden. Verspreide historiografische opstellen* (Uitgeverij Verloren; Hilversum 2000) 16-26, 28-37, 49, 53, 54, 59, 130, 131, 144, 151, 157, 159, 169, 190, 194, 188, 189, 192-194, 196, 198, 199-200, 274, 275.
- Blok, P.J., *Geschiedenis van het Nederlandse volk. Deel 2, boek VI; Het voorspel* (A.W. Sijthoff, derde herziene druk; Leiden 1924) 3, 6, 7, 44-45, 190, 193, 196, 197-198, 229-230, 266.
- Blokker, J.A., *Het vooroudergevoel: de vaderlandse geschiedenis* (Contact; Amsterdam 2005) 11.
- Brandt, G., *Het leven en bedrijf van de heere Michiel de Ruyter. Deel 11-13.* (1687) 702, 767, 792-793.
- Brill, E.J., *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1971-1972* (Leiden 1973) 246. <http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003197201_01/_jaa003197201_01_0019.php>
- Brill, E.J., *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1975-1976* (Leiden 1977) 110. <http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003197601_01/_jaa003197601_01_0009.php>
- Burgers, J., *Helden aan de wand. Historische schoolplaten* (Fibula-Van Dishoeck; Haarlem 1979) 7, 11, 12, 23, 24, 26, 27, 31, 32.
- Capellen, R.J. van der, *Gedenkschriften van jonkheer Alexander van der Capellen* (Utrecht 1777-1778).
- Catteeuw, K., 'Als de muren konden spreken. Schoolwandplaten en de geschiedenis van het Belgisch lager onderwijs.' Dissertatie (Universiteit Leuven; 2005) 37, 45.
- Depaepe, M., *De pedagogisering achterna: aanzet tot een genealogie van de pedagogische mentaliteit in de voorbije 250 jaar* (Acco; Leuven 1998) 27.
- Deursen, A.Th. van, 'Groen van Prinsterer, Guillaume (1801-1876)', in: Biografisch Woordenboek van Nederland. <<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn2/groen>>
- Fritzsche, P., *Stranded in the present; modern time and the melancholy of history* (Londen 2004) 6 .
- Fruin, R., 'De oude verhalen van den moord van prins Willem I.' Gepubliceerd in *De Gids*, jaargang 1884. Het artikel is gebaseerd op Oorspronkelijke Verhalen en Gelijkijdige Berichten van den Moord gepleegd aan Prins Willem van Oranje met eenige bijlagen en aantekeningen uitgegeven door J.G. Frederiks. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff, 1884. 229, 264.

- Fruin, R., *De Slag bij Nieuwpoort*. Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde. Nieuwe reeks, vijfde deel. (Martinus Nijhoff; 's-Gravenhage 1868) 67, 68, 72, 76, 77, 86-87, 90, 91, 201.
- Fruin, R., *Het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574* (Martinus Nijhoff; 's-Gravenhage 1874) 81, 156.
- Génestet, P.A. de, *Op een vervelende soirée* (1849).
- Groen van Prinsterer, G., *Handboek der geschiedenis van het vaderland* (Luchtmans; Leiden 1841-1846).
- 'Het Koninkrijk der Nederlanden: 1813-1914. De Pacificatie.'
<<http://www.inghist.nl/overview/history/nl/1813tot1914,1917.html>>
- Hoeven, H. van der, 'Geijl, Pieter Catharinus Arie (1887-1966)', in: Biografisch Woordenboek van Nederland.
<<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn1/geijl>>
- Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 'Afscheid neutraliteitspolitiek (1949)'.
<<http://www.inghist.nl/overview/history/nl/1914tot1966,1949.html>>
- Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 'Welvaart in Nederland (1959)'.
<<http://www.inghist.nl/overview/history/nl/1914tot1966,1959.html>>
- Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 'De jaren zestig (1966)'.
<<http://www.inghist.nl/overview/history/nl/1914tot1966,1966.html>>
- Israel, J.I., *De Republiek 1477-1806* (Van Wijnen; Franeker 2005) 2, 201, 203, 285, 287, 510, 512, 515, 516, 555, 557, 558, 563, 621-623, 773-774, 852, 855, 877, 879, 880, 895, 942, 1092, 1175, 1100, 1228, 1234.
- Jonge, J.C. de, *Het Nederlandse zeewezen*. I (Tweede druk. A.C. Kruseman; Haarlem 1858).
- Jongh, J.W. de, *Woord naast beeld. Toelichting bij de Nederlandsche historieplaten* (Joh. Ykema, tweede druk; 's-Gravenhage 1906) 169.216.
- Jongh, J.W. de e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Een gildeoptocht in Antwerpen, 1520* (J.B. Wolters; Groningen 1967) 3-4.
- Jongh, J.W. de e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Luther op de Rijksdag te Worms, 1521* (J.B. Wolters; Groningen 1911) 2.
- Jongh, J.W. de, *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. De prins trekt over de Maas, 1568* (J.B. Wolters; Groningen 1928) 3, 19.
- Jongh, J.W. de e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. In de drukkerij van Plantijn* (Wolters-Noordhoff; Groningen 1968) 3.
- Jongh, J.W. de, *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. De troepen van Bossu dringen Rotterdam binnen, 9 april 1572* (Wolters-Noordhoff; Groningen, Den Haag 1911) 3, 5, 6.
- Jongh, J.W. de e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Leidens ontzet 3 oktober 1574*. (J.B. Wolters; Groningen, Batavia 1945) 4.
- Jongh, J.W. de e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. 'Behouden huis' op Nova Zembla (1596)* (J.B. Wolters; Groningen 1950) 10.

- Jongh, J.W. de e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Op de reede van Bantam, 1598* (J.B. Wolters; Groningen 1911) 6.
- Jongh, J.W. de e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik belegerd, 1629* (J.B. Wolters; Groningen, Den Haag 1911) 3.
- Jongh, J.W. de e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Binnenkomende vloot vóór Amsterdam ± 1665* (J.B. Wolters; Groningen 1961) 4, 5.
- Jongh, J.W. de e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Een zomermiddag met de Muiderkring* (J.B. Wolters; Groningen 1928) 40.
- Jongh, J.W. de e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Rembrandt in zijn 'schildercaemer' 1665* (J.B. Wolters; Groningen 1964) 5.
- Jongh, J.W. de e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Tocht naar Chattam, 1667* (J.B. Wolters; Groningen 1911) 7.
- Jongh, J.W. de e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Aan de Hollandse Waterlinie, 1672* (J.B. Wolters; Groningen, Den Haag 1911) 3.
- Jongh, J.W. de e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Aan de Hollandse Waterlinie, 1672* (Wolters- Noordhoff 1971) 4.
- Jongh, J.W. de e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Czaar Peter de Groote bezoekt een buitenplaats aan de Vecht, 1717* (J.B. Wolters; Groningen 1926) 3, 4, 5, 16.
- Jongh, J.W. de e.a., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Een buitenplaats aan de Vecht ± 1740* (J.B. Wolters; Groningen, Djakarta 1957) 3.
- Jonker, E., *Historie. Over de blijvende behoefte aan geschiedenis* (Van Gorcum; Assen 2007) 12, 22, 26, 62.
- KleinJan, G.J., 'Een tweede Israël' Orthodox-protestants nationaal denken in Nederland en Pruisen in de eerste helft van de negentiende eeuw' (Utrecht 2009) 6.
- Kooij, C. van der en M. de Groot-Reuvekamp, *Geschiedenis en samenleving. Kennisbasis, inhoud en didactiek* (Noordhoff Uitgevers; Groningen 2009) 290.
- Kramer, L. en S. Maza, *A companion to western historical thought* (Blackwell publishing; Massachusetts 2002) 138, 185.
- Kurstjens, H.K.J., 'Nederlandse geschiedeniscanon: een discussie zonder eind?!' (Arnhem) <<http://www.digischool.nl/gs/community/canonartikel.htm>>
- Lenep, J. van en J. ter Gouw, *De uithangteekens, in verband met geschiedenis en volksleven beschouwd. 2 delen.* (Gebroeders Kraay; Amsterdam 1868). Vijfde hoofdstuk, Zichten en lusten.
- Lenep, van, *Twee admiralen.* Volgens S. H. Levie et al., Het vaderlandsch gevoel. Vergeten negentiende-eeuwse schilderijen over onze geschiedenis. (Rijksmuseum, Amsterdam 1978).
- Leven en bedrijf van den vermaarden zeeheld Cornelis Tromp, 423-424.*

- Moerman, J.J., *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Karel V doet afstand van de regering* (J.B. Wolters; Groningen 1955) 5, 7.
- Noble, T.F.X. e.a., *Western civilization. Beyond boundaries* (Boston, New York 2008) 655.
- Noordoven, S., 'De geschiedenis van het onderwijs in Nederland tot en met de huidige basisschool' (Rotterdam 1999) 30, 31.
- Oostrom, F. van, *Historisch tableau: geschiedenis opnieuw verbeeld in schoolplaten en essays* (Amsterdam University Press; Amsterdam 1998) 52, 57.
- Palm, J., *De vergeten geschiedenis van Nederland. Waarom Nederlanders hun verleden zouden moeten kennen* (Uitgeverij M. Muntinga; Amsterdam 2005) 82, 97.
- Potgieter, E.J., *Het Rijksmuseum te Amsterdam. Tweede deel.* (H.D. Tjeenk Willink; Haarlem 1844). 189, 191, 194.
- Roes, J.H., 'Rogier, Ludovicus Jacobus (1894-1974)', in: Biografisch Woordenboek van Nederland. <<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn1/rogier>>
- Rousmaniere, K., 'Historical research' (Miami 2004) 13.
- Sander, J.C. en J. Wijma. *Uit onze Geschiedenis. Schetsen ten gebuik bij de historische schoolplaten. Eerste serie, Tweede druk.* (Joh. Ykema; 1888) 111.
- Sas, N.C.F. van, *De metamorfose van Nederland: van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam University Press; Amsterdam 2004) 22, 31, 288, 408, 476, 523, 524, 564, 565, 566, 582, 586, 591, 596, 605.
- Schöffers, I., 'Romein, Jan Marius (1893-1962)', in: Biografisch Woordenboek van Nederland. <<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn1/romein>>
- Snoep, D.P., *De geschiedenis gekleurd* (Centraal Museum; Utrecht 1982) 96-97.
- Stijl, S., *Opkomst en bloei der Vereenigde Nederlanden* (Petrus Conradi; Amsterdam 1774).
- Tollebeek, J., *De toga van Fruin: denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam 1990) 33, 34.
- Verkuil, D. e.a., *Geschiedeniswerkplaats. Geschiedenis Tweede Fase vwo Handboek historisch overzicht* (Wolters-Noordhoff; 2006) 146.
- Wet op het voortgezet onderwijs. Uit: Nederlandse overheid/wetgeving (1963).
- Woltjer, J.J., *Recent verleden. Nederland in de twintigste eeuw* (Uitgeverij Balans; 2005) 379, 407, 452, 464, 467.
- Zegers, J., 'De geschiedenis van het geschiedenisonderwijs en de toekomst. Helden aan de wand.' (2006). <<http://www.hpveluwe.nl/Broeklanden/lezingzegers.html>>